

«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

«Η εξωτερική πολιτική των περιόδων Καραμανλή (1974-1981) και Παπανδρέου (1981-1989) και ο πολιτικός τους λόγος σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και την Τουρκία».

Ευανθία Σερέτη

Επιβλέπων καθηγητής: Ανδρέας Μπουρούτης

Αγρίνιο, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η εξωτερική πολιτική των περιόδων Καραμανλή (1974-1981) και Παπανδρέου (1981-1989) και ο πολιτικός τους λόγος σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και την Τουρκία».

Ευανθία Σερέτη

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Αγρίνιο, Ιούνιος 2024

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά την εξωτερική πολιτική που ακολούθησαν ως πρωθυπουργοί οι Κωνσταντίνος Καραμανλής (1974-1980) και Ανδρέας Παπανδρέου (1981-1989), καθώς και τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας, Ηνωμένων Πολιτειών και Τουρκίας. Η μελέτη εστιάζει σε ορισμένα κομβικά σημεία, όπως το ζήτημα παραμονής της χώρας στο δυτικό στρατόπεδο, την διατήρηση των αμερικανικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος, το Κυπριακό ζήτημα και την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής το 1976 και το 1987. Σκοπός είναι η κατανόηση των πολιτικών επιλογών των Καραμανλή και Παπανδρέου. Αναφορικά με τους ερευνητικούς στόχους, η διπλωματική εργασία θα επιχειρήσει μέσα από την παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου και του πολιτικού λόγου των δύο πρωθυπουργών, να αναδειχθούν οι σημαντικότεροι παράγοντες διαμόρφωσης της τριγωνικής σχέσης Ελλάδας-Τουρκίας-Η.Π.Α.. Τέλος, η εργασία προσπαθεί να καταδείξει τα ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας της εξωτερικής πολιτικής που ακολούθησαν οι δύο πρωθυπουργοί.

Λέξεις- Κλειδιά

τριγωνική σχέση Ελλάδας- Τουρκίας- Η.Π.Α., Κυπριακό ζήτημα, NATO, αμερικανικές βάσεις, γεγονότα του 1976 και 1987

“The foreign policy of the Karamanlis (1974-1981) and Papandreou (1981-1989) administrations and their political discourse in relation to the United States of America and Turkey”

Evanthia Sereti

Abstract

This thesis explores the foreign policy pursued during the administrations of Konstantinos Karamanlis (1974-1980) and Andreas Papandreou (1981-1989), as well as the relations between Greece, the United States and Turkey. The study focuses on a number of key points, such as the issue of the country's commitment to the Western camp, the status of the US military bases on the Greek territory, the Cyprus issue and the reactions in the Turkish threats in 1976 and 1987. The aim is to evaluate the political choices of Karamanlis and Papandreou. With regard to the research objectives, the thesis will attempt, through the presentation of the historical context and the political discourse of the two Prime Ministers, to highlight the most important factors shaping the triangular relationship between Greece, Turkey and the U.S.A. Finally, the thesis will attempt to demonstrate the issues of continuity and discontinuity in the foreign policy pursued by the two Prime Ministers.

Keywords

triangular relationship between Greece, Turkey and the U.S.A, the Cyprus problem, NATO, U.S. military bases, the events of 1976 and 1987

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	10
1. Προβλήματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ο αμερικάνικος παράγοντας	17
1.1 Η ανάδειξη του Κυπριακού ζητήματος	17
1.2 Προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού	20
1.3 Η δικτατορία και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο	22
2. Η διακυβέρνηση του Κ. Καραμανλή 1974-1981 και οι σχέσεις με ΗΠΑ-Τουρκία	24
2.1 Αττίλας ΙΙ.....	24
2.2.α. Αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO	25
2.2.β. Το NATO και η αντιπαράθεση στη Βουλή	26
2.2.γ. Αποτίμηση της αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του NATO.....	28
2.3. Αμερικανική αντίδραση – Εμπάργκο στη στρατιωτική βοήθεια προς την Τουρκία	30
2.4. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις	30
2.5 Η αντίδραση του Καραμανλή	33
2.6. Σχέσεις με τις ΗΠΑ (αμερικανικές βάσεις – αναλογία 7 προς 10)	34
2.7.α. Ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις – Σισμίκ (1976).....	37
2.7.β. Η αντίδραση του ΠΑΣΟΚ – «Βυθίσατε το Χόρα»	42
2.8. Επιστροφή του διαλόγου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις 1977-1981	43
2.9. Οι αμερικανικές βάσεις και η επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος του NATO	45
2.10 Κριτική στην εξωτερική πολιτική του Καραμανλή	46
3. Το ΠΑΣΟΚ από την αντιπολίτευση στην εξουσία	48
3.1.Το ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση	48
3.2 Το ΠΑΣΟΚ από την αντιπολίτευση στην εξουσία	51
3.3 Κινήσεις του ΠΑΣΟΚ στην εξωτερική πολιτική και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό.....	53
3.4 Πρωτοβουλίες του Παπανδρέου εντός και εκτός NATO.....	56

3.5.α. Αμερικανικές βάσεις – Η ελληνική τακτική.....	61
3.5.β Σύγκριση των συμφωνιών Καραμανλή και Παπανδρέου για τις βάσεις.....	63
3.6.α. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στη δεύτερη θητεία του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία	65
3.6.β. Σύγκριση τακτικής Καραμανλή και Παπανδρέου στις κρίσεις 1976 & 1987	68
3.7 Επιστροφή στο διάλογο-Νταβός 1988.....	69
3.8 Κριτική στην εξωτερική πολιτική του Παπανδρέου.....	72
5. Βιβλιογραφικές αναφορές	77

Εισαγωγή

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έφερε την πτώση του φασισμού και την ανάδειξη των Η.Π.Α. και της Σοβιετικής Ένωσης ως νέων ανταγωνιστικών υπερδυνάμεων, βρήκε την Ελλάδα αντιμέτωπη με νέες προκλήσεις στο διεθνές σκηνικό. Η Ελλάδα κλήθηκε να προσαρμοστεί σε ένα πλαίσιο που είχε ως κύρια χαρακτηριστικά την δημιουργία δύο αντίπαλων ιδεολογικοπολιτικών στρατοπέδων και την ανάγκη των μικρότερων χωρών να συνδέσουν τα συμφέροντά τους με ένα από αυτά, την ανάδυση νέων όπλων μαζικής καταστροφής και την ένταξη σε διεθνείς οργανισμούς (Ηνωμένα Έθνη). Όπως και στο παρελθόν, έτσι και τώρα, η χώρα θα αναζητήσει διπλωματικά ερείσματα και στήριξη προς τη Δύση. Στο εσωτερικό όμως επικρατεί ο διπολισμός, καθώς μια μερίδα Ελλήνων προκειμένου να δει τα οράματά της να υλοποιούνται, στρέφεται στον συντηρητισμό-φιλελευθερισμό, ενώ οι ηττημένοι του εμφυλίου πολέμου παρέμειναν ταγμένοι στην αριστερά παρά τις διώξεις. Η γεωπολιτική θέση της χώρας, η εσωτερική της κατάσταση, καθώς και η συσχέτισή της με τον διεθνή παράγοντα, αύξησαν την εξάρτηση της από τους ισχυρότερους συμμάχους της. Έτσι, οι πρώτες μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις στράφηκαν αρχικά στους Βρετανούς και στη συνέχεια στους Αμερικανούς, δεδομένου ότι η σοβιετική απειλή ήταν υπαρκτή για τη χώρα, η οποία επιθυμούσε να διαφυλάξει την εδαφική της ακεραιότητα. Ο λόγος που ο φόβος της σοβιετικής απειλής ήταν έντονος σχετίζεται άμεσα και με τον ελληνικό Εμφύλιο του οποίου το διακύβευμα ήταν αρχικά ιδεολογικό και έπειτα πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό. Οι αστικές δυνάμεις συγκρούστηκαν με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και η επικράτηση των πρώτων σήμανε ουσιαστικά την εδραίωση της δυτικής κυριαρχίας στην Ελλάδα και το τέλος της αριστερής εξέγερσης (Σβολόπουλος, 2014, σελ. 227-229).

Όπως η Ελλάδα, έτσι και η Τουρκία, προσπαθώντας να αποφύγει τον ακρωτηριασμό των εδαφών της, στράφηκε προς το δυτικό στρατόπεδο. Η πίστη της Τουρκίας στη Δύση οφείλονταν στις παραδοσιακές πεποιθήσεις για την εδαφική κυριαρχία και τη διεθνή ισχύ και όχι στην ιδεολογία. Η ουδετερότητά της στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο επέφερε όχι μόνο οικονομική κρίση, αλλά και την δυσπιστία των συμμάχων. Η ένταξή της στο δυτικό στρατόπεδο άργησε, καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α.) χρειάστηκαν χρόνο για κατανοήσουν την ένταση του Ψυχρού Πολέμου, ενώ η Βρετανία προσπαθώντας να διατηρήσει τον παλιό κυρίαρχο

ρόλο της στη Μέση Ανατολή προσπάθησε να χρησιμοποιήσει την Τουρκία (Hale, 2016, σελ. 182).

Η παύση της κυριαρχίας της Βρετανίας στη Μεσόγειο αποτελεί μια βασική συνέπεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η εν λόγω χώρα πλέον αδυνατεί να ανταποκριθεί στις εκκλήσεις της Ελλάδας για αμυντική και οικονομική στήριξη. Το κενό αυτό καλούνται να καλύψουν οι Η.Π.Α. που αποτελούν την αναδυόμενη υπερδύναμη στη Δύση (Σβολόπουλος, 2014, σελ. 230). Ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Ντιν Άτσεσον κατανοώντας τη σημασία συμμετοχής της Ελλάδας και της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο, διατύπωσε τον Φεβρουάριο του 1947 την θεωρία του «ντόμινο», η οποία υποστήριζε ότι αν οι χώρες περνούσαν στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης, τότε θα ακολουθούσαν και άλλες με αποτέλεσμα την εξάπλωση του κομμουνισμού μέχρι το Ιράν και την Ινδία. Συνεπώς, κρινόταν αναγκαίο να στηριχθούν οικονομικά, προκειμένου να αναχαιτισθεί ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Ένα μήνα αργότερα, ο Αμερικανός πρόεδρος Χάρι Τρούμαν ζητά έγκριση από το Κογκρέσο για την εκχώρηση 400 εκατομμυρίων δολαρίων για να στηριχθούν οικονομικά και στρατιωτικά η Ελλάδα και η Τουρκία (Συρίγος, 2015, σελ.102). Η Ουάσιγκτον έκρινε ότι η ισορροπία των δυνάμεων στην περιοχή που αποτελούσε τον γεωγραφικό και πολιτικό κόμβο ανάμεσα στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή θα εξασφάλιζε τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών. Το σχέδιο Τρούμαν όπως ονομάστηκε, εγκαινίασε όχι μόνο την ενεργό ανάμειξη των Αμερικανών στο εσωτερικό της Ελλάδας και της Τουρκίας, αλλά και την πολιτική ανάσχεσης η οποία καθοδήγησε την διπλωματία των Ηνωμένων Πολιτειών που θεωρούσαν καθήκον τους να στηρίζουν τους ελεύθερους λαούς από τις εξωτερικές πιέσεις, για τα επόμενα χρόνια. Κύρια επιδίωξη του δόγματος Τρούμαν για την Ελλάδα ήταν η ενίσχυση της πολιτικοοικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας και των δημοκρατικών θεσμών. Βασικός στόχος ήταν η εμφάνιση μιας κυβέρνησης η οποία θα ήταν υπεύθυνη, θα μπορούσε να ενώσει το διχασμένο ελληνικό λαό και να υλοποιήσει με επιτυχία τα αμερικανικά προγράμματα (Iatrides, 2018, σελ. 19). Το εν λόγω σχέδιο συμπληρώθηκε από το σχέδιο Μάρσαλ που αν και δεν ανταποκρίθηκε στις πρωταρχικές επιδιώξεις, εντούτοις κατάφερε να συμβάλλει έστω και βραχυπρόθεσμα στην πολιτική σταθερότητα της Ελλάδας (Σβολόπουλος, 2014, σελ. 231,233).

Η συμμετοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας στο Συμβούλιο της Ευρώπης και στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας που είχαν αναλάβει το συντονισμό του σχεδίου Μάρσαλ, αποτέλεσαν βασικές συνιστώσες για την ενσωμάτωση των χωρών στους

πολιτικούς και αμυντικούς μηχανισμούς του δυτικού στρατοπέδου. Βέβαια, παρά την οικονομική και στρατιωτική στήριξη από τις Η.Π.Α., η Ελλάδα και η Τουρκία δεν είχαν ενταχθεί σε κάποιο επίσημο μηχανισμό ασφαλείας. Τον Απρίλιο του 1949 ενώ η Αθήνα ήταν απασχολημένη με την εσωτερική της κατάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο, υπογράφηκε η συνθήκη για την δημιουργία της Βορειοατλαντικής Συμφωνίας (NATO) από δώδεκα εταίρους με βασικό σκοπό την προστασία τους από επίθεση της Σοβιετικής Ένωσης ή των δορυφόρων της. Από την εν λόγω συμφωνία είχαν εξαιρεθεί τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία, καθώς οι Η.Π.Α. θεωρούσαν ότι οι χώρες βρίσκονται εκτός της Δυτικής Ευρώπης, την οποία ήθελε να προστατεύσει. Εξάλλου, η Τουρκία ήταν μέρος του συστήματος ασφαλείας της Μέσης Ανατολής (Συρίγος, 2015, σελ.110).

Η λήξη του ελληνικού Εμφυλίου ωθεί την ελληνική πολιτική ηγεσία να διεκδικήσει την ένταξη της χώρας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Τα προβλήματα που προκλήθηκαν από τον εμφύλιο σπαραγμό και η αδυναμία διαχείρισης της εσωτερικής κατάστασης από τους διχασμένους Έλληνες πολιτικούς, επέφεραν την ενεργητικότερη ανάμιξη των Η.Π.Α. στο εσωτερικό της χώρας (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 263). Πολιτικοί ηγέτες όπως ο Καραμανλής, θεωρούν, στα πλαίσια της όξυνσης του ψυχροπολεμικού σκηνικού, ως τη μόνη ρεαλιστική προοπτική προκειμένου να επιτευχθεί η ασφάλεια της Ελλάδας, την συμμαχία με τις πρωτοστατούσες στο NATO Ηνωμένες Πολιτείες και την ένταξη σε αυτό. Δεδομένου ότι η ελληνική οικονομία ήταν κατεστραμμένη και δεν μπορούσε να καλύψει τις στρατιωτικές ανάγκες της, η προσχώρηση σε μια στρατιωτική συμμαχία στην οποία ηγετικό ρόλο είχε η Αμερική, θα μπορούσε να αντισταθμίσει στρατιωτικά ελλείμματα (Ριζάς, 2018, σελ.153,154). Έτσι, οι πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις στόχευαν στην στήριξη των Η.Π.Α. για να αντιμετωπίσουν τρεις βασικές προκλήσεις: την ασφάλεια της χώρας, την οικονομική ανασυγκρότηση και την πολιτικοκοινωνική σταθερότητα. Με τη σειρά τους οι Η.Π.Α. θεωρούσαν την Ελλάδα ως προπύργιο της αποφασιστικότητάς τους να εμποδίσουν την κυριαρχία του κομμουνισμού λόγω της σημαντικής γεωστρατηγικής της θέσης. Με το τέλος του ελληνικού εμφυλίου και τη συντριβή των κομμουνιστών, το ενδιαφέρον τους στράφηκε στο πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό τομέα. Δεδομένου ότι δεν υπήρχε άμεσος σοβιετικός κίνδυνος, οι Η.Π.Α. ήταν διατεθειμένες να μειώσουν την ανάμιξή τους στη χώρα. Όταν όμως οι κομμουνιστές εισβάλλουν στη νότια Κορέα, η σκέψη αυτή αναθεωρείται και στρέφουν το ενδιαφέρον τους κυρίως στο πεδίο της άμυνας και ασφάλειας και ως εκ τούτου στο ελληνικό αμυντικό

ζήτημα. Βέβαια, παρά την πεποίθησή τους ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να υπερασπιστεί τον εαυτό της έναντι της σοβιετικής επίθεσης, δεν ήταν διατεθειμένες να την συμπεριλάβουν στο Βορειοατλαντικό σύμφωνο, με αποτέλεσμα να αρνούνται την ελληνική συμμετοχή στο εν λόγω (Στεφανίδης, 2021, σελ. 171-174).

Η ένταξη της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο και ο φόβος της κομμουνιστικής επίθεσης προκειμένου να ελεγχθούν τα Στενά, ήταν βασικοί παράγοντες να διεκδικήσει η χώρα την ένταξή της στο NATO. Εάν το αίτημά της γινόταν αποδεκτό, ελλόχευαν τρεις κίνδυνοι: πρώτον να μετατραπεί η χώρα σε δορυφόρο των Δυτικών και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών, να παρασυρθεί σε ένα παγκόσμιο και πυρηνικό πόλεμο και τέλος το ενδεχόμενο τα συμφέροντά της να βρίσκονται σε σύγκρουση με αυτά της Συμμαχίας. Αναφορικά με τον πρώτο κίνδυνο, δεν υπήρχαν στοιχεία ότι οι Η.Π.Α. εμπλέκονταν στο εσωτερικό πολιτικό προσκήνιο της χώρας για να προασπιστούν μονάχα τα συμφέροντά τους. Εξάλλου, το NATO ήταν συμμαχία πολλών χωρών με αποτέλεσμα να εξουδετερώνεται ο κυρίαρχος ρόλος των Η.Π.Α. Όσον αφορά τον δεύτερο κίνδυνο, η Τουρκία ήταν αποφασισμένη να ρισκάρει σε αυτό όπως αποδεικνύεται από την αποστολή τουρκικών στρατευμάτων στην Κορέα το 1950. Τέλος, αναφορικά με τον τελευταίο κίνδυνο που θα ενσαρκώνονταν δυνητικά με τη μορφή του Κυπριακού ζητήματος, η Τουρκία θεωρούσε ότι έχαιρε της βρετανικής υποστήριξης, ενώ οι Η.Π.Α. δεν είχαν δείξει κάποιο ενδιαφέρον επί του θέματος (Hale, 2016, σελ. 182). Από τη πλευρά των βορειοατλαντικών συμμάχων όμως, ο φόβος ότι η ένταξη της Τουρκίας στο NATO θα οδηγούσε σε όξυνση του κλίματος Ανατολής-Δύσης, σε συνδυασμό με τις αντιρρήσεις των Βρετανών και των υπόλοιπων χωρών, οδηγούν σε απόρριψη του τουρκικού αιτήματος για συμμετοχή στη Συμμαχία (Βαληνάκης, 2003, σελ. 48).

Στον αντίποδα της ένταξης στο NATO, οι Η.Π.Α. πρότειναν στην Ελλάδα και την Τουρκία τη σύνδεσή τους με το στρατιωτικό σχεδιασμό της Συμμαχίας. Η εν λόγω πρόταση δεν θεωρήθηκε εν τέλει επαρκής, τόσο από τους Αμερικανούς όσο και από τους Τούρκους επικεφαλής. Η παράταση όμως του πολέμου στην Κορέα, η προπαγάνδα της Κομινφόρμ, το κλίμα ανασφάλειας που επικρατούσε στη Μέση Ανατολή και η επικράτηση της αντίληψης ότι η απειλή για την ασφάλεια της Δύσης ήταν σε παγκόσμιο επίπεδο, οδηγούν στην άρση των αρχικών αμερικανικών αντιρρήσεων σχετικά με την ένταξη των δύο χωρών στη Συμμαχία. Ταυτόχρονα, η Τουρκία μετατράπηκε σε παράγοντα ζωτικής σημασίας για την προάσπιση των συμφερόντων της Δύσης στην περιοχή, ενώ το Υπουργικό Συμβούλιο Εθνικής

Ασφαλείας των Η.Π.Α. αντιμετωπίζει πλέον την Ελλάδα όχι μόνο ως γέφυρα επικοινωνίας της Μέσης Ανατολής με τη Δυτική Ευρώπη, αλλά και ως συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Τουρκία και στην Γιουγκοσλαβία του Τίτο, με απώτερο σκοπό την ασφάλεια των μετόπισθεν της συμμαχίας. Συνεπώς, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποβλέπουν με την ένταξη των δύο χωρών στην ανάσχεση των Σοβιετικών στη Μεσόγειο. Έτσι στις 24 Μαρτίου 1951 ο Ντιν Άτσεσον, υφυπουργός Εξωτερικών της Αμερικής, εισηγείται την πλήρη ένταξη των χωρών στο NATO με το πρωτόκολλο της ένταξης υπογράφεται στις 16 Φεβρουαρίου 1952. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξή τους στη Συμμαχία ήταν η αρμονική συνύπαρξή τους και η αμοιβαία εμπιστοσύνη (Σβολόπουλος, 2014, σελ. 234). Βέβαια, η επιθυμία των δύο χωρών να συμμετάσχουν στο NATO είχε ήδη βοηθήσει στη βελτίωση των διμερών επαφών ανάμεσα τους (Συρίγος, 2015, σελ.110).

Η ένταξη της Ελλάδας στην Συμμαχία απαιτούσε την στήριξή της από τις Ηνωμένες Πολιτείες με προγράμματα κοινής υποδομής και έργων, καθώς και την εγκατάσταση συμμαχικών βάσεων στο έδαφός της. Οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν να αυξήσουν το δίκτυο των βάσεων κατά μήκος των βόρειων και ανατολικών τμημάτων της Μεσογείου, ενώ η Ελλάδα επιθυμούσε εγγυήσεις για την αμυντική της κάλυψη. Συνεπώς, η εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα ικανοποιούσε την παραπάνω επιθυμία, αφού σε περίπτωση εξωτερικής επίθεσης, οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα στηρίζονταν από τις αμερικανικές βάσεις με παράλληλα οικονομικά οφέλη στη χώρα. (Σβολόπουλος, 2014, σελ. 234-236). Έτσι τον Οκτώβριο του 1953 υπογράφεται το τελικό κείμενο συμφωνίας για τις βάσεις ανάμεσα στις δύο χώρες, που παρείχε στις Η.Π.Α. το δικαίωμα πρόσβασης και ελέγχου των χερσαίων επικοινωνιών, καθώς και χώρους κατασκευής στρατιωτικών και βοηθητικών έργων υποδομής στην Ελλάδα. Όσον αφορά το προσωπικό των βάσεων, έχαιρε πλήρους ετεροδικίας, γεγονός που προκάλεσε εκδηλώσεις αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα εξαιτίας της παραβατικής συμπεριφοράς που επέδειξαν (Στεφανίδης, 2021, σελ. 181).

Στο πλαίσιο εξασφάλισης διπλωματικών ερεισμάτων και αξιόπιστων συμμάχων προκειμένου η χώρα να προστατευθεί από τον κομμουνιστικό κίνδυνο και ύστερα από παρότρυνση των Η.Π.Α., η Ελλάδα σε συνεργασία με την Τουρκία, προσεγγίζουν την Γιουγκοσλαβία του Τίτο, ο οποίος είχε έρθει σε ρήξη με τον Στάλιν, για την δημιουργία τριμερούς σύμπραξης. Οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν να ενισχύσουν τον Τίτο για να αντιμετωπίσει την σοβιετική πίεση (Βαληνάκης, 2003, σελ. 47,53). Έτσι υπογράφεται τον Οκτώβριο του 1951 στην Άγκυρα Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας

ανάμεσα στις τρεις χώρες, ενώ ακολουθούν τρία σύμφωνα για την δημιουργία ενός αμυντικού άξονα με πρότυπο το NATO, ο οποίος όμως θα βρίσκονταν έξω από τα πλαίσια αυτού (Συρίγος, 2015, σελ.111).

Η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO, ο κοινός κομμουνιστικός κίνδυνος σε συνδυασμό με την υποχρέωση της εξομάλυνσης των καθημερινών τους σχέσεων, καθιστούσαν τις σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες ομαλές μέχρι το 1954. Η κατάσταση έμελλε να αλλάξει καθώς τα ανθελληνικά επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη το 1955 και η αναζωπύρωση του Κυπριακού, ένα ακανθώδες και για τις δύο πλευρές ζήτημα, αποτέλεσαν προκλήσεις στην μεταξύ τους συνεργασία όπως θα αναλυθεί και παρακάτω. Βασικός παράγοντας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι και οι ΗΠΑ οι οποίες με την ανάμειξη τους εγκαινιάζουν ένα τρίγωνο αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών χωρών. Η σχέση Ελλάδας και ΗΠΑ δεν θα διαταραχθεί κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974). Θα δοκιμαστεί όμως με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, γεγονός που θα φέρει τις δύο νατοϊκές χώρες, Ελλάδα και Τουρκία, στα πρόθυρα του πολέμου. Η περίοδος της αποκατάστασης της δημοκρατίας, της Μεταπολίτευσης ξεκινά δηλαδή με μία μεγάλη κρίση στις σχέσεις Ελλάδας – Η.Π.Α. – Τουρκίας.

Στόχος της διπλωματικής εργασίας είναι, μέσα από την ανάλυση δύο χρονικών περιόδων διακυβέρνησης της χώρας την εποχή της Μεταπολίτευσης από τους Καραμανλή και Παπανδρέου, να παρουσιάσω την τριγωνική σχέση Ελλάδας, Τουρκίας και Η.Π.Α.. Βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι αν και φαινομενικά αντίθετοι ιδεολογικά, καθώς ο Παπανδρέου εξέφραζε έντονη αντιδυτική ρητορική, οι δύο πολιτικοί ως πρωθυπουργοί διατήρησαν σταθερή τη σχέση της Ελλάδας με τη Δύση γεγονός που αποδείχθηκε έμπρακτα σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, αν και όχι σε επίπεδο ρητορείας. Δευτερευόντως, θα επιχειρήσω να δείξω ότι σε αντίθεση με τη στάση απέναντι στη Δύση, οι δύο πολιτικοί δεν είχαν ίδια θέαση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω από την ανάλυση των στρατηγικών επιλογών τους σε δύο κρίσιμες στιγμές το 1976 και το 1987. Τα γεγονότα των δύο αυτών ετών επελέγησαν γιατί αποτελούν κατά τη γνώμη μου αντιπροσωπευτικό δείγμα της εξωτερικής πολιτικής σε στιγμές κρίσης που επέλεξαν να χαράξουν οι δύο πολιτικοί. Για την διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας χρησιμοποίησα πρωτογενές υλικό (αρχεία από συνεδριάσεις της Βουλής, από το State Department, από το Ίδρυμα Σημίτη και το Ίδρυμα Καραμανλή, βίντεο από το διαδίκτυο και υλικό από ελληνόφωνες και ξενόγλωσσες εφημερίδες της εποχής). Δευτερογενές υλικό -

βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκε για να στηρίξει περαιτέρω τα επιχειρήματα που πηγάζουν από τα παραπάνω. Στην παρούσα εργασία, δεν θα γίνει αναφορά στην ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., ούτε στο άνοιγμα προς τις χώρες του Τρίτου Κόσμου ή τα Βαλκάνια, για την οικονομία των λέξεων.

Το πρώτο κεφάλαιο του κυρίως μέρους της εργασίας αποτελεί μία σύντομη ιστορική αναδρομή στην περίοδο πριν τη μεταπολίτευση που είναι κρίσιμο για τις εξελίξεις στο Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και γενικά χρήσιμο για σκοπούς κατανόησης και σύνδεσης με τα ιστορικά γεγονότα. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύω την περίοδο Καραμανλή με τα υπό εξέταση διεθνή θέματα και στο τρίτο κεφάλαιο την περίοδο διακυβέρνησης Παπανδρέου.

1. Προβλήματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ο αμερικάνικος παράγοντας

1.1 Η ανάδειξη του Κυπριακού ζητήματος

Στο ειρηνικό κλίμα που επικρατούσε την περίοδο 1947-1954 βοήθησε και η εκλογή του Μεντερές και του προέδρου Μπαγιάρ, οι οποίοι θεωρούσαν απαραίτητη την ύπαρξη καλών σχέσεων με τις Η.Π.Α. και ως εκ τούτου υπάκουαν στις αμερικανικές προτάσεις εξομάλυνσης των σχέσεων της Τουρκίας με την Ελλάδα. Βέβαια, στην εν λόγω περίοδο, υπήρχαν διμερή προβλήματα, όπως το εμπορικό ισοζύγιο, το επίπεδο διαβίωσης των μουσουλμάνων που ζούσαν στην ελληνική Θράκη και κυρίως το Κυπριακό. Κατά πολλούς, η Τουρκία ασχολήθηκε με το Κυπριακό το 1955, ύστερα από την πρωτοβουλία της Βρετανίας. Στην ουσία όμως το ζήτημα του καθεστώτος στην Κύπρο και η ενδεχόμενη ένωσή της με την Ελλάδα, απασχολούσαν τον τουρκικό Τύπο και τον τουρκικό λαό ήδη από το 1950. Οι τελευταίοι ανάγκασαν την τουρκική κυβέρνηση να θεωρήσει το Κυπριακό ως «φλέγον» ζήτημα της πολιτικής της, παρά το γεγονός ότι τελευταία δεν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Συρίγος, 2015, σελ. 106, 108, 112).

Η Κύπρος βρισκόταν υπό βρετανική κυριαρχία από το 1878. Οι Ελληνοκύπριοι που αποτελούσαν το 80% του πληθυσμού του νησιού, επανειλημμένα ζητούσαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις υποστήριξη και απέβλεπαν στην ένωση με την Ελλάδα. Οι Τούρκοι αντιτίθονταν στην ένωση, καθώς αυτό θα την επηρέαζε στρατηγικά δεδομένου ότι αν συνέβαινε θα περιβαλλόταν από την Ελλάδα στο μεγαλύτερο μέρος των θαλάσσιων συνόρων της. Οι παραπάνω βλέψεις των Ελληνοκυπρίων, ενώ είχαν αποθαρρυνθεί από τον Πλαστήρα το 1950, υιοθετήθηκαν από τον Παπάγο το 1954 (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 272). Οι πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης Παπάγου, όπως προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη, προκάλεσαν την ψύχρανση των σχέσεων ανάμεσα στην Ελλάδα, τις Η.Π.Α. και την Βρετανία. Η μείωση της οικονομικής στήριξης από τις Η.Π.Α., καθώς πλέον είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους στην νοτιοανατολική Ασία και Κίνα και κυρίως η προειδοποίηση να μην διεθνοποιήσει η Ελλάδα το Κυπριακό, όχι μόνο κλόνισαν τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά ανέδειξαν το τελευταίο ως βασικό στοιχείο για την απομάκρυνση της χώρας από την αμερικανική επιρροή (Iatrides, 2018, σελ. 47,48). Η Αμερική ήταν ενάντια στο ελληνικό αίτημα για προσφυγή του Κυπριακού στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, καθώς επιθυμούσε την

παραμονή των Βρετανών στην Ανατολική Μεσόγειο και θεωρούσε ότι η ελληνοτουρκική συνεργασία ήταν απαραίτητη για την ομαλή λειτουργία του ΝΑΤΟ. Ως εκ τούτου, εάν η Ελλάδα διεθνοποιούσε το Κυπριακό και πρόβαλε επιδιώξεις, τότε θα προκαλούνταν ρήξη στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ο ελληνικός λαός και μερίδα Ελλήνων πολιτικών που δεν ανήκαν στην κομμουνιστική παράταξη, σταδιακά υιοθετούν αρνητική και κριτική στάση έναντι της αμερικανικής πολιτικής. Ο συντηρητικός και φιλοαμερικανός πολιτικός Καραμανλής, θεώρησε ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να ζητήσει άμεσα την ένωσή της με την Κύπρο και θα έπρεπε αντ' αυτού να επιλέξει το καθεστώς της αυτοκυριαρχίας της Κύπρου, αλλά με βρετανική κηδεμονία (Ριζάς, 2018, σελ.41, 42). Σε λόγο του στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 13 Σεπτεμβρίου 1955, υποστήριξε ότι η Ελλάδα καλούνταν να επιλέξει, είτε εφαρμόζοντας μια αδιάλλακτη πολιτική η οποία ενδεχομένως οδηγούσε στην επαύξηση των δυσκολιών, είτε μια ήπια πολιτική η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα την απογοήτευση του λαού. Λύση στο ζήτημα θα ήταν η αμερικανική παρέμβαση, η οποία θα μπορούσε να ικανοποιήσει τόσο ηθικά όσο και ουσιαστικά την χώρα (Αρχείο Καραμανλή, 1997, σελ. 257).

Έντονη ήταν και η αντίδραση της Βρετανίας, η οποία μετέτρεψε τον αγώνα της απελευθέρωσης από την αποικιοκρατία, σε ένα ζήτημα αντιπαράθεσης ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 272). Οι χώρες έρχονται αντιμέτωπες στην διάσκεψη του Λονδίνου το 1955 που η Βρετανία πρότεινε, με σκοπό τη συζήτηση του Κυπριακού ζητήματος και απώτερο στόχο να έρθουν αντιμέτωπες η Ελλάδα και η Τουρκία. Ταυτόχρονα, συνεργάστηκε με την Τουρκία για τη στάση που θα κρατούσαν κατά τη διάρκεια της διάσκεψης, ενώ η Ελλάδα βρισκόταν σε μια δύσκολη στιγμή, καθώς ο πρωθυπουργός της (Παπάγος) ήταν ασθενής. Στη διάσκεψη, από την μία η Τουρκία απαίτησε την επιστροφή της Κύπρου στην ίδια εάν οι Βρετανοί αποχωρούσαν από την νήσο, από την άλλη η Ελλάδα ζήτησε την αρχή της αυτοδιάθεσης, φιλελεύθερο σύνταγμα και αναγνωρίζοντας τον κομβικό ρόλο του νησιού για τα στρατηγικά συμφέροντα της Βρετανίας, πρότεινε την δημιουργία βρετανικής βάσης σε οποιοδήποτε μέρος του νησιού ή του ελλαδικού τμήματος επιθυμούσε. Χαρακτηριστικό είναι ότι δεν αναφέρθηκε με ευθύ τρόπο στην ένωση. Η Βρετανία αντιπρότεινε την δημιουργία μιας επιτροπής που θα αποτελούνταν από Έλληνες και Τούρκους αντιπροσώπους που θα συνεργάζονταν με έναν διοικητή που θα προέρχονταν από τη Βρετανία. Η εν λόγω πρόταση απορρίφθηκε τόσο από την Ελλάδα, όσο και από την Τουρκία, ενώ η προσοχή στράφηκε προς το ανθελληνικό

πογκρόμ που είχε ξεσπάσει στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 στην Τουρκία (Συρίγος, 2015, σελ.131-132).

Με αφορμή μια σκηνοθετημένη βομβιστική επίθεση εναντίον του τουρκικού προξενείου που βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη και την δημοσίευση από τον τουρκικό τύπο αλλοιωμένων φωτογραφιών του κτιρίου, ξέσπασε στην Τουρκία μια δίχως προηγούμενο έκρηξη βίας έναντι των Ελλήνων που ζούσαν στην Πόλη. Καθοδηγούμενη από την κυβέρνηση Μεντερές και την οργάνωση «η Κύπρος είναι Τουρκική» λεηλατήθηκαν μαγαζιά, καταστράφηκαν ναοί, οικίες και σκοτώθηκαν Έλληνες (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 272). Μετά το ξέσπασμα της βίας, η τουρκική κυβέρνηση υπέδειξε ως ενόχους τους κομμουνιστές και επέβαλε στρατιωτικό νόμο στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλα σημεία. Παράλληλα, προσπάθησε να καλλιεργήσει την αντίληψη ότι ήταν ένα ατυχές επεισόδιο. Η αντίδραση της Ελλάδας ήταν υποτονική, ενώ ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Τζον Φ. Ντάλες ζητούσε τόσο από το θύμα, όσο και από τον θύτη, αυτοσυγκράτηση προκειμένου να μην διαταραχθεί η ενότητα του ΝΑΤΟ. Το γεγονός ότι η Αμερική τηρεί ουδέτερη στάση και δεν καταδικάζει τα γεγονότα, προκάλεσε δυσαρέσκεια στην Ελλάδα, ενώ η συμφωνία της με τη Βρετανία να μην καταγραφεί το γεγονός στην διάταξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, κλιμάκωσε περαιτέρω την ένταση ανάμεσα στις χώρες. Η Αμερική από την πλευρά της, σε αντίθεση με τη Βρετανία, είχε κατανοήσει την σπουδαιότητα του Κυπριακού για τους Έλληνες, όμως θεωρούσε ότι η Τουρκία ήταν σημαντικότερο στήριγμα από ότι η Ελλάδα στην περιοχή (Συρίγος, 2015, σελ.136-137).

Κατά την διάρκεια των Σεπτεμβριανών επεισοδίων, η Ελλάδα βρέθηκε πολιτικά ακέφαλη. Έτσι ο βασιλιάς Παύλος για την αντιμετώπιση της κρίσης, δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Καραμανλή, ο οποίος εγκαινίασε μια καινούργια εποχή στην εξωτερική πολιτική, κατά την οποία οι σχέσεις Ελλάδας και Βρετανίας υποβιβάζονται και την πρωτοκαθεδρία πλέον έχει η αμερικανική επιρροή στη χώρα (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 273). Η νέα κυβέρνηση προσπαθεί να αντιδράσει στα συμβάντα, αποσύροντας τα ελληνικά στρατεύματα από την Κορέα και μη συμμετέχοντας σε στρατιωτικά γυμνάσια στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Το Κυπριακό φαίνεται να έχει κλονίσει σημαντικά την ειρηνική περίοδο ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία που επικρατούσε μέχρι το 1954, με αποτέλεσμα να σημειώνονται επεισόδια ανάμεσα στα ελληνικά αλιευτικά και στα τουρκικά περιπολικά, διώξεις κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και τουρκικές διακηρύξεις περί κήρυξης

πολέμου σε περίπτωση που η Κύπρος ενώνονταν με την Ελλάδα (Συρίγος, 2015, σελ. 139).

1.2 Προσπάθειες επίλυσης του Κυπριακού

Η αποτυχία της Βρετανίας στο Σουέζ οδήγησε σε αναθεώρηση της στρατηγικής της. Η διατήρηση της Κύπρου θεωρήθηκε επικίνδυνη και οι διεθνείς εξελίξεις στον Ψυχρό Πόλεμο ανέδειξαν την Τουρκία ως βασικό σύμμαχο για την Βρετανία και τις Η.Π.Α. . Το 1958, με το σχέδιο Μακμίλλαν προτάθηκε τριμερή επιτροπή με Ελλάδα, Τουρκία και Βρετανία να συγκυριαρχήσουν στην Κύπρο. Η Ελλάδα απέρριψε την πρόταση και ο Καραμανλής απείλησε με αποχώρηση από το ΝΑΤΟ. Η διάλυση του Συμφώνου της Βαγδάτης και η πιθανή αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ θα απομόνωνε γεωγραφικά την Τουρκία. Υπό την πίεση των Αμερικανών, η Τουρκία έγινε πιο διαλλακτική και πρότεινε διαπραγματεύσεις, τις οποίες η Ελλάδα, πιεζόμενη από το σχέδιο Μακμίλλαν, αναγκάστηκε να αποδεχτεί (Συρίγος, 2015, σελ.142-144).

Τον Φεβρουάριο του 1959, ο Έλληνας πρωθυπουργός Καραμανλής και ο Τούρκος Μεντερές συμφώνησαν στη Ζυρίχη για τη δημιουργία της ανεξάρτητης Δημοκρατίας της Κύπρου, με δύο βρετανικές βάσεις στο νησί. Η Βρετανία, η Ελλάδα και η Τουρκία θα ήταν εγγυήτριες δυνάμεις του νέου κράτους. Ωστόσο, ο πολιτικός Ισμέτ Ινονού προειδοποίησε ότι, όσο ο κυπριακός πληθυσμός ήλπιζε στην ένωση, η συμφωνία δεν θα καρποφορούσε (Hale, 2016, σελ.188). Ο Έλληνας πρωθυπουργός επιδίωκε γρήγορη επίλυση του Κυπριακού για να βελτιώσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Τον Μάιο του 1959 επισκέφτηκε την Άγκυρα και, σε συνεργασία με τον Τούρκο πρωθυπουργό, κατέγραψαν τα βασικά θέματα που επηρέαζαν τις διμερείς σχέσεις (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 278). Ωστόσο, το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Τουρκία τον Μάιο του 1960 και η άρνηση του νέου καθεστώτος να συζητήσει παρόμοια ζητήματα έδειξαν ότι οι ειρηνικές σχέσεις θα ήταν παροδικές (Συρίγος, 2015, σελ.149).

Η κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κορυφώθηκε το 1963 όταν ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, ζήτησε αναθεώρηση δεκατριών σημείων του συντάγματος. Η Τουρκία απέρριψε την πρόταση και οι συγκρούσεις στη Λευκωσία τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους οδήγησαν σε ένταση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η Τουρκία απείλησε με στρατιωτική επέμβαση, επικαλούμενη τα δικαιώματά της ως εγγυήτρια δύναμη (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 285). Η Ελλάδα, για να αποφύγει ένοπλη σύρραξη, ζήτησε βοήθεια από τις Η.Π.Α., ενώ η

Βρετανία ανέλαβε ρόλο διαμεσολαβητή, οργανώνοντας ανεπιτυχώς διάσκεψη στο Λονδίνο το 1964. Από τον Δεκέμβριο του 1963, η Τουρκία παραβίαζε τον εναέριο χώρο και τα χωρικά ύδατα της Κύπρου, αλλά η παρουσία ελληνικής μεραρχίας και οι παρεμβάσεις των Η.Π.Α. και του NATO φαίνεται να απέτρεψαν την εισβολή. Οι Η.Π.Α. ανησυχούσαν ότι μια σύρραξη θα οδηγούσε σε κατάρρευση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του NATO (Συρίγος, 2015, σελ. 159, 162).

Όταν η Τουρκία ετοιμαζόταν να εισβάλει στην Κύπρο μετά από έγκριση του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας της, τον Ιούνιο του 1964, ο Αμερικανός πρόεδρος Λίντον Τζόνσον υπενθύμισε στον Τούρκο πρωθυπουργό Ινονού ότι οι συμφωνίες του 1959 επέτρεπαν επέμβαση μόνο αν το καθεστώς της Κύπρου βρισκόταν σε κίνδυνο (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 285). Τόνισε επίσης ότι σε περίπτωση πολέμου με την Ελλάδα, τα μέλη του NATO θα έπρεπε να σκεφτούν αν θα βοηθούσαν την Τουρκία σε ενδεχόμενη επίθεση από την Ε.Σ.Σ.Δ. (Hotham, 1986, σελ. 179). Η προειδοποίηση ήταν σημαντική, καθώς η Σοβιετική Ένωση υποστήριζε τον Μακάριο και θεωρείτο ότι θα υπερασπιζόταν την Κύπρο. Ο Τζόνσον τόνισε επίσης ότι η Τουρκία δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει αμερικανικά όπλα για την εισβολή (Hale, 2016, σελ. 190). Η παρέμβαση αυτή έδειξε ότι οι Η.Π.Α. δεν επιθυμούσαν σύγκρουση δύο μελών του NATO, η οποία θα αποσταθεροποιούσε τη συμμαχία. Ο Αμερικανός υφυπουργός Εξωτερικών ζήτησε από Ελλάδα και Τουρκία να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 285).

Η επιστολή του Τζόνσον δυσαρέστησε τον τουρκικό λαό που θεώρησε ότι σε μια κρίσιμη στιγμή η υπερδύναμη τον εγκατέλειψε και τάχθηκε υπέρ της Ελλάδας, αφού στάθηκε εμπόδιο στο δικαίωμά της να ασκήσει την υπεροχή της στον στρατό και να μειώσει το αριθμητικό μειονέκτημα που είχαν οι Τούρκοι στο νησί (Hale, 2016, σελ. 190, Hotham, 1986, σελ. 180).

Στα μέσα της δεκαετίας του '60, η ανεξάρτητη κυπριακή εξωτερική πολιτική και ο φόβος ότι ο Μακάριος θα στραφεί προς την Ε.Σ.Σ.Δ. ανησύχησαν τις Η.Π.Α., που θεώρησαν ότι η ανεξαρτησία του νησιού έβλαπτε τα συμφέροντα της Δύσης. Σε συνεργασία με τη Βρετανία, οι Η.Π.Α. αποφάσισαν να προωθήσουν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με εδαφικά ανταλλάγματα προς την Τουρκία και αποδοχή της τουρκικής παρουσίας στο νησί. Τον Ιούνιο του 1964, ο Αμερικανός πρόεδρος συναντήθηκε με τον Τούρκο πρωθυπουργό σε κλίμα συνεργασίας, ενώ η συνάντηση με τον Έλληνα πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου έγινε με καχυποψία. Μετά από αμερικανικές πιέσεις και τον φόβο τουρκικής εισβολής, η Ελλάδα δέχτηκε

διαπραγματεύσεις το καλοκαίρι του 1964 στη Γενεύη με την αρωγή του πρώην υπουργού Εξωτερικών των Η.Π.Α., Άτσεσον.

Το σχέδιο Άτσεσον πρότεινε την ένωση Ελλάδας και Κύπρου με τουρκική στρατιωτική παρουσία. Η Τουρκία αποδέχτηκε τη στρατιωτική βάση αλλά απέρριψε την εκμίσθωσή της. Ο Παπανδρέου, επηρεαζόμενος από τον γιό του Ανδρέα, έδειξε αναποφασιστικότητα. Η αδυναμία της Ελλάδας να συνεννοηθεί με τον Μακάριο και ο φόβος των Η.Π.Α. για τον Μακάριο οδήγησαν στην αποτυχία του σχεδίου Άτσεσον και την αλλαγή στρατηγικής των Η.Π.Α., που πλέον προτεραιότητά τους έγινε η αποκατάσταση των σχέσεων με την Τουρκία (Συρίγος, 2015, σελ. 169-177).

Μετά το 1965, οι Η.Π.Α. θεώρησαν ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να τους βοηθήσει να ελέγξουν την Κύπρο και υιοθέτησαν φιλοτουρκική στάση, γεγονός που απογοήτευσε την ελληνική πλευρά. Ο Καραμανλής, αν και υπέρμαχος της Δύσης και των Η.Π.Α., άρχισε να πιστεύει ότι τα συμφέροντα της Ελλάδας θα εξυπηρετούνταν καλύτερα μέσω της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Iatrides, 2018, σελ. 48). Ταυτόχρονα, φοβούμενος τον «από βορρά κίνδυνο» και την ενίσχυση του σοβιετικού πυρηνικού οπλοστασίου, ανησυχούσε ότι μια στρατιωτική σύγκρουση με τη Βουλγαρία θα οδηγούσε σε ελληνικές εδαφικές απώλειες πριν το ΝΑΤΟ προλάβει να παρέμβει. Έτσι, στράφηκε προς τη Γαλλία ως επιπλέον βοήθεια, ειδικά μετά τη διακοπή της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας από τον Κένεντι, την οποία θεώρησε ένδειξη έλλειψης ενδιαφέροντος (Ριζάς, 2018, σελ. 155-157).

1.3 Η δικτατορία και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο

Το Κυπριακό κλόνισε τις σχέσεις μεταξύ Αμερικής και Τουρκίας, όπως φαίνεται και στη συμφωνία αμυντικής συνεργασίας τον Ιούλιο του 1969. Η υποστήριξη των Ελληνοκυπρίων από τη Σοβιετική Ένωση ώθησε την Τουρκία σε επαναπροσδιορισμό των σχέσεών της με την Ε.Σ.Σ.Δ. και σε πιο φιλική στάση προς αυτή (Hale, 2016, σελ. 191).

Οι Η.Π.Α., ανησυχώντας για τη σταθερότητα στην Ελλάδα, πίεσαν για διμερείς διαπραγματεύσεις με την Τουρκία για το Κυπριακό, εκτός του πλαισίου του Ο.Η.Ε. Αυτές οι προσπάθειες διακόπηκαν μετά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα στις 21 Απριλίου 1967 (Συρίγος, 2015, σελ. 182-185). Μάλιστα, η πολιτική κρίση στην Ελλάδα το 1965 είχε ανησυχήσει τις Η.Π.Α., που φοβήθηκαν

τότε εμφύλια σύρραξη. Ο υφυπουργός Εξωτερικών της Αμερικής ζήτησε από τον Αμερικανό πρέσβη να μεσολαβήσει μεταξύ των Ανακτόρων και της Ένωσης Κέντρου. Ωστόσο, περίπου δύο χρόνια μετά, στις 21 Απριλίου 1967, η αμερικανική πρεσβεία ενημέρωσε το State Department για το πραξικόπημα στην Ελλάδα. Οι συνταγματάρχες βέβαια υποστήριζαν ότι στόχος τους ήταν η πιο ενεργή συμμετοχή της Ελλάδας στο NATO και η σύσφιξη των σχέσεων με τις Η.Π.Α. (Παπαδιαμάντης, 2018, σελ. 103-113, Βαρελά, 2004, σελ. 34).

Καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας, η εξωτερική πολιτική της χώρας διατηρήθηκε φιλονατοϊκή και φιλοαμερικανική. Το State Department δεν καταδίκασε το πραξικόπημα, αλλά σταμάτησε την παροχή βαρέων όπλων και επιδίωξε την επιστροφή της συνταγματικής νομιμότητας στην Ελλάδα (Σακκάς, 2018, σελ. 115-116). Οι συνταγματάρχες πίστευαν λανθασμένα ότι η Τουρκία ανησυχούσε από την ύπαρξη μιας ισχυρής κυβέρνησης στην Ελλάδα. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις κλονίστηκαν περαιτέρω τον Οκτώβριο του 1967, μετά από τη σύλληψη του Ντενκτάς και το επεισόδιο στην Κοφίνου (Συρίγος, 2015, σελ. 186-191).

Η στάση της Αμερικής στο Κυπριακό ενόχλησε τον ελληνικό λαό και πολιτικούς ηγέτες, όπως τον Ανδρέα Παπανδρέου, που κατηγορήσε τις Η.Π.Α. ότι στήριζαν τη Χούντα για να κλείσουν το Κυπριακό και να χρησιμοποιήσουν την Ελλάδα ως ναυτική βάση για το NATO (Περιβολάρης, 2023, σελ. 31-32). Οι συνταγματάρχες, απομονωμένοι διπλωματικά, προσπάθησαν να μην προκαλέσουν τις Η.Π.Α. και έθεσαν τα ελληνοτουρκικά ζητήματα σε νέα βάση, προωθώντας τον διάλογο (Συρίγος, 2015, σελ. 193, 200-211).

Τον Ιούλιο του 1974, ο Μακάριος ζήτησε την απόσυρση Ελλήνων αξιωματικών από την Κύπρο, προκαλώντας την αντίδραση της Χούντας, που αποφάσισε να τον ανατρέψει. Η αντίδραση της Αμερικής ήταν καθυστερημένη, λόγω του σκανδάλου Watergate και των ζητημάτων στη Μέση Ανατολή και η Τουρκία βρήκε αφορμή να εισβάλει στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου 1974 (Hale, 2016, σελ. 197-199). Οι συνταγματάρχες δεν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν το γεγονός και η δικτατορία κατέρρευσε στις 23 Ιουλίου, με τον Καραμανλή να επιστρέφει για να αναλάβει την διακυβέρνηση της χώρας (Βερέμης, 2017, σελ. 50).

2. Η διακυβέρνηση του Κ. Καραμανλή 1974-1981 και οι σχέσεις με ΗΠΑ-Τουρκία

2.1 Αττίλας II

Ο πρώτος πρωθυπουργός της μεταπολιτευτικής περιόδου, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, είχε συντηρητικές πεποιθήσεις, κάτι φανερό στην προ δικτατορίας θητεία του ως πρωθυπουργός και έπρεπε να προσαρμοστεί στο νέο διεθνές περιβάλλον. Ο φιλοδυτικός πολιτικός διατηρεί το βασικό πυρήνα της στρατηγικής του, όμως τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1974, ήταν η αφορμή για την αναθεώρηση των διπλωματικών τακτικών της Ελλάδας. Στόχοι της εξωτερικής πολιτικής του Καραμανλή ήταν η υπεράσπιση της ανεξαρτησίας, η ασφάλεια της χώρας και η σταθερότητα σε μία περίοδο που η υποβάθμιση του διεθνούς κύρους της χώρας λόγω της δικτατορίας και τα γεγονότα στην Κύπρο οδηγούν την Άγκυρα να προβάλλει περισσότερες αξιώσεις (Δοκανάρης, 2004, σελ.268). Ο ίδιος παραδέχεται κατά την διάρκεια της ΡΙΘ' συνεδρίασης στη Βουλή στις 17 Απριλίου 1976, ότι η δικτατορία απομόνωσε διεθνώς την χώρα και έδωσε τα προσχήματα στην Τουρκία να δημιουργήσει τα τετελεσμένα γεγονότα στην Κύπρο. Ταυτόχρονα, τόνισε ότι «είναι ευκολότερο να προλάβεις τα τετελεσμένα γεγονότα παρά να τα θεραπεύσεις, όταν έχουν ήδη τελεσθεί» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ.557). Το Κυπριακό θα επιδρούσε καταλυτικά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ώστε η αποκατάσταση τους να φαντάζει αδύνατη. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι διαπραγματεύσεις στη Γενεύη για το Κυπριακό λόγω της αδιαλλαξίας των Τούρκων και της αδιαφορίας της Αμερικής να μεσολαβήσει ασκώντας πιέσεις, κατέρρευσαν. Όσο οι Τούρκοι διαπραγματεύονταν με την Ελλάδα δίχως επιθυμία να βρεθεί λύση, προετοιμάζονταν για την νέα στρατιωτική τους επιχείρηση τον *Αττίλα II* (Δοκανάρης, 2004, σελ.268). Οι Τούρκοι έκριναν ότι η λύση δεν θα επέλθει μέσω των διαπραγματεύσεων και οι διεθνείς πιέσεις που θα δέχονταν θα περιόριζαν τα κατεχόμενα από αυτούς εδάφη στην Κύπρο. Η δεύτερη στρατιωτική επιχείρησή τους διήρκεσε μονάχα δύο μέρες, καθώς η νέα κυβέρνηση της Ελλάδος αδυνατούσε να αντιμετωπίσει στρατιωτικά τους Τούρκους στα κυπριακά εδάφη. Οι επιχειρήσεις του *Αττίλα II* τερματίστηκαν στις 16 Αυγούστου 1974 με τη μεσολάβηση του Ο.Η.Ε. και αφού οι εδαφικοί στόχοι της Τουρκίας είχαν επιτευχθεί (Σβολόπουλος, 2008, σελ.248,249).

Οι διεθνείς αντιδράσεις αυτή την φορά ήταν έντονες, σε αντίθεση με τον *Αττίλα Ι* που ήταν ήπιες και με σειρά ψηφισμάτων έφεραν την καταδίκη από το Συμβούλιο Ασφαλείας. Αξιοσημείωτη ήταν η στάση των Η.Π.Α., που χαρακτηρίζεται από ασάφεια. Ο εκπρόσωπος του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών στις 14 Αυγούστου 1974, υποστήριξε ότι οι Τουρκοκύπριοι χρειάζονταν στήριξη και αυτονομία, φανερώνοντας ότι η πρόθεση της Αμερικής ήταν να τηρήσει, στην καλύτερη των περιπτώσεων, ίσες αποστάσεις ή, εάν αναγκάζονταν, να στηρίξει την Τουρκία έναντι της Ελλάδας. Επίσης, αντιμετωπίζοντας με ίδιο τρόπο τις δύο χώρες παρά τις τελευταίες ενέργειες της Τουρκίας, ανέφερε ότι ο πόλεμος μεταξύ τους θα σήμαινε παύση της προμήθειας αμερικανικού εξοπλισμού (Συρίγος, 2015, σελ.229, 230). Πίσω από την φιλοτουρκική στάση της Αμερικής, κρύβεται η παλιά πεποίθηση ότι η Τουρκία ήταν για το ΝΑΤΟ κρίσιμος σύμμαχος συγκριτικά με την Ελλάδα. Επιπροσθέτως, έκρινε ότι μέσω των βάσεων που είχε στην Τουρκία, θα μπορούσε να ελέγχει τόσο την σοβιετική παρουσία στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και τη Διώρυγα του Σουέζ. Συνεπώς, η γεωστρατηγική θέση της Τουρκίας οδήγησε την Αμερική να μην καταδικάσει άμεσα τις τουρκικές πράξεις. Ο υπουργός Εξωτερικών Κίσσινγκερ άφησε τα γεγονότα να εξελιχθούν και παρατηρούσε τη νέα ισορροπία δυνάμεων, όπως αυτή δημιουργούνταν στην περιοχή. Βέβαια, η αποφυγή του πολέμου μεταξύ των δύο χωρών εξακολουθεί να παραμένει βασικός στόχος της Αμερικής (Συρίγος, 2015, σελ.229, 230). Όπως αναφέρει ο Λάμπρου (2008, σ. 636) έρευνα της CIA, το 1975, αναφορικά με την κυπριακή τραγωδία, κατέληξε ότι η Αμερική μπορούσε να αποτρέψει την τουρκική εισβολή, αλλά δεν το επιθυμούσε. Πίσω από την απροθυμία της να εμποδίσει την εισβολή, ήταν η πρόθεσή της να διχοτομηθεί το νησί και να περάσει στη σφαίρα επιρροής του ΝΑΤΟ. Μέσω της τουρκικής κατοχής του, θα λύνονταν το Κυπριακό ζήτημα προς όφελος της Δύσης, αφού η παρουσία των τουρκικών στρατευμάτων θα απέκλειε το ενδεχόμενο το νησί να περάσει στα χέρια των κομμουνιστών ή της σοβιετικής επιρροής (Περιβολάρης, 2023, σελ. 42-43).

2.2.α. Αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ

Η αμερικανική στάση στο Κυπριακό και η αδράνειά της απέναντι στη δικτατορία στην Ελλάδα, είχαν καλλιεργήσει αντιαμερικανικά και αντινατοϊκά συναισθήματα στον ελληνικό λαό. Παράλληλα, οι νουθεσίες της Αμερικής προς την ελληνική πλευρά να

διατηρήσει αυτοσυγκράτηση, ενώ η Τουρκία προχωρούσε στον Αττίλα II, συνδυαστικά με την πολιτική των ίσων αποστάσεων, δυσaráεστησε έντονα και απογοήτευσε την Αθήνα. Έτσι, ο Καραμανλής δήλωσε στον Αμερικανό πρεσβευτή ότι η χώρα του θα ήταν υπεύθυνη για την επερχόμενη καταστροφή, καθώς γνώριζε ποια πλευρά έχει άδικο και ταυτόχρονα είχε την δυνατότητα να επιβάλλει το δίκαιο (Βερέμης, & Κολιόπουλος, 2013, σελ. 311). Παρά τις δηλώσεις του, η αμερικανική στάση δεν άλλαξε ουσιαστικά και ο *Αττίλας II* προχώρησε κανονικά. Ως αποτέλεσμα, ο Καραμανλής την επομένη της τουρκικής επίθεσης, ως ένδειξη διαμαρτυρίας στην αδράνεια της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, δήλωσε ότι η Ελλάδα θα αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος της. Παράλληλα, φαίνεται να απορρίπτει το προσχηματικό ενδιαφέρον των Η.Π.Α. μετά την εκδήλωση του *Αττίλα II*, υποστηρίζοντας ότι η Αμερική είχε ήδη δυσανεστήσει τον ελληνικό λαό και το μετέπειτα ενδιαφέρον δεν θα άλλαζε την κατάσταση (Συρίγος, 2015, σελ. 227).

2.2.β. Το NATO και η αντιπαράθεση στη Βουλή

Η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, ικανοποίησε προσωρινά τα αντιαμερικανικά αισθήματα του λαού και της αντιπολίτευσης και θεωρήθηκε ως μέσο εκτόνωσής τους (Κλάψης, 2017, σελ. 124-126).

Στη Δ' συνεδρίαση της Βουλής στις 12 Δεκεμβρίου 1974, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης και αρχηγός του κόμματος «Ένωση Κέντρου – Νέες Δυνάμεις» Γ. Μαύρος τόνισε ότι το NATO έχει χάσει την αξιοπιστία του και κατηγόρησε ευθέως τις Η.Π.Α. για την αδράνεια στο Κυπριακό. Χαρακτηριστικά έκανε λόγο περί «πλήρους χρεοκοπίας της Ατλαντικής Συμμαχίας» διότι δεν ήταν σε θέση να προλάβει την ένοπλη σύρραξη μεταξύ δύο μελών της καθώς και να εμποδίσει την χρήση όπλων (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 20, 21).

Στην Ε' συνεδρίαση της Βουλής στις 13 Δεκεμβρίου 1974, ο αρχηγός της ελάσσονας αντιπολίτευσης και πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Ανδρέας Παπανδρέου κατηγόρησε τον Καραμανλή ότι διατηρούσε μια υποτονική στάση και ότι εάν η Ελλάδα δεν αποκτούσε δική της φωνή και εξακολουθούσε να ακολουθεί τα αμερικανικά καλέσματα, τότε το έθνος θα αντιμετώπιζε κίνδυνο (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 28, 29). Παράλληλα, υποστήριξε ότι το NATO έδινε μια λανθασμένη αίσθηση ότι η άμυνα της χώρας ήταν εξασφαλισμένη και ότι σε

περίπτωση επίθεσης από χώρα εκτός της συμμαχίας, θα ενεργοποιούνταν η πυρηνική ομπρέλα των Η.Π.Α. και του NATO. Το παραπάνω όμως ήταν αναληθές καθώς δεν υπήρχε αυτοματισμός στη Συμμαχία. Επιπρόσθετα, κατηγόρησε ευθέως το αμερικανικό Πεντάγωνο και το NATO για την εισβολή στην Κύπρο, η οποία απέδειξε ότι η πεποίθηση της προστασίας από την πυρηνική «ομπρέλα» του NATO ήταν ψευδαίσθηση και ότι αν η χώρα δεν οδηγούνταν σε αμυντική αυτάρκεια και εθνική ανεξαρτησία, δεν θα μπορούσε να προστατευτεί. Εν συνεχεία, τόνισε την ανάγκη απομάκρυνσης από την Συμμαχία (NATO), η οποία υποστήριζε τον τουρκικό σωβινισμό, που κατά την γνώμη του «είχε προδώσει την Ελλάδα όχι μόνο από το στρατιωτικό τμήμα αλλά και από το πολιτικό». Ταυτόχρονα, δήλωσε την δυσπιστία του απέναντι στην πρόθεση της κυβέρνησης Καραμανλή να αποχωρήσει η Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, γεγονός που κατά την άποψή του επιβεβαιωνόταν και από τις πληροφορίες που προέρχονταν από τον τύπο τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας. Τέλος, υποστήριξε ότι δεν μπορεί να γίνεται λόγος περί δημοκρατίας, λαϊκής κυριαρχίας και εθνικής ανεξαρτησίας, αν η κυβέρνηση αδυνατεί να προστατέψει την εδαφική ακεραιότητα της χώρας (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 28, 29).

Κατά την διάρκεια της ΣΤ' συνεδρίασης της Βουλής, ο Καραμανλής κατηγόρησε την αντιπολίτευση ότι καταφεύγει στη δημαγωγία και συγκεκριμένα τον Παπανδρέου ότι ασκεί αντιδυτική πολιτική, η οποία κατά την γνώμη του κρίνονταν ως επικίνδυνη (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 56). Ο Καραμανλής υποστήριξε ότι η Ελλάδα είχε ανάγκη από ξένους συμμάχους για την επίλυση των ζωτικών της ζητημάτων όπως το Κυπριακό το οποίο θεωρούσε την απαρχή των ελληνοτουρκικών διαφορών. Η Τουρκία είχε εκμεταλλευτεί το πραξικόπημα και με πρόσχημα την προστασία της νομιμότητας στη Κύπρο είχε προβεί στην εισβολή, ικανοποιώντας κατά αυτό τον τρόπο τις επεκτατικές της βλέψεις (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 557). Στόχευε ουσιαστικά στη διεθνοποίησή του Κυπριακού και στην εξεύρεση διπλωματικών ερεισμάτων ως μέσο στήριξης καθώς, ενώ η Τουρκία έλυσε τα ζητήματά της με την εισβολή, για την Ελλάδα δημιουργήθηκαν κι άλλα με την αύξηση της εισόδου προσφύγων στην χώρα. Έκρινε πως η τακτική του διαλόγου με την Τουρκία θα προωθούσε την λύση του Κυπριακού, ενώ η προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη θα δημιουργούσε το κατάλληλο κλίμα για την εξεύρεση της λύσης. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε «...εμείς συνομιλούμε με ξένους για να προωθήσουμε την λύση του Κυπριακού...» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 56-57). Συγκεκριμένα, ο πρωθυπουργός τον Νοέμβριο του 1974 τόνιζε ότι βασικές θέσεις της

κυβέρνησής του αναφορικά με το Κυπριακό ήταν η απόρριψη της διχοτόμησης του νησιού, η αποδοχή της ομοσπονδιακής δομής του κυπριακού κράτους που θα είχε μία κεντρική κυβέρνηση με ουσιαστικές εξουσίες, η επάνοδος των προσφύγων στις πατρογονικές εστίες και η απομάκρυνση του τουρκικού στρατού από την κυπριακή επικράτεια. Όπως δήλωσε ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Μαύρος στην ΡΙΘ' συνεδρίαση στη Βουλή, με τις παραπάνω θέσεις ταυτίστηκαν αρχικά τα υπόλοιπα κόμματα της Βουλής αλλά εν τέλει ο ίδιος στις 17 Απριλίου 1976 κατέκρινε τον πρωθυπουργό ότι δεν ήταν συνεπής στις θέσεις του για το Κυπριακό (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 559).

Συνεπώς, η απόφαση του πρωθυπουργού για μερική απομάκρυνση από την Ατλαντική Συμμαχία, έγινε δεκτή θετικά από το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων. Για τον Καραμανλή, που αν και ιδεολογικά ήταν φιλικά προσκείμενος προς το NATO και τις Η.Π.Α., ήταν η μοναδική ενέργεια στην οποία θα μπορούσε να προβεί προκειμένου να διαμαρτυρηθεί πολιτικά έναντι της αδυναμίας της Ατλαντικής Συμμαχίας να εμποδίσει την Τουρκία να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις σύρραξης ανάμεσα σε δύο μέλη της. Ταυτόχρονα, θεωρήθηκε ως μοχλός πίεσης προς τις Η.Π.Α. προκειμένου να ασκήσουν πιέσεις προς τη Τουρκία, εγκαταλείποντας την πολιτική των ίσων αποστάσεων. Η εν λόγω πολιτική επιλογή και η παραμονή της χώρας στο πολιτικό σκέλος του NATO, που θα εγγυούνταν την προστασία της έναντι των μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, διατηρούσε το φιλοδυτικό προσανατολισμό της κυβέρνησης, η οποία ήλπιζε να πείσει την Αμερική να μεσολαβήσει, ώστε η Τουρκία να τηρήσει διαλλακτική θέση απέναντι στο Κυπριακό και στις υπόλοιπες εκκρεμότητες που υπήρχαν (Κλάψης, 2017, σελ.124-126).

2.2.γ. Αποτίμηση της αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του NATO

Το πέραςμα του χρόνου απέδειξε ότι η πολιτική επιλογή αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, αν και ικανοποίησε το κοινό αίσθημα, ήταν λανθασμένη. Για τη χώρα η αποχώρηση, αν και μερική, είχε ως αποτέλεσμα την απομόνωση από την Συμμαχία. Η Ελλάδα δεν μπορούσε να υποστηρίξει τις θέσεις της εντός των κόλπων του NATO, να καταγγέλλει την τουρκική επιθετικότητα και ταυτόχρονα να καλλιεργεί τις σχέσεις της με τα άλλα κράτη- μέλη ενώ για το ίδιο το NATO δεν δημιουργήθηκαν ιδιαίτερα προβλήματα. Η Τουρκία αύξησε τις απειλές της

και ενισχύθηκε σε όλα τα μέτωπα οξύνοντας περαιτέρω τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. «Χάρισα το Αιγαίο στους Τούρκους» εκμυστηρεύτηκε ο Καραμανλής σύμφωνα με λεγόμενα του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη (Ιωακειμίδης, 2020, σελ.47). Στην περίοδο της όξυνσης του ψυχροπολεμικού σκηνικού, το κλείσιμο των εγκαταστάσεων του NATO, έθετε την Ελλάδα δυνητικά σε κίνδυνο. Με την απομάκρυνση από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας, ο επιχειρησιακός έλεγχος του εναέριου χώρου στο Αιγαίο πέρασε στα χέρια της Τουρκίας, οδηγώντας στην περαιτέρω βελτίωση των τουρκο-αμερικανικών σχέσεων που είχαν πληγεί εν μέρει λόγω του Κυπριακού (Συρίγος, 2015, σελ. 232).

Η πλήρης αποχώρηση της Ελλάδας από το NATO βέβαια πιθανόν να δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα στη Συμμαχία. Αυτή η πιθανότητα μελετήθηκε από Αμερικανούς στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες, οι οποίοι διαπίστωσαν ότι οι αμερικανικές βάσεις που βρίσκονταν στην Ελλάδα θα έπρεπε να μεταφερθούν αλλού και η αντικατάστασή τους θα ήταν δαπανηρή και θα απαιτούσε χρόνο. Παράλληλα, ο αμερικανικός έκτος στόλος, η Τουρκία και η Ιταλία δεν θα είχαν την δυνατότητα της έγκαιρης προειδοποίησης που παρείχαν τα συστήματα NADGE-NADGE (NATO Integrated Air Defense System) που βρίσκονταν στην Ελλάδα, ενώ οι αεροδιάδρομοι που ήταν πάνω από το Αιγαίο και οδηγούσαν στην Μέση Ανατολή δεν θα ελέγχονταν από το NATO. Συμπληρωματικά, ο έκτος στόλος δεν θα είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί τα ελληνικά λιμάνια, η Τουρκία θα απομονώνονταν από τα υπόλοιπα μέλη της Συμμαχίας και η φύλαξη των Στενών και των Δαρδανελίων θα ήταν δυσκολότερη, όπως επίσης και η αμερικανική υποστήριξη προς το Ισραήλ και η ομαλή ροή πετρελαίου από την Μέση Ανατολή προς την Ευρώπη. Αντί της απομάκρυνσης από την Συμμαχία, ο Καραμανλής θα μπορούσε να πιέσει την Αμερική μέσω των βάσεων που υπήρχαν στη χώρα. Με αυτό τον τρόπο θα καταδείκνυε τη θέση της και τη σημασία της προς τη Συμμαχία, σε μια περίοδο που οι Η.Π.Α. είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους κυρίως προς την Τουρκία. Συνεπώς, η μερική απομάκρυνση από το NATO και η ακόλουθη απόφαση για επανένταξη, ζημίωσε τη χώρα, καθώς όχι μόνο την άφησε έξω από την λήψη αποφάσεων, αλλά και την μετέτρεψε λίγο πολύ σε θεατή των εξελίξεων. Έτσι, η πολιτική επιλογή του Καραμανλή να ασκήσει με αυτό τον τρόπο πίεση στην Αμερική απέτυχε, καθώς η τελευταία θεώρησε ότι η απομάκρυνση της Ελλάδας από το NATO δεν θα οδηγούσε στην κατάρρευση της νοτιοανατολικής πτέρυγας και ο ρόλος της θα μπορούσε να αντικατασταθεί από την πρόθυμη Τουρκία. Έτσι, προχώρησε μόνο σε ήπιες πιέσεις

προς την τελευταία με αποτέλεσμα να υπάρχει στασιμότητα στο Κυπριακό ζήτημα (Βαληνάκης, 2003, σελ. 217-222).

2.3. Αμερικανική αντίδραση – Εμπάργκο στη στρατιωτική βοήθεια προς την Τουρκία

Τον Φεβρουάριο του 1975 το αμερικανικό Κογκρέσο προβαίνει στη μοναδική έντονη αντίδρασή του προς τις ενέργειες της Τουρκίας, αποφασίζοντας την παύση αποστολής στρατιωτικού εξοπλισμού στην Τουρκία. Η κίνηση αυτή αιτιολογήθηκε καθώς ο τουρκικός στρατός εισέβαλε στην Κύπρο χρησιμοποιώντας αμερικανικά όπλα ενώ απαγορεύονταν. Τα αμερικανικά όπλα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά σε περίπτωση αντιμετώπισης κοινού εχθρού ή για λόγους εσωτερικής ασφάλειας. Η εν λόγω απόφαση ήταν απόρροια της πίεσης των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων, καθώς και των αρνητικών συναισθημάτων που είχε το Κογκρέσο έναντι της κυβερνητικής εξουσίας των Ρεπουμπλικάνων, λόγω του σκανδάλου Watergate επί Νίξον αλλά και της αδιαφορίας της αμερικανικής κυβέρνησης για το διεθνές δίκαιο. Η εκτελεστική εξουσία που αντιτέθηκε στην απόφαση του Κογκρέσου, άσκησε πιέσεις με αποτέλεσμα να αποφασιστεί ότι το εμπάργκο θα εφαρμόζεται μόνο για τις νέες παραγγελίες για πολεμικό εξοπλισμό. Στην πραγματικότητα όμως, το εμπάργκο που διατηρήθηκε για τρία χρόνια εφαρμόστηκε μόνο μερικώς, καθώς η Τουρκία εξακολουθούσε να λαμβάνει στρατιωτικό εξοπλισμό μέσω του ΝΑΤΟ. Η Άγκυρα αντέδρασε στην αμερικανική απόφαση, κλείνοντας προσωρινά τις αμερικανικές βάσεις που ήταν στα εδάφη της τον Φεβρουάριο του 1975 (Συρίγος, 2015, σελ.231,232).

2.4. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις

Η στρατιωτική κατοχή του βόρειου τμήματος της Κύπρου και η παραβίαση του διεθνούς δικαίου είχαν επηρεάσει σημαντικά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, καθώς έως το 1973 βασικό ζήτημα ανάμεσα στις δύο χώρες ήταν το Κυπριακό. Από το 1974 και μετά, πέρα από το Κυπριακό, η Τουρκία αμφισβητεί το status quo του Αιγαίου. Η πετρελαϊκή κρίση και η πεποίθηση ότι στη Θάσο υπάρχουν εκμεταλλεύσιμα κοιτάσματα πετρελαίου δέλεασε την Τουρκία, με αποτέλεσμα να θέτει επί τάπητος μια σειρά διεκδικήσεων, αμφισβητώντας κατ' αυτό τον τρόπο τα εδαφικά και όποια άλλα δικαιώματα της Ελλάδας απέρρεαν από το διεθνές δίκαιο. Φοβούμενη ότι η Ελλάδα θα εκμεταλλευτεί τα κοιτάσματα της Θάσου, αποφάσισε να την εμποδίσει και ταυτόχρονα

πρόβαλε αξιώσεις στην ελληνική υφαλοκρηπίδα. Σύμφωνα με το δίκαιο της θάλασσας, ως υφαλοκρηπίδα νοείται ο θαλάσσιος βυθός και το υπέδαφος που βρίσκονται έξω από την αιγιαλίτιδα ζώνη ενός κράτους και υπόκειται στην κυριαρχία του. Στην ελληνική περίπτωση, η υφαλοκρηπίδα ξεκινά στο σημείο που τελειώνουν τα ελληνικά χωρικά ύδατα, δηλαδή τα 6 μίλια. Σε κάποιες περιπτώσεις δύναται να χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση της απόστασης της υφαλοκρηπίδας το γεωμορφολογικό κριτήριο του υφαλοπλαισίου αλλά επειδή η Ελλάδα βρίσκεται στη Μεσόγειο και τα γειτονικά κράτη έχουν μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, το κριτήριο αυτό δεν μπορεί να εφαρμοστεί (Συρίγος, 2015, σελ. 242). Το κυρίαρχο κράτος δύναται να την εξερευνήσει, καθώς και να εκμεταλλευτεί τους φυσικούς πόρους εντός της υφαλοκρηπίδας. Ένας παλαιότερος ορισμός της υφαλοκρηπίδας που είχε περιληφθεί στη Σύμβαση της Γενεύης το 1958, έκανε λόγο για το κριτήριο του ίσου βάθους των 200 μέτρων και επέφερε σύγχυση για το πώς τελικά καθορίζεται η υφαλοκρηπίδα. Ο εν λόγω ορισμός όμως εγκαταλείφθηκε. Το 1969, το Διεθνές Δικαστήριο τόνισε τη σύνδεση ανάμεσα στο χερσαίο έδαφος ενός κράτους και στην υποθαλάσσια περιοχή (Συρίγος, 2015, σελ. 242). Η Τουρκία βασιζόμενη σε αυτή την απόφαση, υποστήριζε ότι το μεγαλύτερο μέρος της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου της ανήκε, καθώς αποτελούσε φυσική προέκταση της Ανατολίας. Καθώς όμως στη μέση του Αιγαίου συναντιόταν η φυσική προέκταση Ανατολίας και ηπειρωτικής Ελλάδας, υποστήριζε ότι ο βυθός του Αιγαίου είχε θαλάσσιους τάφρους που το χώριζαν. Παράλληλα, αγνόησε την ύπαρξη των ελληνικών νησιών, στα οποία δεν αναγνώριζε υφαλοκρηπίδα. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης θεωρούσε ότι η αρχή της ίσης απόστασης θα ήταν το κριτήριο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Το εν λόγω κριτήριο όμως αναγνωρίζονταν ως κανόνας δικαίου για όσες χώρες είχαν υπογράψει τη σύμβαση της Γενεύης του 1958. Επειδή όμως η Τουρκία δεν την είχε υπογράψει, σε αντίθεση με την Ελλάδα, δεν έφερε καμία υποχρέωση να την τηρήσει. Η Ελλάδα υποστήριζε ότι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας ανάμεσα στις δύο χώρες, θα έπρεπε να γίνει με βάση την αρχή της ίσης απόστασης και ότι θα πρέπει η Τουρκία να λάβει υπόψη τη νησιώτικη υφαλοκρηπίδα. Στον αντίποδα, η Τουρκία απαντούσε ότι το υπέδαφος του Αιγαίου επιτρέπει τις διεκδικήσεις της στην υφαλοκρηπίδα, ότι κατά μήκος των ακτών της Μικράς Ασίας υπάρχουν υποθαλάσσιες εκτάσεις δίχως βάθος, οι οποίες είναι φυσική προέκταση της Ανατολίας, ενώ τα ελληνικά νησιά δεν έχουν υφαλοκρηπίδα και δεν δέχονταν την αρχή της ίσης απόστασης (Συρίγος, 2015, σελ.241-247).

Οι τουρκικές αξιώσεις στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου θορύβησαν την Αθήνα, καθώς η Τουρκία διαμοίραζε το Αιγαίο μονομερώς και έπειτα σύμφωνα με τα λεγόμενά της, τα ελληνικά νησιά θα βρίσκονταν αποκομμένα από την τουρκική υφαλοκρηπίδα. Για αυτό το λόγο, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί ως διαπραγματευτικό όπλο η απειλή αύξησης των ελληνικών χωρικών υδάτων από τα 6 στα 12 μίλια (Συρίγος, 2015, σελ. 253-254). Ως χωρικά ύδατα ή αιγιαλίτιδα ζώνη, θεωρείται το τμήμα της θάλασσας που σύμφωνα με τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας εκτείνεται από 6 μέχρι 12 μίλια από την ακτογραμμή μιας περιοχής. Σε αυτά περιλαμβάνεται το τμήμα της θάλασσας, ο βυθός, το υπέδαφος, καθώς και ο εναέριος χώρος. Το κυρίαρχο κράτος δύναται να ασκήσει πλήρη κυριαρχία στα χωρικά του ύδατα. Απέναντι στην ελληνική πρόταση, η αντίδραση της Τουρκίας ήταν άμεση, κρίνοντάς την ως ανυπόστατη. Μάλιστα, ζήτησε να διαγραφεί το ζήτημα της επαύξησης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης από τον κατάλογο που της έστειλε η Ελλάδα τον Μάιο του 1974, αναφερόμενη στα εκκρεμή ζητήματα μεταξύ τους. Η τουρκική πλευρά απάντησε πως η επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης θα θεωρούνταν *casus belli*, δηλαδή αιτία πολέμου και διακήρυσσε το ίδιο και τα επόμενα χρόνια. Αυτό συνέβαινε διότι η αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων από τα 6 στα 12 μίλια θα μετέτρεπε το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας σε επουσιώδες, εξαιτίας των πολλών ελληνικών νησιών στο Αιγαίο (Συρίγος, 2015, σελ. 253-254). Σύμφωνα με το υπουργείο Εξωτερικών της Τουρκίας, η επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων πέρα από τα 6 μίλια στο Αιγαίο, κρίνονταν ως πράξη άδικη και κατάχρηση του δικαιώματος καθώς θα απέδιδε στην Ελλάδα το 71,5% του Αιγαίου, με απόρροια η ανοιχτή θάλασσα του Αιγαίου να μειωθεί στο 19,7% και το Αιγαίο να μετατραπεί σε ελληνική θάλασσα (Republic of Turkiye: Ministry of Foreign Affairs). Παράλληλα, θα είχε λιγότερο χώρο για τα τουρκικά πολεμικά γυμνάσια και για την τουρκική αλιεία. Έτσι, δήλωνε ότι δεν θα δέχονταν να μετατραπεί το Αιγαίο σε «ελληνική λίμνη», καθώς η ιδιομορφία του Αιγαίου αυτόματα προϋπέθετε ειδικούς κανόνες. Τον Ιούλιο του 1976, ο Έλληνας πρωθυπουργός ήταν αποφασισμένος να προχωρήσει στην αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων, όμως μεταπείστηκε από τον υπουργό Εσωτερικών Αβέρωφ. Ο Αβέρωφ πίστευε ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με τη Σοβιετική Ένωση, που δεν ήθελε να μετατραπεί το Αιγαίο σε θάλασσα του ΝΑΤΟ, αλλά και με τις Η.Π.Α., που δεν ήθελαν την μείωση της ανεμπόδιστης ζώνης ναυτιλιακής διέλευσης του ναυτικού της (Συρίγος, 2015, σελ. 253-254).

Επιπρόσθετα, η Τουρκία κατηγορούσε την Ελλάδα ότι παραβίαζε το καθεστώς της αποστρατικοποίησης που είχε προβλεφθεί στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Επίσης, αμφισβητούσε τον ελληνικό εθνικό εναέριο χώρο των δέκα μιλίων ζητώντας από την Ελλάδα τον περιορισμό του στα έξι μίλια, όπως και τον περιορισμό των ορίων «της Περιοχής Πληροφοριών Πτήσης» (FIR) (Κλάψης, 2017, σελ. 120). Φυσικά, η τουρκική καχυποψία αναφορικά με τον ελληνικό εναέριο χώρο δεν συνδέεται με ελληνικές παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Εν προκειμένω, πρόκειται για ελληνική πρωτοτυπία και όχι παρανομία καθώς «η Ελλάδα είχε θεσπίσει τότε αιγιαλίτιδα ζώνη 6 ναυτικών μιλίων και πλέον «ειδική αιγιαλίτιδα ζώνη εύρους 10 ναυτικών μιλίων, όπου ασκεί συγκεκριμένες αρμοδιότητες για λόγους αεροπορίας και αστυνομίας αυτής, δηλαδή για λόγους έγκαιρης προειδοποίησης και αεράμυνας (επιτήρηση, διευκρίνιση)». Εφόσον λοιπόν, η Τουρκία δεν αμφισβήτησε ποτέ το εύρος του ελληνικού εναέριου χώρου νομικά ακολουθώντας τις προβλεπόμενες διεθνείς διαδικασίες, θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι αποδέχεται την υποχρέωση να δεχθεί σιωπηρά μια διαμορφωμένη από το νόμο κατάσταση (Κονσολάκης, 2023).

2.5 Η αντίδραση του Καραμανλή

Ο Καραμανλής προσπάθησε να αντιμετωπίσει την τουρκική απειλή, που κωδικοποιήθηκε ως απειλή «εξ ανατολών» και κρίθηκε ως πρωταρχική για την ασφάλεια της χώρας, εγκαταλείποντας το παλιό δόγμα του «κινδύνου από βορρά». Έτσι, δίνει προτεραιότητα στην οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και στην εξασφάλιση σύγχρονων όπλων. Παράλληλα, για να μειώσει την εξάρτηση από τις ξένες αγορές, πρωτοστατεί στη δημιουργία ελληνικών πολεμικών βιομηχανιών, ώστε να γίνει η χώρα αυτάρκης σε κάποιο βαθμό. Επιπροσθέτως, προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τα υπάρχοντα νομικά μέσα για την αποκλιμάκωση της έντασης, διαμορφώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο μια πολιτική ειρηνικής επίλυσης των εκκρεμοτήτων, καθώς έκρινε ότι η λύση μέσω δικαστηρίου που θα στηρίζονταν στις διεθνείς συνθήκες, θα ήταν ευνοϊκή για την χώρα. Η αποφυγή της βίας κρινόταν απαραίτητη από τον πρωθυπουργό, καθώς η επισφαλής θέση των νησιών του Αιγαίου, το οικονομικό κόστος και η μακροχρόνια εμπλοκή σε σύρραξη με την Τουρκία, θα κλόνιζαν την σταθερότητα της χώρας αλλά και το όραμα του πρωθυπουργού για την ευρωπαϊκή της ολοκλήρωση μέσω των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Έτσι τον Ιανουάριο

του 1975, η κυβέρνηση της Ελλάδας προτείνει στην Άγκυρα να παραπέμψουν από κοινού το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Ύστερα από αμερικανική παρέμβαση, το Μάιο του ίδιου έτους οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας συναντήθηκαν, και λίγες ημέρες αργότερα, στο πλαίσιο εργασιών της Συνόδου Κορυφής του NATO οι πρωθυπουργοί των χωρών βρέθηκαν στις Βρυξέλλες. Σε αυτή τη συνάντηση, που ήταν η πρώτη μετά την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο, φανερώθηκε η διάσταση των αντιλήψεων των δύο πλευρών. Σε κοινό τους ανακοινωθέν, υποστήριξαν ότι τα προβλήματα θα λύνονταν μέσω διαπραγματεύσεων, ενώ το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας μέσω του Δικαστηρίου της Χάγης. Βέβαια, αυτή θα ήταν και η τελευταία φορά μετά το 1974, που η Τουρκία θα δέχονταν να διαπραγματευτεί στο Διεθνές Δικαστήριο χωρίς όρους για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Παράλληλα βέβαια, αποφασίστηκε η σύσταση ομάδων εργασίας εμπειρογνομόνων, που θα ασχολούνταν με το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας και του εναέριου χώρου. Ωστόσο, λόγω της γραφειοκρατίας του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας και την πίεση που ασκήθηκε από τον ηγέτη της αντιπολίτευσης τον Ετσεβίτ, στον Ντεμιρέλ, κρίθηκε από τον ίδιο ως λανθασμένη η προσφυγή στην Χάγη, με αποτέλεσμα να αναθεωρήσει. Ως εκ τούτου, η Τουρκία αρνήθηκε την υπαγωγή του ζητήματος στο Διεθνές Δικαστήριο αναφέροντας ότι πρόκειται για μεταξύ τους διαφορές που πρέπει να λυθούν μέσω διμερών επαφών, φθάνοντας στο σημείο να προτείνει συνεκμετάλλευση του Αιγαίου. Η ένταση ανάμεσα στις δυο χώρες δεν εκτονώθηκε και οδήγησε σε συνεχείς αγορές πολεμικού εξοπλισμού και ασκήσεις πολεμικής ετοιμότητας και σε προσφυγή στην αμερικανική παρέμβαση (Κλάψης, 2017, σελ.121-122).

2.6. Σχέσεις με τις ΗΠΑ (αμερικανικές βάσεις – αναλογία 7 προς 10)

Ο Καραμανλής έχοντας επίγνωση της γεωγραφικής εγγύτητας της Ελλάδας με την εχθρική Τουρκία, καθώς και της ανάγκης για οικονομική και στρατιωτική στήριξη από τις Η.Π.Α., αποφάσισε να ακολουθήσει πολιτική συνεργασίας με την υπερδύναμη, παρά τα αντιαμερικανικά αισθήματα του ελληνικού λαού και τη συνεχή κριτική της αντιπολίτευσης (Μητσοτάκης, 2006, σελ.79). Η εξωτερική πολιτική του συνοψίζεται στη φράση που χρησιμοποίησε στην Ε' συνεδρίαση στην Βουλή για να απαντήσει στον Παπανδρέου το Δεκέμβριο του 1974, όταν κατηγορήθηκε από εκείνον για την

φιλοδυτική του στάση: «Ανήκομεν εις την Δύσιν. Η Ελλάς, θέλετε από παράδοση θέλετε από συμφέροντα, ανήκει στον δυτικό κόσμο» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ 28). Η συνεργασία με τις Η.Π.Α. ήταν μια στρατηγική επιλογή που ήταν πρόθυμος να ακολουθήσει, παρά τις πολιτικές συνέπειες λόγω της λαϊκής δυσαρέσκειας. Συγκεκριμένα, ο ελληνικός λαός φαίνεται να συνέδεε τα δεινά του με τις επεμβάσεις των Αμερικανών στο εσωτερικό της Ελλάδας ήδη από τη δεκαετία του '40. Ανάμεσά τους ήταν η συνεργασία με άλλες μεγάλες δυνάμεις και την Τουρκία στο Κυπριακό αγνοώντας τις ελληνικές επιθυμίες και η απουσία αντίδρασης στην εγκαθίδρυση της δικτατορίας που «πλήγωσε» το δημοκρατικό πολίτευμα «στο λίκνο του» (Μητσοτάκης, 2006, σελ.79)

Η πολιτική του Καραμανλή σε σχέση με τις Η.Π.Α. αντανakλά την πολυπλοκότητα της διεθνούς και περιφερειακής θέσης της χώρας, όπως διαμορφώθηκε μετά το 1974. Για τον ίδιο, οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις, που είχαν διαταραχτεί εξαιτίας της απροθυμίας των Η.Π.Α. να μεσολαβήσουν ώστε να μετριαστούν οι τουρκικές απαιτήσεις στην Κύπρο και στο Αιγαίο, θα βελτιώνονταν, εάν η υπερδύναμη αποφάσιζε να προστατεύσει την Ελλάδα σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Έτσι, βασικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής του ήταν να πείσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι η δημιουργία ισορροπίας δυνάμεων στην Μεσόγειο, ικανής να αποθαρρύνει την τουρκική επιθετικότητα, όχι μόνο θα ωφελούσε την Ελλάδα αλλά και τις ίδιες. Ο Καραμανλής όντας ρεαλιστής πολιτικός, υποστήριζε ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική θα πρέπει να προβαίνει σε ορθολογική εκτίμηση των στόχων της και παράλληλα τόνιζε ότι η συνεργασία Ελλάδας και Αμερικής ήταν απαραίτητη, καθώς η πρώτη χρειαζόταν τις αμερικανικές βάσεις και υποστήριξη για την ασφάλειά της, ενώ η δεύτερη χρειαζόταν την ελληνική συναίνεση για να διατηρήσει τις βάσεις στο έδαφός της. Έτσι, την περίοδο 1975-1981, ξεκινούν ελληνοαμερικανικές συζητήσεις για το θέμα των βάσεων, το οποίο ο Καραμανλής θεωρούσε ως ζήτημα στρατηγικό και όχι πολιτικό. Έκρινε δηλαδή ότι η χώρα έπρεπε να λάβει τη μέγιστη δυνατή βοήθεια στην οικονομία της και στον στρατό της από την υπερδύναμη, ως αντάλλαγμα στην αποδοχή παραμονής των αμερικανικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος. Η στρατιωτική βοήθεια από την Αμερική θα έπρεπε να παρέχεται εξίσου και στην Τουρκία, προκειμένου να διατηρείται η ισορροπία των δυνάμεων στην περιοχή. Η διατήρηση των βάσεων ήταν κομβικός τομέας της εξωτερικής του πολιτικής, μαζί με την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, με την δημιουργία καλών σχέσεων με τους βαλκάνιους

γείτονες, καθώς και την δημιουργία μιας ιδιότυπης σχέσης με το NATO, για την εξασφάλιση της ακεραιότητας της ελληνικής άμυνας. (Μητσοτάκης, 2006, σελ.74).

Το ζήτημα των βάσεων θεωρείτο επείγον και δεν μπορούσε πλέον να γίνει αποδεκτή η συνέχιση του περίπλοκου πλαισίου συμφωνιών, αφού υπήρχαν τόσο πολιτικές όσο και στρατιωτικές αντιρρήσεις. Έτσι, σε απάντηση του προς τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης Μαύρο που ζητούσε κατά την διάρκεια της Δ' συνεδρίασης στη Βουλή, να τεθούν όλες οι βάσεις υπό ελληνικό έλεγχο (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ.7) στις 14 Δεκεμβρίου 1974, ο Καραμανλής δήλωσε ότι θα αποσυρθούν όλες οι βάσεις που δεν έχουν σχέση με τα ελληνικά συμφέροντα και ότι όποιες απομείνουν θα βρεθούν υπό εθνικό έλεγχο. Παράλληλα, τον διαβεβαίωσε ότι θα εκμηδενίζονταν τα προνόμια που είχαν οι Αμερικανοί (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 56). Ο Παπανδρέου χαρακτήρισε τις δηλώσεις του Καραμανλή περί ελληνικού ελέγχου στις αμερικανικές βάσεις ως «ουτοπία». Ταυτόχρονα, τόνισε ότι σε περίπτωση πολέμου παγκόσμιας εμβέλειας, εκθέτουν την χώρα σε κίνδυνο «πυρηνικού ολοκαυτώματος» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ 29).

Η αλήθεια είναι ότι ύστερα από την αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, οι αμερικανικές βάσεις είχαν αυξημένη σημασία για την άμυνα της χώρας. Ο Καραμανλής τόνιζε ωστόσο ότι θα διατηρούνταν οι διευκολύνσεις στους Αμερικανούς που θα συνέφεραν την άμυνα της Ελλάδας, ενώ οι υπόλοιπες θα καταργούνταν. Ενώ πριν το 1974 οι ελληνικές κυβερνήσεις έβλεπαν θετικά την άνευ όρων πρόσδεσή τους στην Αμερική, πλέον η χώρα διεκδικούσε μια πιο ισότιμη σχέση υπογραμμίζοντας την αλληλεξάρτηση των δύο χωρών, καθώς μόνο εάν λειτουργούσαν σωστά οι βάσεις, θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην άμυνα του NATO.

Από τους πρώτους γύρους των διαπραγματεύσεων που ξεκίνησαν το Φεβρουάριο και έληξαν τον Απρίλη του 1975, γίνεται σαφές ότι η προάσπιση των εθνικών συμφερόντων συνδέεται με την προστασία της χώρας από την Τουρκία, καθώς ο κίνδυνος πλέον δεν προέρχεται από τον Βορρά, αλλά από την Ανατολή. Μέσω των διαπραγματεύσεων, η Ελλάδα δεν επεδίωκε μια καινούργια συμφωνία που θα εκσυγχρόνιζε τις βάσεις, αλλά βασικός της στόχος ήταν να καταδείξει στην Αμερική ότι η ισορροπία στο Αιγαίο θα επέρχονταν μόνο αν ο τουρκικός κίνδυνος αντιμετωπιζόταν. Οι διαπραγματεύσεις διακόπτονται τον Μάρτη του 1976, όταν και ανακοινώθηκε η υπογραφή της Αμερικανοτουρκικής Αμυντικής Συμφωνίας. Η εν λόγω συμφωνία θορύβησε την Αθήνα, γιατί παρά την ισχύ του εμπάργκο, προοικονομούσε την παροχή μεγάλης στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία,

γεγονός που θα ανέτρεπε την ισορροπία δυνάμεων στη Μεσόγειο. Ως απάντηση στις ελληνικές αντιδράσεις, οι Η.Π.Α. προσκαλούν τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών σε διαπραγματεύσεις και έτσι στις 15 Απριλίου του ίδιου έτους, υπογράφηκε το κείμενο αρχών, που θα αφορούσε τη μελλοντική αμυντική συμφωνία ανάμεσα σε Ελλάδα και Αμερική. Το εν λόγω σύμφωνο υποχρέωνε την υπερδύναμη να παρέχει στρατιωτική βοήθεια 700 εκατομμυρίων, με τη μορφή δωρεάς και ανέφερε ότι οι αμερικανικές βάσεις θα ικανοποιούσαν τα συμφέροντα Ελλάδας και Ηνωμένων Πολιτειών στα πλαίσια του NATO. Ακολούθησε επιστολή του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών, ο οποίος τόνιζε ότι οι Η.Π.Α. θα αντιστέκονταν σε οποιαδήποτε προσπάθεια ένοπλης σύρραξης, είτε εάν προκαλούνταν από την Ελλάδα, είτε από την Τουρκία. Η εν λόγω δέσμευση ήταν πολιτικής φύσης και δεν σήμαινε εγγύηση για την προστασία της ελληνικής εδαφικής ακεραιότητας. Βέβαια, η κυβέρνηση πέτυχε τη σύνδεση της βάσης με την σταθερότητα στην ανατολική Μεσόγειο και την διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων, οι οποίες δεν θα ανατρέπονταν από κάποια μεγαλύτερη ενίσχυση της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας. Με την συμφωνία, οι Η.Π.Α. δέχτηκαν την αναλογία 7 προς 10 όσον αφορά τη βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία, μια αναλογία όμως που σύμφωνα με την Αμερική θα εξετάζονταν σε ετήσια βάση. Το τελικό κείμενο υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου το 1977 και αποτέλεσε την κορύφωση των προσπαθειών του Καραμανλή να συνδέσει τις αμερικανικές βάσεις με την στήριξη της ασφάλειας στην περιοχή (Βαληνάκης, 2003, σελ. 265-280).

2.7.α. Ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις – Σισμίκ (1976)

Η αδυναμία Ελλάδας και Τουρκίας να βρουν μια λύση κοινά αποδεκτή για το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας, καθώς και η απουσία αμερικανικών παρεμβάσεων, οδήγησαν στην κορύφωση της κρίσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων το καλοκαίρι του 1976. Ήδη από τον Μάρτιο του ίδιου έτους, η τουρκική κυβέρνηση είχε ανακοινώσει ότι έδωσε εντολή στο τουρκικό ωκεανογραφικό σκάφος, που αρχικά ονομαζόταν Χόρα και στη συνέχεια Σισμίκ-1, να αναλάβει την πραγματοποίηση σεισμολογικών ερευνών προς αναζήτηση πετρελαίου σε περιοχές του Αιγαίου που η Ελλάδα έκρινε ότι της ανήκαν (Ριζάς, 2018, σελ. 187-189).

Όπως ήταν αναμενόμενο, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις είχε θορυβήσει την ελληνική πολιτική ηγεσία. Στην ΡΙΘ' συνεδρίαση στη Βουλή, έγινε αντιληπτή η

στάση που έμελλαν να ακολουθήσουν οι Καραμανλής και Παπανδρέου στις κρίσεις του 1976 και 1987 αντίστοιχα. Αναλυτικότερα, ο τότε πρωθυπουργός Καραμανλής υποστήριξε ότι σε περίοδο έντασης απαιτούνταν «ψυχραιμία, αποφασιστικότητα και ρεαλισμός». Η έλλειψη ρεαλισμού ήταν υπαίτια, σύμφωνα με τον πρωθυπουργό, για τις αποτυχίες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Όπως δήλωσε «...δεν έχουμε εξαιτίας της έλλειψης ρεαλισμού την ικανότητα να εκτιμούμε τις πραγματικές καταστάσεις ή όταν την έχουμε, δεν έχουμε πολιτικό θάρρος να τις αντιμετωπίσουμε λόγω δημαγωγίας» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ.557). Τα κύρια ζητήματα με την Τουρκία ήταν η εισβολή στην Κύπρο και οι τουρκικές αξιώσεις που προέκυψαν από αυτή στο Αιγαίο. Για την αντιμετώπιση του πρώτου έκρινε ότι η λύση θα επέρχονταν μέσα από την προσφυγή σε διεθνείς οργανισμούς (Ηνωμένα Έθνη) και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, οι οποίοι είχαν καταδικάσει την τουρκική πράξη και επανειλημμένα ζητήσει από την Τουρκία να αποκαταστήσει το δίκαιο. Παράλληλα, το αμερικανικό Κογκρέσο στηρίζοντας την Ελλάδα είχε εφαρμόσει το εμπάργκο στην Τουρκία αποδεικνύοντας ότι αδίκως δέχονταν τα πυρά της αντιπολίτευσης ότι συμπαρατάσσονταν με την Τουρκία. Για την αντιμετώπιση του δεύτερου ζητήματος, η Ελλάδα όφειλε να βρίσκεται σε επαγρύπνηση την οποία θα πετύχαινε μέσω της ενίσχυσης της άμυνάς της, καθώς έκρινε ότι οι διεθνείς οργανισμοί παρά τις διαβεβαιώσεις τους, δεν μπορούσαν να αποκλείσουν τον κίνδυνο ενός ελληνοτουρκικού επεισοδίου. Η λύση στις ελληνοτουρκικές εκκρεμότητες θα επέρχονταν μέσα από τον διάλογο και την ειρηνική διευθέτηση των διαφορών και μέσα από την καλλιέργεια της αντίληψης ότι η ειρηνική επίλυση των διαφορών θα ήταν προς όφελος των δύο χωρών. Συνεπώς, η Ελλάδα ήταν πρόθυμη να κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση, όμως ο διάλογος παρέπαιε εξαιτίας της Τουρκίας, η οποία τορπίλιζε τα θέματα τόσο στη Κύπρο, όσο και στο Αιγαίο με «διαδικαστικές πονηρίας». Παρά την διάθεση της Ελλάδας να χαράξει έναν ειρηνικό δρόμο, δεν δέχονταν τις αυθαίρετες αξιώσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο, τις οποίες μάλιστα η Τουρκία απειλούσε να επιβάλει μέσω της βίας (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ.557).

Ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Μαύρος, αμφισβήτησε τους διπλωματικούς χειρισμούς του Καραμανλή, υποστηρίζοντας ότι ο τουρκικός επεκτατισμός είναι ένα διεθνές πρόβλημα καθώς πίσω του ελλοχεύει η επιθυμία ανασύστασης της οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, ασκώντας κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή, υποστήριξε ότι για να είναι επιτυχημένη η εξωτερική πολιτική μιας χώρας έπρεπε να διέπεται από πρωτοβουλία, συνέπεια και αμυντική αυτάρκεια. Η ελληνική εξωτερική πολιτική όμως, κατά την διακυβέρνηση του Καραμανλή στερούνταν των δύο πρώτων. Όσον αφορά τον αμυντικό μηχανισμό, παρά την ενίσχυσή του, ο Καραμανλής δίσταζε να τον χρησιμοποιήσει για να αντιμετωπίσει την τουρκική προκλητικότητα στο Αιγαίο, όπως στο παράδειγμα της Λέσβου, που είχε απομονωθεί από τις τουρκικές δυνάμεις επί 7 ώρες κατά την διάρκεια ασκήσεων. Ο Παπανδρέου έκρινε ότι μια δυναμική στάση στο εν λόγω επεισόδιο θα αποδείκνυε στην Τουρκία ότι δεν μπορεί να επιβουλευεται στον ελληνικό χώρο. Τέλος, τόνισε ότι η ειρηνική οδός που πρότεινε ο Καραμανλής ήταν εφικτή μονάχα αν η χώρα παραχωρήσει τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην Τουρκία (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 562-563). Μέσα από την συζήτηση στη Βουλή κατέστη σαφές ότι ο Καραμανλής θα επέλεγε την ειρηνική οδό και την επίλυση των ελληνοτουρκικών εκκρεμοτήτων με προσφυγή στα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα. Αντίθετα, ο Παπανδρέου, τάσσονταν υπέρ της δυναμικής διευθέτησης των διαφορών. Τα παραπάνω θα επιβεβαιωθούν και με τη στάση που τήρησαν στα γεγονότα του 1976 και του 1987.

Ύστερα από τρεις αναβολές, η Τουρκία στις 13 Ιουλίου 1976, αποφάσισε την υλοποίηση της σεισμολογικής έρευνας. Τυχόν παρεμπόδιση της θα θεωρούνταν, σύμφωνα με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ντεμιρέλ, *casus belli*. Μέσα σε κλίμα εθνικής παραφροσύνης, το σεισμολογικό απέπλευσε, παρά τις ήπιες αντιδράσεις των Η.Π.Α. Η αντίδραση της Αθήνας ήταν άμεση με ελληνικά πολεμικά καράβια να επιτηρούν το Σισμίκ-Ι, ενώ ταυτόχρονα να τελούνται αεροναυτικά γυμνάσια και από τις δύο χώρες στην περιοχή. Καθώς η ένταση κλιμακώνονταν ο Έλληνας πρωθυπουργός αποφάσισε να δείξει αυτοσυγκράτηση, παρά την διάχυτη οργή του ελληνικού λαού και την πίεση του Ανδρέα Παπανδρέου, που τάσσονταν υπέρ της δυναμικής αντιμετώπισης της κρίσης. Αντί όμως να ακολουθήσει τη βία, ο Καραμανλής αποφάσισε αρχικά να διαμαρτυρηθεί έντονα, αλλά καθώς αυτό δεν είχε αποτέλεσμα, επέλεξε την προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ υποστηρίζοντας ότι η Τουρκία καταστρατηγεί τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας. Το ίδιο έπραξε και στο Διεθνές Δικαστήριο ζητώντας τη λήψη μέτρων και την παύση ερευνών από το Σισμίκ-Ι. Συνεπώς, προσπάθησε να εξαντλήσει όλες τις θεσμικές και μη διαδικασίες, ώστε να κατευνάσει τη δυσαρέσκεια του λαού και της αντιπολίτευσης. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Αμερική διατήρησε αποστάσεις από τα ελληνικά

αιτήματα, αν και στο παρασκήνιο πίεσε την Τουρκία για αποκλιμάκωση. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι στο Αιγαίο δεν υπήρχε κοινώς αποδεκτό και δεσμευτικό δίκαιο και ως εκ τούτου μοναδική λύση ήταν ο διάλογος (Ριζάς, 2018, σελ.187-189). Η απόφαση της Αμερικής να τηρήσει ουδέτερη στάση στην κρίση του 1976, αποδείχθηκε και κατά την διάρκεια των συζητήσεων των υπουργών Εξωτερικών Κίσινγκερ και Μπίτσιου στις 14 Αυγούστου, πριν την έκδοση του ψηφίσματος του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ο Αμερικανός υπουργός απέδωσε την έξοδο του Σισμίκ στα αμφισβητούμενα χωρικά ύδατα στην εσωτερική κατάσταση της Τουρκίας και συγκεκριμένα στις πιέσεις που δεχόταν ο Τούρκος πρωθυπουργός από την εθνικιστική αντιπολίτευση του Ετσεβίτ. Συνέστησε στην Ελλάδα να ακολουθήσει την ειρηνική οδό μέσω των διεθνών διαμαρτυριών και των διαπραγματεύσεων και όχι την βία. Η απάντηση που έλαβε ήταν ότι ο πρωθυπουργός της χώρας Καραμανλής, παρά το γεγονός ότι δυσανεπούσε την πλειοψηφία των Ελλήνων αλλά και των ενόπλων δυνάμεων, τάχθηκε υπέρ της ειρηνικής διευθέτησης της κρίσης. Για να γίνει όμως αποδεκτή η ειρηνική λύση, αναγκάστηκε να εξαντλήσει το κύρος και την θέλησή του. Στη συνέχεια, κρίνοντας το Συμβούλιο Ασφαλείας υποστήριξε, ότι είτε κωλυσιεργεί για να επιτρέψει στην Τουρκία να συνεχίσει ανενόχλητη τα σχέδιά της, είτε επιθυμεί να οδηγήσει τις δύο χώρες στο τραπέζι του αναγκαστικού διαλόγου. Ο Κίσινγκερ ανταπάντησε ότι βασικός στόχος της χώρας του ήταν η αποφυγή της ένοπλης σύρραξης στο Αιγαίο και πως κάθε ενέργεια του ίδιου θα κρίνονταν αρνητικά από τον ελληνικό λαό, που διακατέχονταν από έντονο αντιαμερικανισμό. Η δημιουργία μιας φόρμουλας, σύμφωνα με την οποία θα καθορίζονταν τα σημεία στα οποία η Ελλάδα και η Τουρκία μπορούσαν να προχωρήσουν σε έρευνες, κρίθηκε αναγκαία για τον Αμερικανό. Ο Έλληνας υπουργός αντιτάχθηκε στην παραπάνω πρόταση, λέγοντας ότι αυτό θα καταστρατηγούσε τα νομικά επιχειρήματα της Ελλάδας, λαμβάνοντας την αμερικανική απάντηση ότι δεν γινόταν να ληφθούν μόνο αυτά υπόψη για την εύρεση μιας λύσης (Office of the Historian, 1976, σελ. 232-239). Η αμερικανική στάση ήταν ενδεικτική της στάσης που θα τηρούσε και στο Συμβούλιο Ασφαλείας.

Οι στρατηγικές επιλογές του Καραμανλή να καταφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας και στο Διεθνές Δικαστήριο κρίθηκαν ως μη ορθές αφού δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα (Συρίγος, 2015, σελ. 317). Το Συμβούλιο Ασφαλείας έχει πολιτικό χαρακτήρα και έτσι τα ελληνικά νομικά επιχειρήματα αντικαταστάθηκαν από πολιτικούς υπολογισμούς με αποτέλεσμα στο τελικό ψήφισμα να προταθεί η λύση του διαλόγου και όχι της σύγκρουσης. Συνεπώς, η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να είναι

ικανοποιημένη από το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας, γιατί μπορεί να εκτονώθηκε η κρίση, κάτι το οποίο επιθυμούσε ο Έλληνας πρωθυπουργός, αλλά φαίνεται ότι οι δύο χώρες αντιμετωπίζονταν επί ίσοις όροις και οι τουρκικές προκλητικές κινήσεις δεν καταδικάζονταν. Εν αντιθέσει, η Τουρκία ήταν ικανοποιημένη από το εν λόγω ψήφισμα, καθώς η πρόταση του Συμβουλίου να προσφύγουν οι χώρες σε διμερείς επαφές ήταν επιθυμητό αποτέλεσμα αλλά η προσφυγή σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα την έβρισκε αντίθετη (Συρίγος, 2015, 320). Το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας επέδρασε αρνητικά στην απόφαση του διεθνούς δικαστηρίου, στο οποίο η Ελλάδα μπορούσε να προσφύγει μονομερώς. Εκεί η ελληνική προσφυγή απορρίφθηκε, καθώς υποστηρίχθηκε ότι η Ελλάδα δεν υπέστη κάποια ανεπανόρθωτη βλάβη καθώς αν αποδεικνυόταν ότι η Τουρκία είχε παραβιάσει την ελληνική υφαλοκρηπίδα θα μπορούσαν να δοθούν αποζημιώσεις. Τέλος, το δικαστήριο πρότεινε να ακολουθηθεί το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας (Ριζάς, 2018, σελ.187-189). Συνεπώς, η κρίση του 1976 παγίωσε την ελληνική πεποίθηση ότι τα προβλήματα του Αιγαίου δεν θα λύνονταν μόνο μέσα από τη νομική οδό, καθώς η διεθνής κοινότητα τάσσονταν υπέρ των διμερών επαφών.

Υπό από αυτές τις συνθήκες, ο διάλογος με την Τουρκία φαινόταν αναπόφευκτος και πήρε τη μορφή του πρακτικού της Βέρνης το Νοέμβριο του 1976, που όριζε ότι Ελλάδα και Τουρκία όφειλαν να λύσουν τις εκκρεμότητές τους μέσω διαπραγματεύσεων και όχι ενεργειών που μπορούσαν να οδηγήσουν σε σύρραξη. Συνεπώς, οποιαδήποτε κίνηση και νέες έρευνες για να προωθηθούν οι θέσεις οποιασδήποτε πλευράς θα έπρεπε να αποφεύγονται. Με αυτό το τρόπο, θα προφυλάσσονταν τα δικαιώματα της Ελλάδας και θα αποφεύγονταν νέα προβλήματα με την Τουρκία, σε μια περίοδο μάλιστα που η Ελλάδα διεκδικούσε την ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Το πρακτικό της Βέρνης στην ουσία αποκρυσταλλώνει την πολιτική του Καραμανλή, που ήταν η διατήρηση της ειρήνης μέσω του διαλόγου χωρίς όμως την επίσπευση για την επίτευξη κάποιας συμφωνίας (Ριζάς, 2018, σελ.187-189). Η αυτοσυγκράτηση που έδειξε ο Καραμανλής κατά το επεισόδιο με το Σισμίκ έγινε δεκτή θετικά μόνο από τον κυβερνητικό τύπο, που τάσσονταν υπέρ της ειρηνικής κίνησής του. Εφόσον όμως δεν βρέθηκε τελικά λύση, ο ελληνικός τύπος γενικότερα στράφηκε ενάντια στη Δύση και τις Η.Π.Α., αυξάνοντας τα αντιαμερικανικά αισθήματα του λαού (Περιβολάρης, 2023, σελ.50).

Το επεισόδιο του '76 για την Τουρκία δεν είχε τόση οικονομική σημασία καθώς πίστευε ότι το πετρέλαιο που θα βρισκόταν στο Αιγαίο θα ήταν περιορισμένο, αλλά

γεωστρατηγική επειδή πιστεύονταν ότι οι διεκδικήσεις της στο Αιγαίο θα μπορούσαν κάποια στιγμή να πάρουν τη μορφή αιτημάτων για τον περικείμενο θαλάσσιο και εναέριο χώρο (Hale, 2016, σελ. 203).

2.7.β. Η αντίδραση του ΠΑΣΟΚ – «Βυθίσατε το Χόρα»

Στις 9 Αυγούστου 1976 με κυβερνητική ενημέρωση, ο Παπανδρέου όντας αρχηγός της ελάσσονας αντιπολίτευσης, κάλεσε τον πρωθυπουργό να δράσει δυναμικά, να ξεφύγει από την υποτέλεια στην οποία είχε επιβάλλει η Αμερική στην Ελλάδα αναφέροντας την περίφημη φράση «Βυθίσατε το Χόρα». Ο Παπανδρέου έκρινε ότι η τουρκική προκλητικότητα έπρεπε να απαντηθεί με τη βύθιση του πλοίου, εφόσον παραβίαζε τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου (Βαρελά, 2004, σελ. 45). Μάλιστα, άσκησε έντονη κριτική στην κυβέρνηση για την «ήπια», όπως την χαρακτήρισε, στάση της, και την κατηγόρησε ότι άφηνε τα ελληνικά σύνορα και τα νησιά απροστάτευτα (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 565-570). Ο Παπανδρέου θεωρούσε ότι μια δυναμική στρατιωτική αντίδραση θα απέτρεπε την Τουρκία από το να εκφράσει άλλες νομικές αξιώσεις στο Αιγαίο. Μέχρι στιγμής, δεν έχει εξακριβωθεί αν ο Παπανδρέου προέβη στη συγκεκριμένη δήλωση έχοντας συνεννοηθεί με τον Καραμανλή. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ υποστήριζε ότι ο πρωθυπουργός του είχε ζητήσει μέσω τηλεφωνικής σύνδεσης να τηρήσει μια επιθετική στάση, την οποία ο ίδιος θα μπορούσε να αξιοποιήσει για να ενισχύσει τις θέσεις της Ελλάδας απέναντι στις ξένες δυνάμεις στις οποίες είχε ζητήσει να παρέμβουν. Από την άλλη πλευρά η Νέα Δημοκρατία, το κόμμα του Καραμανλή, αρνούνταν την συνεννόηση λέγοντας ότι ο Παπανδρέου ήθελε να οδηγήσει την χώρα σε πόλεμο. Η φράση του Παπανδρέου δέχτηκε τα πυρά τόσο της Νέας Δημοκρατίας, όσο και του τύπου. Σε συνέντευξή του στην Καθημερινή, υποστήριξε ότι η φράση «Βυθίσατε το Χόρα» ήταν συμβολική και αντικατόπτριζε μια στάση (Βαρελά, 2004, σελ. 45). Σε συζήτηση στη Βουλή το 1980, δεχόμενος την κριτική του τότε υπουργού Εθνικής Αμύνης Αβέρωφ, που άνηκε στην παράταξη της Νέας Δημοκρατίας, υποστήριξε ότι λόγω σεβασμού προς τις κοινές αποφάσεις που είχαν παρθεί σε περίοδο εθνικής κρίσης, δεν θα μπορούσε να αποκαλύψει την αλήθεια. Αν όμως συνέχιζε να δέχεται

κριτική επί αυτού, θα αναγκαζόταν να παραβιάσει το λόγο του (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 565-570).

2.8. Επιστροφή του διαλόγου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις 1977-1981

Το ΠΑΣΟΚ, το οποίο μετά τις εκλογές του 1977 πήρε τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, ασκούσε έντονη κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή στα θέματα εξωτερικής πολιτικής αλλά παρά το πολιτικό κόστος, ο πρωθυπουργός τάσσονταν σταθερά υπέρ του διαλόγου. Σε ομιλία του στη Βουλή στις 8 Μαρτίου 1978, υποστήριξε ότι «...υπάρχουν τρεις τρόποι για την επίλυση των διεθνών διαφορών: Ο διάλογος, η διαιτησία και ο πόλεμος. Οι ώριμοι λαοί, για να αποκλείσουν το τελευταίο, υιοθετούν και χρησιμοποιούν εξαντλητικά τον ειρηνικό διάλογο. Αυτό δε είναι αποφασισμένη να πράξει και η Κυβέρνησή μου, επιδιώκουσα την ειρηνική διευθέτηση των διαφορών μας με την Τουρκία, χωρίς να παραλείψω να προστατεύω αποτελεσματικά τα συμφέροντα της χώρας » (Αρχείο Καραμανλή, 1997, σελ. 138). Συνεπώς, η κυβέρνησή του ήταν πρόθυμη να ακολουθήσει τον ειρηνικό δρόμο μέσω του διαλόγου. Στο τουρκικό στρατόπεδο ωστόσο στο παρελθόν, ο φόβος της εκάστοτε τουρκικής κυβέρνησης έναντι των πυρών της αντιπολίτευσης, υπέσκαπτε τις ειρηνικές διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα. Η κατάσταση αλλάζει τον Ιανουάριο του 1978, όταν πλέον η Τουρκία έχοντας σταθερή κυβέρνηση υπό τον Ετσεβίτ, προτείνει στον Καραμανλή να προβούν σε διμερείς συνομιλίες σε ανώτατο επίπεδο. Η εν λόγω συνάντηση έγινε το Μάρτη του 1978 στο Μοντρέ της Ελβετίας, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και ειλικρίνειας ανάμεσα στις δύο χώρες. Ο Καραμανλής δέχτηκε την πρόταση υπό τον φόβο δημιουργίας αρνητικού αντίκτυπου σε περίπτωση διαφωνίας, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να ενταχθεί η χώρα στην ΕΟΚ. Τα κίνητρα του Τούρκου πρωθυπουργού ήταν διαφορετικά, καθώς πιεζόταν από την Αμερική να καταθέσει προτάσεις αναφορικά με το Κυπριακό δείχνοντας προθυμία εύρεσης λύσης καθώς η αμερικανική κυβέρνηση υπόσχονταν να πιέσει το Κογκρέσο για άρση του εμπάργκο. Οι συζητήσεις βέβαια δεν κατέληξαν κάπου, όμως δημιούργησαν διαύλους επικοινωνίας ανάμεσα στις χώρες και αποφασίστηκε να συνεχιστούν στο επίπεδο των γενικών γραμματέων των εκατέρωθεν υπουργείων (Σβολόπουλος, 2008, σελ. 256-258). Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπισε η Τουρκία στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και η μείωση του

σοβιετικού κινδύνου, οδήγησαν τον Ετσεβίτ να επαναχαράξει την εξωτερική πολιτική της χώρας, υποστηρίζοντας ότι η Τουρκία επωμίζεται μεγάλο βάρος εντός του ΝΑΤΟ, στους κόλπους του οποίου δεν ήταν διατεθειμένη να εξακολουθήσει να υφίσταται. Παράλληλα, επιθυμούσε να μειώσει την εξάρτησή της και τη συνεργασία της με τις Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ, δεδομένου ότι ο σοβιετικός κίνδυνος είχε μειωθεί. Ο Αμερικανός πρόεδρος τάσσονταν υπέρ της άρσης του εμπάργκο, καθώς θεωρούσε ότι αυτό δεν βοηθούσε στη βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα σε Ελλάδα-Τουρκία-Αμερική και επιπροσθέτως δεν συνέβαλε στην εύρεση κάποιας λύσης στο Κυπριακό. Οι τουρκικές δηλώσεις πέτυχαν τον στόχο τους και συνέβαλαν στην απόφαση του Αμερικανού προέδρου Κάρτερ να προτείνει την άρση του εμπάργκο προς την Τουρκία, διαταράσσοντας εκ νέου τις σχέσεις (Hale, 2016 σελ.206).

Η Ελλάδα αντέδρασε άμεσα στην άρση του αμερικανικού εμπάργκο και σε επιστολή του Καραμανλή προς τον Αμερικανό πρόεδρο, τόνισε ότι η άρση όχι μόνο θα δυσκόλευε το Κυπριακό, αλλά θα οδηγούσε σε όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων με την Τουρκία να υιοθετεί πιο σκληρή θέση, δεδομένου ότι η ισορροπία των δυνάμεων στην περιοχή θα στρέφονταν υπέρ της (Office of the Historian, 1978). Στη συνέχεια, τόνισε ότι οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις θα διαταράσσονταν και ο ελληνικός λαός θα δυσαρεστούνταν (Office of the Historian, 1978). Η επιμονή της Ελλάδας να μην γίνει άρση και η αναβολή της συνάντησης των Γενικών Γραμματέων των δύο χωρών, δυσαρέστησε την Τουρκία, η οποία αντέδρασε κάνοντας ναυτικά γυμνάσια γύρω από τη Λέσβο και ανακοινώνοντας ότι αφού πλέον η χώρα δεν διατρέχει κίνδυνο από την Σοβιετική Ένωση είναι πρόθυμη να χαράξει μια νέα αμυντική πολιτική, στην οποία η Ελλάδα και Κύπρος θεωρούνται εχθρικές (Hale, 2016, σελ.205).

Η αμερικανική κυβέρνηση πιεζόμενη από τα νέα διεθνή δεδομένα μετά την επιτυχία της ισλαμικής επανάστασης κατά του φιλοδυτικού καθεστώτος του Σάχη στο Ιράν και την αναβάθμιση της στρατηγικής σημασίας της Τουρκίας πέτυχε την άρση του εμπάργκο τον Αύγουστο του 1978. Στη συνέχεια, άσκησε πιέσεις προς την Αθήνα υποστηρίζοντας ότι με την άρση του εμπάργκο θα μπορούσε να πιέσει την Τουρκία να δεχθεί λύση στο Κυπριακό. Το παρήγορο για την Ελλάδα είναι ότι η Αμερική υποσχέθηκε πώς η παρεχόμενη βοήθεια στην Τουρκία δεν θα διατάρασσε την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή, επισημοποιώντας την αναλογία 7 προς 10 στην παροχή στρατιωτικής βοήθειας (Συρίγος, 2015, σ. 338-339).

2.9. Οι αμερικανικές βάσεις και η επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος του NATO

Το 1980 στο εσωτερικό της Τουρκίας υπάρχει αναβρασμός και ενώ απομονώνεται διεθνώς, οι διμερείς σχέσεις με τις Η.Π.Α. συσφίγγονται λόγω των συμφερόντων της υπερδύναμης στην Μέση Ανατολή. Την ίδια στιγμή, η Ελλάδα ξεκινά διαπραγματεύσεις με τις Η.Π.Α. αναφορικά με τις αμερικανικές βάσεις στα εδάφη της. Τα κύρια αιτήματά της αφορούσαν την λειτουργία και διοίκηση των βάσεων, την διατήρηση της ισορροπίας 7/10 και εγγυήσεις για την προστασία των εδαφών της σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης. Παράλληλα, η ελληνική πλευρά συνέδεσε τις αμερικανικές βάσεις με το ζήτημα της πλήρους επάνοδού της στο NATO. Η ελληνική κυβέρνηση τόνισε ότι, εάν η Ελλάδα δεν επέστρεφε σύντομα στο NATO, θα σκεφτόταν σοβαρά τη διακοπή λειτουργίας των βάσεων. Με τη σειρά τους οι Η.Π.Α. συνέδεσαν την επανένταξη με την διεύρυνση του ρόλου των βάσεων εντός του NATO (Συρίγος, 2015, σελ.344). Η Ελλάδα είχε ζητήσει ήδη από το 1975 την επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος της Ατλαντικής Συμμαχίας, όμως είχε βρει εμπόδια από την Τουρκία, η οποία έχοντας πλέον αυξημένες αρμοδιότητες αρνούνταν να δεχτεί την επιστροφή της Ελλάδας πριν επαναπροσδιοριστούν οι ζώνες FIR στο Αιγαίο. Οι συμφωνίες πριν από το 1974 όριζαν ότι το NATO παραχωρούσε την ευθύνη του εναέριου χώρου του και των χωρικών και διεθνών υδάτων του Αιγαίου στους Έλληνες. Η Αθήνα υποστήριζε ότι τα όρια που ίσχυαν ήταν του 1974, ενώ η Τουρκία το αρνούνταν. Η τελική λύση βρέθηκε το 1980, καθώς το ζήτημα της αναδιανομής θα αποφασίζονταν αργότερα εντός της Συμμαχίας (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ.317).

Η αντιπολίτευση κατά την διάρκεια της ΠΙΘ' συνεδρίασης της Βουλής στις 17 Απριλίου 1976, κατέκρινε την επιθυμία της κυβέρνησης για επάνοδο της χώρας στο στρατιωτικό σκέλος του NATO. Ειδικότερα, ο Μαύρος υποστήριζε ότι η Συμμαχία «είχε χρεοκοπήσει» και η επάνοδος της χώρας σε αυτή θα ισοδυναμούσε με εγκατάλειψη της Κύπρου στην τύχη της και αδυναμία άσκησης μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 561). Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ ασκώντας κριτική στη φιλοδυτική στάση του Καραμανλή, τον κατηγόρησε ότι συμπαρατάσσεται με δυνάμεις που «διαβρώνουν και υπονομεύουν την χώρα» και παράλληλα στηρίζουν του «τουρκικό σωβινισμό». Η φιλοτουρκική στάση των Η.Π.Α. είχε αφετηρία τα γεγονότα του 1955 στην Κωνσταντινούπολη και κορυφώθηκε με την

τουρκική εισβολή στην Κύπρο, της οποίας επιθυμούσαν την διχοτόμηση. Για να επιβάλουν στην Ελλάδα την αποδοχή της τελευταίας, ο ιθύνων της αμερικανικής πολιτικής Μακναμάρα απείλησε το 1964 τον τότε πρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, ότι αν δεν συμφωνήσει, η τουρκική αεροπορία θα βομβάρδιζε τα ελληνικά χωρία και τις πόλεις. Ο Παπανδρέου βέβαια έκρινε ότι η επάνοδος στο ΝΑΤΟ ήταν «μοιραία» για τα ελληνικά συμφέροντα. Ο Καραμανλής, παρέδιδε το Αιγαίο σε διαιτησία του Πενταγώνου και σφράγιζε την οριστική εξάρτηση της χώρας από τα συμφέροντα της Αμερικής και του ΝΑΤΟ. Παράλληλα, αναφορικά με τις βάσεις τις οποίες χαρακτήρισε ως «επιθετικά στρατηγικά όπλα των Αμερικανών στην Ελλάδα», τόνισε ότι, εφόσον δεν υπάρχουν αμυντικοί μηχανισμοί για να την προστατέψουν, ελλοχεύει ο κίνδυνος πυρηνικού ολοκαυτώματος σε περίπτωση παγκοσμίου πολέμου. Θεωρούσε επίσης ότι η κυβέρνηση Καραμανλή έδινε στις Η.Π.Α. την δυνατότητα να «παραλύσουν» τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 569-571).

2.10 Κριτική στην εξωτερική πολιτική του Καραμανλή

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται εύλογα πως ο Καραμανλής ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας σε μια κρίσιμη περίοδο που οι επιπτώσεις της δικτατορίας ήταν ορατές, ενώ το κυπριακό δράμα επέτεινε την λαϊκή αντίδραση. Στόχος του Καραμανλή ήταν η σταθεροποίηση της χώρας με τις επιλογές του στην εξωτερική πολιτική να συνδέονται άμεσα με την γεωπολιτική θέση της χώρας και με την προσπάθειά θωράκισής της από την πιθανή κομμουνιστική απειλή στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου. Η φιλοδυτική του στάση δικαιολογείται, καθώς η Ελλάδα αντιμετώπιζε διαρκώς την τουρκική επιθετικότητα. Όντας ρεαλιστής, έκρινε ότι η ένταξη στον δυτικό κόσμο ήταν αναγκαία στρατηγική επιλογή αφού θεωρούσε ότι η απομάκρυνση της χώρας από τη Δύση και το ΝΑΤΟ θα εξέθεταν την χώρα προς όφελος της Τουρκίας. Η δεύτερη, ούσα στρατηγικής σημασίας μέλος της νατοϊκής συμμαχίας, θα απολάμβανε πλήρη αμερικανική στήριξη, ενώ η Ελλάδα θα ήταν απομονωμένη και ως εκ τούτου ανίσχυρη. Η ουδέτερη και συχνά φίλα προσκείμενη προς την Τουρκία, αμερικανική στάση, τον οδήγησε να καταλάβει ότι τα εθνικά συμφέροντα της χώρας δεν ταυτίζονται πάντα με αυτά της Ατλαντικής Συμμαχίας και

των Η.Π.Α. Η επιλογή της ένταξης της χώρας στη Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα αποτέλεσε κορυφαία απόφαση με μακροχρόνιες θετικές επιπτώσεις. Το ίδιο έπραξε εγκαινιάζοντας και την οστροπολιτική, δηλαδή την πολιτική συνεργασίας και με άλλες χώρες και χάραξε μια πορεία μερικής ανεξάρτησης από την Αμερική (Στεφανίδης, 2021, σελ. 210).

Για να μην κλονιστεί η σταθερότητα της χώρας ήταν αποφασισμένος να αποφύγει την ένοπλη σύρραξη με την Τουρκία, επιλέγοντας κατ' αυτό τον τρόπο την ειρηνική οδό μέσω του διαλόγου και όχι της βίας. Επιπρόσθετα, οι πολιτικές του επιλογές πρέπει να κριθούν με βάση το πολύπλοκο γεωπολιτικό σκηνικό που επικρατούσε εξαιτίας του Ψυχρού πολέμου, της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο αλλά και των διεθνών εξελίξεων (Αφγανιστάν, Ισλαμική ιρανική επανάσταση, πόλεμος Ιράν- Ιράκ). Παράλληλα, έπρεπε να λάβει υπόψη τα αντιαμερικανικά αισθήματα του ελληνικού λαού που εκφράζονταν έντονα. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η απόφασή του να απομακρύνει τη χώρα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, μπορεί εκ των υστέρων να αποδείχθηκε λανθασμένη, όμως στην ουσία η κίνησή του κρίνεται την εποχή που ελήφθη λογική, αφού με αυτό τον τρόπο προσπάθησε να πιέσει το ΝΑΤΟ και τις Η.Π.Α. να αναλάβουν πρωτοβουλίες. Ταυτόχρονα, κατάφερε να εκτονώσει τα έντονα αντιαμερικανικά και αντινατοϊκά αισθήματα, που είχαν κυριεύσει τον ελληνικό λαό, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απαίτηση της πλήρους εξόδου της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ. Αυτό ήταν ενάντια στις πεποιθήσεις του φιλοδυτικού Καραμανλή, ο οποίος συνέδεε την άμυνα και ασφάλεια της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ και την Αμερική.

Κρίνοντας την αντίδρασή του σε μια άλλη βασική κρίση που αντιμετώπισε η Ελλάδα το 1976 με την έξοδο του Σισμίκ στο Αιγαίο και την απόφασή του να απευθυνθεί στο Συμβούλιο Ασφαλείας και στο Διεθνές Δικαστήριο, γίνεται αντιληπτό ότι μπορεί η κίνησή του να μην έφερε θετικά αποτελέσματα, , όμως η απόφασή του ήταν δικαιολογημένη. Στόχος του ήταν να μην εμπλακεί η χώρα σε μια πολεμική σύρραξη που εκτός από το άγνωστο της έκβασης θα είχε και μακροπρόθεσμες οικονομικές επιπτώσεις.

Όσον αφορά την άρση του εμπάργκο, ο Καραμανλής έχοντας κατανοήσει την σημασία της στρατηγικής θέσης της Τουρκίας για τις Η.Π.Α., ήταν βέβαιος ότι παρά τις πιέσεις του δεν θα επιτύγχανε την μεταστροφή της απόφασης του Αμερικανού προέδρου. Εξάλλου και πολλά μέλη από το Κογκρέσο τάσσονταν υπέρ της άρσης. Έτσι, μέσω διαπραγματεύσεων, προσπάθησε να εξασφαλίσει τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη για την Ελλάδα και συγκεκριμένα την διατήρηση της ισορροπίας 7/10.

Σε γενικές γραμμές, η συμβολή του Καραμανλή στην ελληνική πολιτική σκηνή ήταν καίρια, καθώς εγκαινίασε μια περίοδο πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, κατάφερε να αποκαταστήσει το πληγωμένο διεθνές κύρος της Ελλάδας, στηρίχθηκε στον σεβασμό των κανόνων του διεθνούς δικαίου, και παρέμεινε προσηλωμένος προς τη Δύση. Η αδυναμία του να σημειώσει επιτυχίες στα ελληνοτουρκικά και στο Κυπριακό οφείλονταν στην τουρκική αδιαλλαξία και τα συμφέροντα των Η.Π.Α., κάτι που εκ των υστέρων το έδειξε η ιστορία.

3. Το ΠΑΣΟΚ από την αντιπολίτευση στην εξουσία

3.1. Το ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1974 ο Ανδρέας Παπανδρέου ίδρυσε το ΠΑΣΟΚ, ένα κόμμα με παρακαταθήκη τις αντιστασιακές οργανώσεις που διαμορφώθηκαν τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας κατά την περίοδο της δικτατορίας. Βασική φιλοσοφία του κόμματος ήταν η σύνδεση των ελληνικών πολιτικών προβλημάτων με την κηδεμονία των Η.Π.Α.. Ήδη από την ιδρυτική διακήρυξη του κόμματος, ο Παπανδρέου έκανε λόγο για την αδίστακτη επεκτατική πολιτική της Αμερικής εντός των πλαισίων του NATO, που έβλαπτε το ελληνικό έθνος. Αποκάλεσε ρίζα των συμφορών της Ελλάδας την εξάρτησή της από το ιμπεριαλιστικό κατεστημένο των Η.Π.Α. και το NATO, η οποία οδήγησε και στην τραγωδία της Κύπρου (ΠΑΣΟΚ, 1974).

Το ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη μεταδικτατορική περίοδο διαπνέονταν από έντονο αντιαμερικανικό και αντινατοϊκό χαρακτήρα, διακηρύσσοντας την αναθεώρηση της πάγιας τοποθέτησης της χώρας με τη Δύση. Μάλιστα, κατά τον ιδρυτή του, η παραμονή της χώρας στο NATO καταστρατηγούσε τα συμφέροντα του λαού. Ως κίνημα κατάφερε να συνδυάσει τα αντιαμερικανικά αισθήματα του λαού με τον εθνοκεντρισμό, τον σοσιαλισμό και μια συνωμοσιολογική αντιμετώπιση των διεθνών εξελίξεων. Με τούτο τον τρόπο το ΠΑΣΟΚ πρόβαλε ένα ιδεολογικό πρόγραμμα το οποίο στηρίζονταν στην εθνική ανεξαρτησία και στην απομάκρυνση από τη σφαίρα επιρροής των Η.Π.Α. . Οι Έλληνες παρουσιάζονταν ως θύματα των Αμερικανών, οι οποίοι είχαν υποκινήσει την χούντα, την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και την

επιθετικότητα στο Αιγαίο. Την ίδια στιγμή, ο Παπανδρέου εμφανίζονταν ως προστάτης της χώρας έναντι των δυναστών της (Στεφανίδης, 2021).

Η αύξηση του ποσοστού του κόμματος του ΠΑΣΟΚ κατά τις εκλογές του 1977 σε σχέση με τις εκλογές του 1974, θορύβησε την Αμερική όπως ήταν αναμενόμενο. Ο εκπρόσωπος της CIA σε υπόμνημά του στο Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας των Η.Π.Α., δήλωσε ότι εάν αυξανόταν η επιρροή του Παπανδρέου ήταν πιθανό η Σοβιετική Ένωση να εισχωρήσει στο εσωτερικό της χώρας (Χουρχούλης, 2018, σελ.170). Ο φόβος των Η.Π.Α. μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένος, καθώς το ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση υποστήριζε ότι η Ελλάδα πρέπει να τηρήσει ίσες αποστάσεις απέναντι σε Ανατολή και Δύση, να εκπλεύσει από τη σφαίρα επιρροής Η.Π.Α. και ΝΑΤΟ, να δείξει δυναμική στάση έναντι της Τουρκίας και να εμβαθύνει τις σχέσεις της με τις γείτονες χώρες και τον αραβικό κόσμο (Χουρχούλης, 2018, σελ.170).

Οι ανατρεπτικές τάσεις και οι στρατηγικές επιλογές του κόμματος κυρίως στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες με το κυβερνών κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Επομένως, ασκούσε έντονη κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή, όπως φαίνεται στην Ε' Συνεδρίαση της Βουλής στις 13 Δεκεμβρίου 1974, κατακρίνοντας την φράση του πρωθυπουργού «Ανήκομεν εις την Δύσιν» (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ.28). Ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι η Ελλάδα δεν ανήκει σε κανέναν άλλον πέρα από τους ίδιους τους Έλληνες και ότι δεν τη συμφέρει να δεσμευτεί με κάποιο στρατόπεδο εσαεί. Μάλιστα, υπογράμμισε ότι η παραμονή της Ελλάδας στο χώρο της Δύσης επέφερε την δικτατορία του 1967, η οποία μεθοδεύτηκε από τους Αμερικανούς, την CIA και το ΝΑΤΟ. Ταυτόχρονα, συνέδεσε την τραγωδία της Κύπρου με τις ίδιες δυνάμεις και τόνισε ότι η επιθυμία του Αμερικανού προέδρου Τζόνσον να διαμελίσει την Κύπρο και να την εντάξει στο ΝΑΤΟ ήταν επιθυμία και των μετέπειτα προέδρων των Η.Π.Α. Αναφορικά με τη Κύπρο, πρότεινε την δημιουργία μιας αποστρατικοποιημένης νήσου και την επιστροφή των προσφύγων στις πατρογονικές τους εστίες. Επιπροσθέτως, κατέκρινε την επιλογή του Καραμανλή να καταφεύγει στο διάλογο με την Τουρκία για να βρει λύση για το Κυπριακό (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 29). Για τον Παπανδρέου, το Κυπριακό δεν ήταν απλά ελληνοτουρκικό αλλά διεθνές ζήτημα, ωστόσο διατείνονταν ότι η προσφυγή σε διεθνείς οργανισμούς δεν έφερε και πάλι αποτελέσματα καθώς οι αποφάσεις τους δεν είχαν δεσμευτική ισχύ (ΠΑΣΟΚ, 1978, σελ. 1005).

Στην 5η Σύνοδο Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ το 1980, ο Παπανδρέου κατηγόρησε τον τρόπο αντιμετώπισης της τουρκικής προκλητικότητας από την

κυβέρνηση του Καραμανλή, η οποία κατά τον ίδιο κατέφευγε σε διαμαρτυρίες, προσφυγές και διαπραγματεύσεις που κατέληγαν στο τι θα παραχωρήσει η Ελλάδα στον τουρκικό σωβινισμό (ΠΑΣΟΚ, 1980, σελ. 15-16). Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας το 1981, ασκούσε δριμύ κατηγορώ στο δόγμα «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαραστέκεται» που επικρατούσε επί Καραμανλή. Δήλωνε ότι ήταν πρόθυμος να αναλάβει μια σταυροφορία ενημέρωσης της διεθνούς γνώμης για το δράμα του κυπριακού λαού προκειμένου να προωθηθεί μια δίκαιη λύση (ΠΑΣΟΚ, 1981, σελ.33).

Σημαντική ήταν και η κριτική που ασκούσε στον Καραμανλή όσον αφορά τις αμερικανικές βάσεις. Σε νέα ομιλία του στη Βουλή στα πλαίσια της Ε' Συνεδρίασης τον Δεκέμβρη του 1974, δήλωσε την πεποίθησή του ότι «οι βάσεις θανάτου», πρέπει να αποχωρήσουν άμεσα από τα ελληνικά εδάφη, καθώς χρησιμοποιούνται για να ικανοποιήσουν τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα της Αμερικής στη Μέση Ανατολή και παράλληλα εκθέτουν τον ελληνικό λαό σε πολλαπλούς κινδύνους (Πρακτικά της Βουλής, 1974-1989, σελ. 29). Σε δηλώσεις του στην εφημερίδα *Βήμα* στις 19 Ιουνίου 1981, ζητούσε την ύπαρξη ενός χρονοδιαγράμματος στον διάλογο Ελλάδας και Αμερικής για την απομάκρυνση των βάσεων από τη χώρα και την εξασφάλιση ότι οι αμυντικές ικανότητες της χώρας δεν εξαρτώνται και δεν επηρεάζονται από αυτές. Όσο οι βάσεις λειτουργούσαν, θα έπρεπε η Ελλάδα να τις ελέγχει και να είναι σίγουρη ότι δεν θα χρησιμοποιούνταν από την Αμερική για δικές της στρατιωτικές επιχειρήσεις. Παράλληλα, θα διατηρούσε το δικαίωμα παύσης τους, όταν αυτό κρινόταν αναγκαίο για τα ελληνικά συμφέροντα (ΒΗΜΑ, 1981).

Απέναντι στην προσπάθεια της συντηρητικής κυβέρνησης για την επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, άσκησε έντονη κριτική λέγοντας ότι ο Καραμανλής ήταν δέσμιος σε μια πολιτική, η οποία δεν υπηρετούσε τα ελληνικά συμφέροντα. Παράλληλα, η όξυνση του ψυχροπολεμικού σκηνικού το 1981 με την σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν, οδήγησε τον Παπανδρέου να καταγγείλει την επέμβαση των σοβιετικών αφού δεν επηρεάζονταν κάποιο μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας και να τονίσει ότι αιτία της κρίσης ήταν οι Η.Π.Α., οι οποίες ήθελαν να δημιουργήσουν έναν κλοιό γύρω από την Σοβιετική Ένωση. Επίσης, εξέφραζε την ανησυχία του ότι η εγκατάσταση πυραύλων Pershing και Cruise στα ευρωπαϊκά εδάφη θα τα μετέτρεπε σε πεδίο πυρηνικού πολέμου και γι' αυτό δεσμεύονταν να απομακρύνει τα αμερικανικά πυρηνικά όπλα που βρίσκονταν στην Ελλάδα (Ριζάς, 2018, σελ. 137,138).

Πέραν από τους Αμερικανούς που ήταν θορυβημένοι με τις δηλώσεις του Παπανδρέου, η αύξηση των ποσοστών του ΠΑΣΟΚ και η πιθανότητα να αναλάβει μελλοντικά την εξουσία θορύβησαν και τον εγχώριο τύπο όπως φαίνεται από δημοσιεύματα στην εφημερίδα *Ο Πολίτης* (Βερέμης, 2017, σελ. 69).

3.2 Το ΠΑΣΟΚ από την αντιπολίτευση στην εξουσία

Στις εκλογές του Οκτωβρίου 1981, το ΠΑΣΟΚ πετυχαίνει σαρωτική νίκη αποκτώντας άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, οδηγώντας για πρώτη φορά στην εξουσία ένα σοσιαλιστικό κόμμα. Η υπόσχεση του Παπανδρέου για «αλλαγή», γοήτευσε το λαό ενώ η Δεξιά «δαιμονοποιήθηκε» ως μια δύναμη που είχε καταδυναστεύσει τη χώρα για μεγάλο χρονικό διάστημα και δεν θα έπρεπε να της επιτραπεί να αναλάβει πάλι την εξουσία (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2013, σελ.327). Ο Παπανδρέου στην πρώτη του δήλωση στις 21 Οκτωβρίου, αφού ορκίστηκε πρωθυπουργός, υποστήριξε ότι η αλλαγή που υποσχέθηκε στον ελληνικό λαό θα έρχονταν άμεσα και ότι σε καμία περίπτωση δεν θα έθετε σε κίνδυνο τη χώρα. Πέρα από την πολιτική αντιαμερικανισμού που υπόσχονταν, κύριος στόχος του ήταν η εθνική υπερηφάνεια και η δημιουργία μιας Ελλάδας που θα ανήκει στο λαό της (Τα Νέα, 1981).

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία δεν επέφερε κάποια αξιοσημείωτη αλλαγή στην εξωτερική πολιτική. Οι βασικοί άξονες των πολιτικών εξαγγελιών που διατυπώθηκαν κατά την προεκλογική περίοδο διατηρήθηκαν και όταν το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την εξουσία. Ενώ όμως η ρητορεία παρέμεινε η ίδια, στην πράξη οι πολιτικές επιλογές που ακολούθησε απείχαν από τις θεωρητικές αντιλήψεις που τις στήριζαν. Σε γενικές γραμμές, η νέα κυβέρνηση επιθυμούσε να διατηρηθεί το υφεσιακό κλίμα και η κουλτούρα του διαλόγου ανάμεσα στους ψυχροπολεμικούς ανταγωνιστές. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία έδινε στην ενίσχυση του ρόλου του συνασπισμού κρατών ώστε να μειωθεί η εξάρτηση της Ελλάδας από τις Η.Π.Α. και να αναθεωρηθεί η θέση της εντός της Συμμαχίας. Τέλος, στην πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική που θα σχεδίαζε κομβικό ρόλο έπαιζε η ελληνική σκληρή στάση και η παύση του διαλόγου με στην Τουρκία για το Κυπριακό, το οποίο έκρινε ως ζήτημα διεθνών διαστάσεων. Το Κυπριακό μαζί με την κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας και των ελληνικών

κυριαρχικών δικαιωμάτων επί των εδαφών της ήταν κορωνίδες της εξωτερικής πολιτικής της νέας κυβέρνησης (Ροζάκης, 2000, σελ. 372; Αρχείο Σημίτη, 1974-1989).

Συνεπώς, παρά τις προεκλογικές δηλώσεις, η νέα κυβέρνηση κατανόησε πως δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την παραμονή της χώρας στο NATO, αλλά ούτε να έρθει σε σύγκρουση με τις Η.Π.Α χωρίς συνέπειες. Αυτό συνέβαινε γιατί βασικός στόχος του Παπανδρέου, όπως και του Καραμανλή στο παρελθόν, ήταν η αντιμετώπιση του εξ' Ανατολάς κινδύνου και η αντιστάθμιση της τουρκικής επιθετικότητας. Ο Παπανδρέου κατάλαβε ότι εάν η χώρα απομακρύνονταν από το NATO ή επέρχονταν ρήγμα στις σχέσεις της με την Αμερική, τότε θα απομονώνονταν τόσο διπλωματικά όσο και στρατιωτικά, ενώ ταυτόχρονα η σημασία της Τουρκίας θα επαυξάνονταν. Η αύξηση της περιφερειακής επιρροής της Τουρκίας ήταν ο μεγαλύτερος φόβος και της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ και του προκατόχου της. Οπότε, ο Παπανδρέου δεν ήταν διατεθειμένος να συγκρουστεί με την Αμερική όσον αφορά τις αμερικανικές βάσεις, παρότι προσπάθησε να βρει διπλωματικά ερείσματα για τη χώρα προσεγγίζοντας άλλες χώρες και να αποκλιμακώσει την διεθνή ένταση και τον κίνδυνο πυρηνικής καταστροφής της Ευρώπης (Χουρχούλης, 2018, σελ.171).

Η νίκη του ΠΑΣΟΚ έφερε ανησυχίες στις Η.Π.Α. και στο NATO λόγω των προεκλογικών δηλώσεων του Παπανδρέου. Βέβαια, οι Αμερικανοί αν και δεν ήταν σίγουροι για τους στόχους του Παπανδρέου, δεν περίμεναν ριζική αλλαγή του προσανατολισμού της χώρας ούτε απότομες αλλαγές, καθώς έκριναν ότι βασική μέριμνά του θα ήταν να αντιμετωπίσει τον τουρκικό κίνδυνο. Σε συνέντευξη που έδωσε στο αμερικανικό δίκτυο ABC μια εβδομάδα μετά την νίκη του στις εκλογές της 18 Οκτωβρίου 1981, τόνισε πως σκοπός της κυβέρνησής του ήταν να συσφίξει και όχι να βλάψει τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις με μονομερείς χειρισμούς για τις βάσεις. Το παραπάνω σχόλιο σχεδόν επιβεβαίωσε για τις Η.Π.Α. πως ο Παπανδρέου δεν θα προέβαινε σε κάποια ριζοσπαστική κίνηση, το πολύ να αποχωρούσε πάλι από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Άλλωστε, αποχώρηση και από το πολιτικό μέρος της Συμμαχίας, θα σήμαινε και την αδυναμία της χώρας να αιτηθεί την απομάκρυνση των πυρηνικών όπλων που βρίσκονταν στα ελληνικά εδάφη. Η Αμερική προέβλεπε πως υπό αυτές τις συνθήκες θα ήταν πρόθυμη να συνεργαστεί με τη νέα κυβέρνηση και να ικανοποιήσει όποια εφικτά και ρεαλιστικά αιτήματά. (Χουρχούλης, 2018, σελ.173).

3.3 Κινήσεις του ΠΑΣΟΚ στην εξωτερική πολιτική και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό

Η πρώτη πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής έγινε στις 8 Δεκεμβρίου 1981 κατά τη διάρκεια της Συνόδου της Ατλαντικής Συμμαχίας, στην οποία πήρε μέρος ως υπουργός Άμυνας ο Παπανδρέου, έχοντας αναλάβει και το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Αμύνης εκτός από την πρωθυπουργία. Τα υπόλοιπα μέλη της συμμαχίας ανέμεναν με μεγάλο ενδιαφέρον τη στάση του Έλληνα πρωθυπουργού, εξαιτίας των προηγούμενων δηλώσεών του. Σε ανεπίσημη συνάντησή του στις 7 Δεκεμβρίου με τον Αμερικανό υπουργό Άμυνας, ο Παπανδρέου τον διαβεβαίωσε ότι η Ελλάδα δεν θα προέβαινε σε μονομερείς ενέργειες αναφορικά με τις αμερικανικές βάσεις, παρουσίασε το πρόβλημα άμυνας της Ελλάδας εξαιτίας της τουρκικής επιθετικότητας και υποστήριξε ότι η κατάργηση της αναλογίας 7/10 θα σήμαινε αποσταθεροποίηση της Μεσογείου, θέλοντας να τονίσει τον σημαντικό γεωστρατηγικό ρόλο της χώρας σε μία χρονική στιγμή όπου οι Η.Π.Α. αναθεωρούσαν τις στρατηγικές τους ανάγκες, κρίνοντας πως η εν λόγω αναλογία εμποδίζει την ευελιξία της εξωτερικής τους πολιτικής στην περιοχή (Χατζηβασιλείου, 2023). Την επόμενη μέρα της Συνόδου αναφέρθηκε στην τουρκική απειλή εκ νέου, ως κίνδυνο που διέτρεχε η χώρα από ένα άλλο μέλος της Συμμαχίας, το οποίο όπως και το 1974 στην Κύπρο δεν δίσταζε να χρησιμοποιήσει νατοϊκά όπλα που είχαν στόχο την προάσπιση της άμυνας από κοινούς εξωτερικούς εχθρούς. Η πρότασή του να εγγυηθεί το NATO την ασφάλεια της εδαφικής ακεραιότητας των μελών του, συνεπώς και της Ελλάδας, από οποιονδήποτε εξωτερικό κίνδυνο, ακόμη και αν αυτός προέρχονταν από μέλος της συμμαχίας, απορρίφθηκε (Χατζηβασιλείου, 2023). Ως αντίδραση, ο Παπανδρέου μπλόκαρε για πρώτη φορά στην ιστορία του NATO, την έκδοση του κοινού ανακοινωθέντος των μελών του, γεγονός που εκτιμήθηκε θετικά από τον ελληνικό λαό και τον τύπο. Για πρώτη φορά η Ελλάδα, μετά το 1974 όπου είχε αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος της συμμαχίας, αντέδρασε. Απέναντι στην κίνηση του Παπανδρέου οι Αμερικανοί ήταν νηφάλιοι, καθώς πίστευαν ότι πίσω από τις κινήσεις του κρύβονταν αφενός η επιθυμία του να ικανοποιήσει τον ελληνικό λαό που ζητούσε μια πιο ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και αφετέρου η ανάγκη να καταδείξει ότι η χώρα δεν διέτρεχε κίνδυνο από τον βορρά και την Σοβιετική Ένωση αλλά από την Τουρκία. Έτσι, δεν θεώρησαν τη συγκεκριμένη πράξη ως ένδειξη επιθυμίας αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του NATO (Χατζηβασιλείου,

2023). Εξάλλου, σε συνέντευξη στους *New York Times (N.Y.T)*, ο Παπανδρέου είχε καταστήσει γνωστό ότι η κυβέρνησή του δεν θα προχωρούσε σε ανάλογη ενέργεια στο μέλλον, εφόσον όμως δεν θα θίγονταν άμεσα τα ελληνικά συμφέροντα (Χουρχούλης, 2018, σελ. 174). Όπως αναφέραμε, το μεταβαλλόμενο διεθνές σκηνικό στα τέλη της δεκαετίας του 1970 με την ιρανική επανάσταση, την γενικότερη αναταραχή στη Μέση Ανατολή αλλά και την ψυχροπολεμική ένταση, αναβάθμισε τις σχέσεις Τουρκίας-Η.Π.Α. παρότι στο εσωτερικό της χώρας, η κατάσταση ήταν έκρυθμη με το ξέσπασμα στρατιωτικού πραξικοπήματος τον Σεπτέμβριο του 1980, την πτώση του Ντεμιρέλ και την ανάληψη εξουσίας από τον στρατηγό Εβρέν (Ηρακλείδης, 2007, σελ. 140).

Μία από τις πρώτες κινήσεις του Παπανδρέου ως πρωθυπουργού, ήταν να διακόψει τον ελληνοτουρκικό διάλογο, να ακυρώσει τις προγραμματισμένες διπλωματικές επαφές και με αυτό τον τρόπο να εγκαινιάσει μια δίχως προηγούμενο πολιτική ενάντια στην Τουρκία σε όλα τα επίπεδα. Ο πρωθυπουργός έχοντας τη συναίνεση του ελληνικού λαού που επικροτούσε την εν λόγω τακτική του, καθώς γινόταν εύκολα κατανοητή από ανθρώπους που δεν γνώριζαν την ιδιαιτερότητα των εκκρεμοτήτων του Αιγαίου και παράλληλα γοητεύονταν από την λαϊκιστική ρητορική έναντι των «επικίνδυνων» Τούρκων, έθεσε ως προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής την αντιμετώπιση του εξ ανατολάς κινδύνου και τις διπλωματικές νίκες έναντι της Τουρκίας. Η πολιτική του διαλόγου ήταν επικίνδυνη για τον πρωθυπουργό, αφού η Ελλάδα δεν είχε αξιώσεις σε αντίθεση με την Τουρκία που ζητούσε την αναθεώρηση του καθεστώτος του Αιγαίου (Ηρακλείδης, 2007, σελ. 140-141). Σε λόγο του με αφορμή τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου δήλωσε ότι η Ελλάδα δεν διεκδικεί τίποτα από τους γείτονές της, όμως δεν θα παραχωρήσει ούτε σπιθαμή του εναερίου χώρου, της στεριάς και της θάλασσάς της και ότι με αυτό τον τρόπο θα βοηθούσε στην εδραίωση της ειρήνης στην περιοχή του Αιγαίου. Συνεπώς, η επιλογή της διαπραγμάτευσης θα ζημίωνε την Ελλάδα πράγμα που τόνιζε και στο παρελθόν όταν βρίσκονταν στην αντιπολίτευση επί Καραμανλή, τον οποίο κατηγορούσε ότι θα παραχωρούσε την ελληνική κυριαρχία στην Τουρκία (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989).

Ωστόσο, σε ένα πλαίσιο προσπάθειας εξοικονόμησης πόρων για την ελληνική οικονομία και την ενίσχυση της διεθνούς εικόνας της Ελλάδας ως ειρηνική δύναμη, τον Μάρτιο του 1982 με πρωτοβουλία του, Ελλάδα και Τουρκία συμφώνησαν στο αποκαλούμενο «μορατόριουμ». Επρόκειτο για μια άτυπη συμφωνία να αποφεύγονται οι προκλήσεις τόσο για να αποκλιμακωθεί η μεταξύ τους ένταση όσο και για να καμφθεί η τουρκική αδιαλλαξία. Εντούτοις, το μορατόριουμ παραβιαζόταν λόγω

διαφορετικών ερμηνειών εκατέρωθεν. Οι διπλωματικές σχέσεις διακόπηκαν όταν στις 15 Νοεμβρίου 1983, ο ηγέτης των Τουρκοκυπρίων Ραούφ Ντενκτάς ανακοίνωσε ότι τα εδάφη στην Κύπρο που βρίσκονταν υπό τουρκική κατοχή θα γίνονταν ανεξάρτητο κράτος με το όνομα «Τουρκική Δημοκρατία Της Βορείου Κύπρου» (Συρίγος, 2015, σελ.367, 369).

Στις 27 Φεβρουαρίου 1982 ο Παπανδρέου επισκέφτηκε την Κύπρο, ως ο πρώτος Έλληνας πρωθυπουργός που βρέθηκε σε κυπριακά εδάφη μετά τον τουρκικό *Αττίλα I & II*. Θεωρούσε ότι στο εν λόγω ζήτημα η Ελλάδα τηρούσε στάση υποτέλειας και εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Δύσης και του ΝΑΤΟ. Έγινε δεκτός μέσα σε κλίμα μεγάλου ενθουσιασμού από τον κυπριακό λαό, όπως χαρακτηριστικά φανερώνουν και οι τίτλοι του ελληνικού τύπου: «Ενθουσιώδης και πάνδημη ήταν η χθεσινή υποδοχή του κ. Παπανδρέου» στην *Καθημερινή*, «Με πρωτοφανές παραλήρημα και ελπίδες υποδέχτηκε όλη η Κύπρος τον Ανδρέα Παπανδρέου» στο *Βήμα*, «Ένα τριήμερο με εθνική έξαρση» στα *Νέα* (Περιβολάρης, 2023, σελ.59-62). Από το βήμα της κυπριακής Βουλής ο Παπανδρέου δήλωσε ότι η Ελλάδα δεν «συμπαρίσταται» μόνο στην Κύπρο, αλλά της «συμπαράτασσεται» και ότι είναι πρόθυμος να αναλάβει τη γνωστοποίηση του κυπριακού ζητήματος στη διεθνή κοινότητα. Αναγνώρισε ότι ήταν χρέος της κυβέρνησής του να υπερασπιστεί τον ελληνισμό, ο οποίος βάλλονταν, και να μην υποκύψει στα συμφέροντα άλλων δυνάμεων ακόμη και αν αυτές ήταν ισχυρότερες, καθώς η χώρα έχει δικαίωμα να ορίζει μόνη της την πορεία που θα ήθελε να χαράξει. Η παρουσία του στην Κύπρο ουσιαστικά ενσάρκωσε την επιθυμία του Παπανδρέου να διεθνοποιήσει το Κυπριακό. Η ελληνική πλευρά θεωρούσε ότι η Τουρκία φοβόταν την διεθνοποίηση του ζητήματος, όπως δηλώνει η εφημερίδα *Βήμα* με τον τίτλο «Οι Τούρκοι φοβούνται την διεθνοποίηση του κυπριακού θέματος», ενώ σε άλλο άρθρο τόνισε ότι το Κυπριακό αποτέλεσε πηγή ενδιαφέροντος του ξένου τύπου ύστερα από την επίσκεψη του Παπανδρέου. Σε ομιλία του κατά την διάρκεια της 9^{ης} Συνόδου της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ το Μάρτιο του 1982 (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 1-11), δήλωσε ότι η κυβέρνησή του αρνείται την συνεχιζόμενη προτροπή των Η.Π.Α. να βρεθεί λύση στο Κυπριακό μόνο μέσω διακοινοτικών συζητήσεων, εφόσον τα Τουρκικά στρατεύματα συνέχιζαν να βρίσκονται και να κατέχουν το 36,7% του κυπριακού εδάφους. Έτσι στις 4 Μαΐου 1982, ο πρωθυπουργός προβαίνει σε επίσημο αίτημα προς τους ηγέτες της ΕΟΚ, της οποίας η Ελλάδα ήταν πλήρες μέλος, κατά τη διάρκεια της συνόδου της Κοπεγχάγης να παρέμβουν στο Κυπριακό. Με αυτό τον τρόπο κατάφερε να στρέψει το διεθνές ενδιαφέρον προς το Κυπριακό, καθώς στόχος

του ήταν να το μετατρέψει από τριμερές πρόβλημα σε ένα «παγκόσμιο ζήτημα», όπως το χαρακτήρισε στο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ τον Μάιο του 1984 (Περιβολάρης, σελ.52-76; Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 45).

Η πολιτική διεθνοποίησης εκ νέου του Κυπριακού έφερε θετικά αποτελέσματα. Έτσι, όταν ανακοινώθηκε το «ψευδοκράτος του Ντενκτάς», η Ελλάδα προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και παράλληλα μέσω τηλεγραφημάτων προς τους ηγέτες της Δύσης και στο Κογκρέσο, κατήγγειλε την παράνομη ενέργεια. Σε δηλώσεις του στην εφημερίδα *Καθημερινή* την επομένη της ανακήρυξης του ψευδοκράτους, ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι η Ελλάδα δεν θα ανέχονταν την τουρκική αυθαιρεσία και ότι ήταν πρόθυμος να δράσει αποφασιστικά μεν με νηφαλιότητα δε (*Καθημερινή*, 1983). Το Συμβούλιο Ασφαλείας με διαδοχικά ψηφίσματα καταδίκασε το ψευδοκράτος, γεγονός που έγινε δεκτό από τον ελληνικό τύπο με μεγάλη ικανοποίηση, δηλώνοντας: «Παγκόσμια καταδίκη. Η Ελλάς ενισχυμένη από τη Δύση θα ματαιώσει τη διχοτόμηση. Ουάσιγκτον, Λονδίνο, Παρίσι, Βόννη, Βρυξέλλες αποδοκιμάζουν την τουρκική αυθαιρεσία» (Περιβολάρης, 2023, σελ.104). Ταυτόχρονα φανερώθηκε έτσι πως η ανακήρυξη του ψευδοκράτους από την Τουρκία υπήρξε στρατηγικό λάθος, καθώς για τριάντα χρόνια δεν υπήρχε προηγούμενο κράτους που βρισκόταν υπό κατοχή να έχει αναγνωριστεί ως αυτόνομο και ανεξάρτητο (Συρίγος, 2015, σελ.139).

3.4 Πρωτοβουλίες του Παπανδρέου εντός και εκτός ΝΑΤΟ

Η ανακήρυξη του ψευδοκράτους οδήγησε σε αναθεώρηση της τακτικής του Παπανδρέου. Πλέον, ο διάλογος με την Τουρκία του Οζάλ που είχε κερδίσει τις εκλογές του 1983 με την αποχώρηση των στρατιωτικών από την εξουσία, θα γινόταν κάτω από τρεις όρους; την αποχώρηση του τουρκικού στρατού από την Κύπρο, την απόρριψη του ψευδοκράτους και την αποφυγή της τουρκικής προκλητικότητας στην περιοχή του Αιγαίου (Συρίγος, 2015, σελ.374). Οι προτάσεις Οζάλ για τη διεξαγωγή διαλόγου με την ελληνική πλευρά βρήκαν εμπόδιο, καθώς χαρακτηρίστηκαν από τον Παπανδρέου στις 10 Μαΐου το 1984 στο πρώτο συνέδριο του ΠΑΣΟΚ ως προσπάθεια της Τουρκίας να ξεφύγει από την διεθνή απομόνωση που είχε επιφέρει το στρατηγικό λάθος της ανακήρυξης του παράνομου ψευδοκράτους (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989). Ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις περνούν μέσα από το

Κυπριακό και ότι δεν ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει σε διάλογο με την Τουρκία όσο τα τουρκικά στρατεύματα παρέμειναν στην Κύπρο, γιατί αυτό θα συνιστούσε προδοσία για τους Ελληνοκυπρίους (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 4). Πέραν του Κυπριακού, οι διαφορές Ελλάδας και Τουρκίας, όπως και στην περίοδο της διακυβέρνησης του Καραμανλή, έτσι και με πρωθυπουργό τον Παπανδρέου, περιλάμβαναν την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, την αύξηση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης, τα όρια FIR Αθηνών και την αποστρατικοποίηση των νησιών του Αιγαίου (Συρίγος, 2015, σελ.375).

Το NATO εξακολούθησε να είναι το πεδίο αντιπαράθεσης ανάμεσα στις δύο δυνάμεις, όπως είχε ήδη φανεί το 1981, όταν η Ελλάδα εμπόδισε το κοινό ανακοινωθέν του NATO. Παράλληλα, ο Παπανδρέου δεν δεχόταν τη συμφωνία Ρότζερς, μέσω της οποίας η Ελλάδα είχε επανέλθει στο στρατιωτικό μέρος της Ατλαντικής Συμμαχίας, λόγω της ασάφειας των ορίων του στρατηγείου του NATO στην περιοχή της Λάρισας. Αρνητικός ήταν απέναντι και στη νέα πρόταση του ανώτατου νατοϊκού διοικητή στην Ευρώπη, ο οποίος είχε προτείνει σε περίοδο ειρήνης να ισχύουν τα όρια των στρατηγείων που είχαν οριστεί το 1974, ενώ σε περίοδο πολέμου το στρατηγείο της Νεάπολης θα είχε τη δυνατότητα να ορίσει σε όποιον σύμμαχο- διοικητή επιθυμούσε, την εποπτεία του Αιγαίου. Σημαντική ήταν και η δράση του Παπανδρέου όσον αφορά την ελληνοτουρκική διαμάχη σχετικά με τη Λήμνο. Το NATO είχε υιοθετήσει την πρόταση της Τουρκίας που υποστήριζε ότι η Λήμνος ήταν, σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης (1923), αποστρατικοποιημένη, γεγονός που την απέκλειε από τα νατοϊκά επιχειρησιακά σχέδια. Ο Παπανδρέου αντέδρασε, υποστηρίζοντας ότι η συνθήκη του Μοντρέ απελευθέρωσε το νησί από το καθεστώς αποστρατικοποίησης και ως εκ τούτου εάν το αίτημά του δεν γίνονταν δεκτό, η Ελλάδα θα απείχε από τα νατοϊκά επιχειρησιακά σχέδια στα οποία αποκλείονταν η Λήμνος. Εξαιτίας της έντονης διαφωνίας των Τούρκων, το NATO έφτασε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν μόνο η Ελλάδα η αιτία των προβλημάτων. Όταν μάλιστα ο Ρότζερς πρότεινε την ένταξη της Λήμνου σε περίοδο πολέμου σε σχέδιο ενίσχυσης της Θράκης που θα σχεδιάζονταν από την Αμερική, η Τουρκία αντέδρασε έντονα (Σακκάς, 2015, σελ.100, 101).

Η διαμάχη ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία μεταφέρθηκε και σε πεδία εκτός του NATO. Προκειμένου η χώρα να θωρακιστεί από την τουρκική προκλητικότητα με την Τουρκία μάλιστα να εξοπλίζεται διαρκώς, προχώρησε σε αλματώδη αύξηση του πολεμικού της εξοπλισμού με αγορά αεροπλάνων νέας γενιάς. Τα υπέρογκα ποσά για

την αγορά του πολεμικού εξοπλισμού ήταν υπεράνω των δυνατοτήτων της Ελλάδας. Κύριο μέλημα του Παπανδρέου ήταν η ισορροπία δυνάμεων στην Μεσόγειο, που βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τη στρατιωτική βοήθεια που παρείχαν οι Η.Π.Α. στις δύο χώρες, καθώς και την συμμετοχή στην Ατλαντική Συμμαχία (Συρίγος, 2015, σελ. 371). Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, για να θωρακίσει την άμυνα της χώρας, αναζητούσε και εναλλακτικές λύσεις πέραν της αμερικανικής αρωγής, επιδιώκοντας να μετατραπεί η βιομηχανία της χώρας από επισκευαστική σε κατασκευαστική στον τομέα των όπλων (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ.1-11).

Για να μη δυσαρεστήσει τους ψηφοφόρους του και δώσει την εντύπωση ότι είχε εγκαταλείψει τις προεκλογικές του θέσεις, στο εσωτερικό ακροατήριο ο Παπανδρέου συνέχισε την αντιαμερικανική του ρητορική, κατακρίνοντας την στάση των Η.Π.Α. και τον παρεμβατισμό τους στα διεθνή ζητήματα. Σε πρακτικό επίπεδο θέλησε να αποστασιοποιηθεί από την Αμερική σε κάποια ζητήματα που δεν θα έπλητταν τα συμφέροντά της, ακολουθώντας μια πολιτική διαφοροποιήσεων που ονομάστηκε «πολιτική των αστερίσκων». Σε αυτό συνέβαλαν η σκλήρυνση της στάσης της Αμερικής έναντι της Σοβιετικής Ένωσης, πράγμα που έβρισκε αντίθετο τον Παπανδρέου που σε συνάντησή του με τον Αμερικανό Γερουσιαστή Μπάιντεν δήλωσε ότι αν και τασσόταν υπέρ της διάλυσης των δύο μπλοκ, η Ελλάδα θα παρέμενε σύμμαχος του δυτικού στρατοπέδου. Το 1982 το πολωνικό ζήτημα ήταν ένα από τα θέματα που καλούνταν η νέα κυβέρνηση να αντιμετωπίσει, καθώς στο εσωτερικό της Πολωνίας είχε επιβληθεί στρατιωτικός νόμος και είχαν γίνει αντιληπτές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την κυβέρνησή Γιαρουζέλσκι. Τα παραπάνω επέφεραν την αντίδραση των Η.Π.Α., η οποία ζήτησε κυρώσεις έναντι της Πολωνίας. Ο Παπανδρέου, αν και καταδίκασε τα γεγονότα στην Πολωνία, εντούτοις τάχθηκε ενάντια στις κυρώσεις, καθώς θεωρούσε ότι θα δυσχέραιναν την πολωνική θέση και θα επέτρεπαν την ανάμειξη της Σοβιετικής Ένωσης στο εσωτερικό της χώρας πλήττοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη σχέση Ανατολής και Δύσης. Σε ομιλία του στην 9^η Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ το 1982 (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 1-11), αναφέρθηκε στο γεγονός ότι στην ελληνική περίπτωση, η επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών δεν αντιμετωπίστηκε με κυρώσεις, όπως η πολωνική κρίση, αλλά με αδιαφορία από τις δυτικές δυνάμεις, παρά το γεγονός ότι η έννομη τάξη είχε διασαλευθεί. Συνεπώς, ο ελληνικός λαός δεν θα τάσσονταν υπέρ των κυρώσεων στην Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση επειδή παραβιάστηκαν οι δημοκρατικοί θεσμοί, όταν στη γειτονική Τουρκία γίνονταν συνεχείς διώξεις από το

καθεστώς Εβρέν. Κατά τη γνώμη του, πίσω από τις κυρώσεις κρύβονταν η επιθυμία της Αμερικής να δικαιολογήσει τα τεράστια προγράμματα πυρηνικών εξοπλισμών που είχε εγκαινιάσει. Για να επισημοποιήσει την διαφοροποίησή του εξέφρασε επιφυλάξεις απέναντι στις σχετικές αποφάσεις και τα ανακοινωθέντα του ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ. Η ελληνική στάση ενόχλησε την Αμερική, όπως συνέβη και το 1983, αναφορικά με το νοτιοκορεάτικο Boeing 747, το οποίο καταρρίφθηκε από την Σοβιετική Ένωση, όταν παρεκκλίνοντας από την πορεία του εισήλθε στον εναέριο χώρο της. Η Ελλάδα που είχε εκείνη τη στιγμή την προεδρία της Ε.Ο.Κ. αντέδρασε ήπια στο γεγονός, εκφράζοντας τη λύπη της για το περιστατικό, ενώ λίγες μέρες αργότερα ανέτρεψε την απόφαση των δέκα της Κοινότητας και αρνήθηκε να συμμετάσχει στο μποϊκοτάζ πτήσεων προς την Ε.Σ.Σ.Δ. που θα διαρκούσε δέκα μέρες. Η ελληνική στάση βέβαια αναθεωρήθηκε μετά την επιβεβαίωση της ενοχής των Σοβιετικών και εναρμονίστηκε με τη δυτική στάση. Η σχέση της όμως με την Αμερική είχε ήδη ψυχρανθεί, με την τελευταία να την κατηγορεί για φιλοσοβιετική συμπεριφορά (Ροζάκης, 2000, σελ.374-381).

Η επιθυμία του Παπανδρέου να παγιώσει την ειρήνη τον οδήγησε και σε μια άλλη διαφοροποίηση αναφορικά με τα πυρηνικά όπλα, σε μια εποχή που ο πυρηνικός ανταγωνισμός των υπερδυνάμεων είχε κλιμακωθεί. Σε αντίθεση με τον Καραμανλή, που στο παρελθόν είχε εκφράσει μια διακριτική αντίθεση για τους πυρηνικούς εξοπλισμούς, αλλά δεν είχε αποκλίνει από την επίσημη γραμμή του ΝΑΤΟ και της Αμερικής, ο Παπανδρέου πρωτοστάτησε στον αφοπλισμό των πυρηνικών όπλων ζητώντας παύση της δημιουργίας και τοποθέτησης νέων πυραύλων στην Ευρώπη και την σταδιακή αποπυρηνικοποίησή της ηπείρου, γεγονός που αγανάκτησε τον Αμερικανό πρόεδρο Ρόναλντ Ρήγκαν. Ο Παπανδρέου υποστήριξε στην 9^η Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 1-11), ότι ήταν χρέος της σοσιαλιστικής του κυβέρνησης να συμμετάσχει ενεργά στην καθιέρωση της παγκόσμιας ειρήνης και ότι η Ελλάδα, αν και μικρή χώρα, μπορούσε να πει όχι στα πλαίσια των διεθνών οργανισμών. Μάλιστα, πρωτοστάτησε στη σύσταση της λεγόμενης «πρωτοβουλίας των 6» (Ελλάδα, Σουηδία, Αργεντινή, Μεξικό, Ινδία, Τανζανία) που είχε ως στόχο τη μείωση των εξοπλισμών, την παγίωση της ειρήνης και της ανεξαρτητοποίησης των χωρών από το δίπολο Αμερική-Σοβιετική Ένωση. Η εν λόγω ομάδα στρέφονταν ενάντια και στις υπερδυνάμεις, πράγμα που ενόχλησε την Δύση και κυρίως τις Η.Π.Α, όμως οι άμεσες κατηγορίες που διατύπωνε ο Έλληνας πρωθυπουργός εις βάρος τους για διεθνή ζητήματα, με τα οποία τα ελληνικά

συμφέροντα δεν ήταν άμεσα συνδεδεμένα, ψύχραναν περαιτέρω τις σχέσεις ανάμεσα στις χώρες. Για παράδειγμα, όταν κατέκρινε την αεροπορική δράση των Η.Π.Α. στη Λιβύη το 1986 και τις κατηγόρησε ότι στέρησαν από έναν λαό την ανεξαρτησία του και υποστήριξε τις αντικαπιταλιστικές οικονομικές τακτικές του Καντάφι, τον χαρακτήρισαν ως υποστηρικτή του (Ροζάκης, 2000, σελ.374-381). Ταυτόχρονα, αν και είχε εγκαταλείψει τις προεκλογικές του δηλώσεις ότι η Αμερική είχε καθοδηγήσει τα αναθεωρητικά σχέδια της Τουρκίας, οι κατηγορίες του Παπανδρέου ότι η τουρκική επεκτατική πολιτική συνδέονταν άμεσα με την Αμερική και ότι οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις βρίσκονταν σε άμεση συνάφεια με την Άγκυρα, επιβάρυναν εκ νέου τις μεταξύ τους σχέσεις (Ροζάκης, 2000, σελ.374-381). Αποκορύφωμα τις αντιδράσεις των Η.Π.Α. στην πολιτική του Παπανδρέου ήταν η ταξιδιωτική οδηγία τον Ιούνιο 1985 για τους Αμερικανούς πολίτες, κατά την οποία η Ελλάδα κατατάχθηκε ανάμεσα στους επικίνδυνους προορισμούς. Αφορμή στάθηκε μια αεροπειρατεία αεροπλάνου της TWA που είχε χρησιμοποιήσει την περιοχή του Ελληνικού για την απογείωσή του. Η οδηγία προς τους Αμερικανούς έπληξε όπως ήταν φυσικό την οικονομία της Ελλάδας, που βασίζεται στον τουρισμό (Βαρελά, σελ. 1).

Παρά τις διαφοροποιήσεις και την αντιαμερικανική ρητορική, ο Παπανδρέου ουδέποτε προέβη σε λήψη μέτρων, τα οποία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ευθέως εχθρικά απέναντι στα συμφέροντα των Η.Π.Α.. Το βασικότερο ζήτημα μεταξύ τους ήταν η ανανέωση των αμερικανικών βάσεων με μια νέα συμφωνία, καθώς η προηγούμενη έληγε το 1983 (Ροζάκης, 2000, σελ.381).

Στις 30 Αυγούστου 1986 ο Παπανδρέου προέβη σε αυτοκριτική για τη συνέπεια της πρώτης θητείας της κυβέρνησής του συγκριτικά με τις προεκλογικές του δηλώσεις. Αναφορικά με την προεκλογική του επιθυμία να αποδεσμευτεί η χώρα από το NATO, υποστήριξε ότι η κυβέρνησή του δεν κατάφερε να την υλοποιήσει. Βέβαια, έθεσε τα θεμέλια ώστε η χώρα, τόσο στην εξωτερική, όσο και στην αμυντική πολιτική, να διαφοροποιηθεί από την πρακτική του NATO και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις της μελλοντικής αποσύνδεσης. Όσον αφορά τις προεκλογικές του δηλώσεις περί καταπολέμησης του ψυχροπολεμικού σκηνικού, θεώρησε ότι η κυβέρνησή του παρέμεινε σταθερή, καθώς μέσα από την πολυδιάστατη εξωτερική της πολιτική συνεργάστηκε με χώρες που ανήκαν σε διαφορετικούς συνασπισμούς και παράλληλα προσπάθησε να επιτύχει την αποπυρηνικοποίηση της βαλκανικής ζώνης και την εδραίωση της ειρήνης. Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση έμεινε σταθερή στην απόφασή της για απομάκρυνση των βάσεων και κατάφερε να προχωρήσει πέρα από την προοπτική

που είχε το 1977 όπως θα αναλυθεί και παρακάτω. (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ.9-15).

3.5.α. Αμερικανικές βάσεις – Η ελληνική τακτική

Αναλαμβάνοντας την εξουσία ο Παπανδρέου, υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα ζητούσε το σχεδιασμό ενός χρονοδιαγράμματος σύμφωνα με το οποίο θα απομακρύνονταν οι αμερικανικές βάσεις. Στο διάστημα μέχρι την απομάκρυνσή τους, η χώρα θα είχε το δικαίωμα να επανεξετάσει την συμφωνία, θα διατηρούσε τον έλεγχο τους ώστε να προλάβει οποιαδήποτε χρήση τους για στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον τρίτων χωρών και τέλος θα είχε το δικαίωμα να αποκτήσει ίσο αριθμό όπλων με αυτόν που πρόσφερε η Αμερική στην Τουρκία. Ταυτόχρονα, κορωνίδα των ελληνικών αιτημάτων ήταν η αμερικανική εγγύηση προστασίας του ελληνικού εδάφους έναντι της Τουρκίας.

Κρίνοντας τις αρχικές δηλώσεις της νέας κυβέρνησης για τις βάσεις, γίνεται αντιληπτό ότι διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό οι προεκλογικές θέσεις. Ο πρωθυπουργός φαίνεται ότι δεν αντιλήφθηκε πως η στρατηγική αξία των βάσεων που βρίσκονταν στην Ελλάδα για την Αμερική την περίοδο του 1981 είχε μειωθεί, καθώς η τελευταία είχε στρέψει το ενδιαφέρον προς τη Μέση Ανατολή και τον Κόλπο. Ως απότοκο, η Αμερική δεν ήταν διατεθειμένη να προσφέρει στην Ελλάδα υπερβολικά ανταλλάγματα για να διατηρήσει τις βάσεις στα εδάφη της. Αντίθετα, οι βάσεις που βρίσκονταν στην Τουρκία είχαν διαφορετική αξία λόγω της αναβάθμισης του στρατηγικού της ρόλου, γεγονός το οποίο είχε αντιληφθεί και η ίδια, εξαιτίας της πτώσης του Σάχη του Ιράν, των συμβάντων στο Αφγανιστάν και του πολέμου Ιράν-Ιράκ (Βαληνάκης, 2003, σελ. 295-319). Έτσι, το 1982 κατείχε διεθνώς την τρίτη θέση ανάμεσα στις χώρες που λάμβαναν βοήθεια από την Αμερική. Στις διακηρύξεις του Παπανδρέου ότι οι βάσεις ωφελούν μόνο την υπερδύναμη, η Ουάσιγκτον ανταπαντούσε ότι η ωφέλεια ήταν αμοιβαία. Σταδιακά, ο Έλληνας πρωθυπουργός συνειδητοποίησε ότι εάν δεν βρίσκονταν λύση για τις βάσεις, θα οδηγούνταν σε αστάθεια η σχέση Ελλάδας- Αμερικής-Τουρκίας προς όφελος της Τουρκίας. Έτσι, τον Ιούλιο του 1982 συγκροτήθηκε ελληνική ομάδα με επικεφαλής τον υφυπουργό Καψή, με στόχο να αρχίσουν διαπραγματεύσεις. Οι ελληνικές προτάσεις κατατέθηκαν τον Νοέμβριο του ίδιου έτους στις Η.Π.Α, που τις θεώρησε υπερβολικές. Ως απάντηση, η κυβέρνηση Ρήγκαν προχώρησε σε διαπραγματευτική επίθεση, καταθέτοντας στο

Κογκρέσο τον προϋπολογισμό που διαμόρφωνε την βοήθεια σε Ελλάδα και Τουρκία σε 4,2/10 αντί για 7/10 που ίσχυε (Βαληνάκης, 2003, σελ. 295-319). Η παραπάνω πρόταση έφερε όπως ήταν αναμενόμενο την αντίδραση του Παπανδρέου ώστε η διατήρηση της βοήθειας του 7/10 να γίνει ένας βασικός του στόχος. Οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν τον Ιούνιο του 1983 και μονογραφήθηκε το οριστικό κείμενο της συμφωνίας ανάμεσα στις δύο χώρες. Ο στόχος του Έλληνα πρωθυπουργού να διατηρηθεί η αναλογία 7/10 επιτεύχθηκε, όμως η πρόταση για χορήγηση οικονομικής βοήθειας ποσού ενός δισεκατομμυρίου δολάρια απορρίφθηκε από τον Αμερικανό πρόεδρο (UPI ARCHIVES, 1983). Παράλληλα, αποφασίστηκε να χρησιμοποιούνται οι βάσεις μόνο για αμυντικούς σκοπούς και ότι η Ελλάδα θα είχε τον έλεγχο του υλικού και του εξοπλισμού τους και θα παρέμεναν στα ελληνικά εδάφη για πέντε χρόνια. Όταν έγινε γνωστό το τελικό αγγλικό κείμενο της συμφωνίας, η Τουρκία αντέδρασε, χαρακτηρίζοντας την συμφωνία ως ανησυχητική εξέλιξη. Στο εσωτερικό της Ελλάδας, τα κόμματα αντέδρασαν με διαφορετικό τρόπο με την αξιωματική αντιπολίτευση να θεωρεί ως θετική εξέλιξη την εύρεση λύσης, ενώ το Κ.Κ.Ε. να την κατακρίνει (Βαληνάκης, 2003, σελ. 295-319).

Η ελληνική πλευρά χρησιμοποίησε τις βάσεις ως μοχλό πίεσης προς την Αμερική. Υποστήριζε ότι η απομάκρυνσή τους ήταν βέβαιη μακροπρόθεσμα, όμως ήταν διατεθειμένη να διαπραγματευτεί την παρουσία τους βραχυπρόθεσμα, όπως και έγινε. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση Παπανδρέου ήταν αμετακίνητη όσον αφορά την μελλοντική απομάκρυνση των βάσεων, όμως συνέδεε το χρονικό διάγραμμα της απομάκρυνσης με τα ανταλλάγματα που θα αποκόμιζε από την Αμερική που θα αυξάνονταν μέσω της απειλής της άμεσης απομάκρυνσης τους (Ierodiasconou, 1983). Η παραπάνω κίνηση θα ήταν επιτυχημένη εάν όντως οι Αμερικανοί πίστευαν ότι υπήρχε ενδεχόμενο να απομακρυνθούν άμεσα οι βάσεις καθώς και αν η απομάκρυνση δεν έβλαπτε τα ελληνικά συμφέροντα. Ένας άλλος μοχλός πίεσης από την κυβέρνηση Παπανδρέου ήταν η σύναψη συμφωνιών στον αμυντικό τομέα με άλλες χώρες της Δύσης, προκειμένου να καταδείξει στους Αμερικανούς ότι η απεξάρτηση της από το αμερικανικό στρατιωτικό υλικό μπορεί να ήταν δύσκολη όμως θα ήταν εφικτή. Επιπρόσθετα, για να ανησυχήσει επιπλέον τις Η.Π.Α., μερίμνησε για την οργάνωση διαδηλώσεων έναντι της παραμονής των αμερικανικών βάσεων στα ελληνικά εδάφη, ώστε να καλλιεργηθεί η εντύπωση ότι η Ελλάδα έπρεπε να υπακούσει στην πλειοψηφία του ελληνικού λαού που τις θεωρούσε επικίνδυνες (Βαληνάκης, 2003, σελ.319).

Στη 10^η Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ που διεξήχθη στις 30 Ιουλίου του 1983, ο Παπανδρέου παρουσίασε τη συμφωνία για τις βάσεις ως πράξη «ορόσημο» που σφράγισε την εποχή ανεξάρτησης της Ελλάδας από τις Η.Π.Α. και αποτελούσε ένα βήμα για την κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας. Ταυτόχρονα, υποστήριξε ότι η νέα συμφωνία περιείχε κομβικά σημεία, που δεν αναφέρονταν μόνο στη σχέση Ελλάδας και Αμερικής, αλλά και στη σχέση Αμερικής με τις υπόλοιπες χώρες (Αρχείο Σημίτη, 1974-1989, σελ. 9-15). Για να μη φανεί ότι οι προεκλογικές του δηλώσεις περί απομάκρυνσης των βάσεων δεν εφαρμόστηκαν, ο Παπανδρέου στηρίχτηκε σε ένα διαφορούμενο σημείο της συμφωνίας. Συγκεκριμένα, στο ελληνικό κείμενο αναφέρονταν ότι η συμφωνία «τερματίζονταν» έπειτα από 5 χρόνια, ενώ το αγγλικό κείμενο περιλάμβανε την φράση «η συμφωνία δύναται να τερματιστεί». Το εν λόγω διαφορούμενο σημείο χρησιμοποιήθηκε από τον πρωθυπουργό για να πείσει τον ελληνικό λαό ότι είχε υλοποιήσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις (Μητσοτάκης, 2006, σελ. 180). Η αμερικανική κυβέρνηση όμως, σύμφωνα με τον αμερικανικό τύπο, είχε κατανοήσει το συγκεκριμένο σημείο με διαφορετικό τρόπο, δηλώνοντας ότι ήταν ευχαριστημένη με την ελληνοαμερικανική συμφωνία για τις βάσεις, που θα επέτρεπε την παρουσία τους για τουλάχιστον 5 χρόνια και ότι όταν αυτή ολοκληρωνόταν, τα δύο συμβαλλόμενα μέρη θα αποφάσιζαν εκ νέου αν θα τερμάτιζαν τη συμφωνία ή θα διαπραγματευόταν μια καινούργια. Παράλληλα, μέσω της συμφωνίας του 1983, είχαν τεθεί τα θεμέλια για να ακολουθήσουν μελλοντικές συνεργασίες στο τομέα της άμυνας που θα ικανοποιούσαν τα συμφέροντα των χωρών (UPI ARCHIVES, 1983).

3.5.β Σύγκριση των συμφωνιών Καραμανλή και Παπανδρέου για τις βάσεις

Ανάμεσα στις δύο συμφωνίες υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες αλλά και ορισμένες διαφορές. Καθίσταται εύκολα σαφές ότι και οι δύο πρωθυπουργοί κατάλαβαν την αξία των αμερικανικών βάσεων και τη σημασία τους ως μοχλό άσκησης πίεσης προς την Αμερική. Βέβαια, η αξία των ελληνικών βάσεων σταδιακά έφθινε εξαιτίας των διεθνών εξελίξεων, με αποτέλεσμα η Αμερική να μην είναι διατεθειμένη να προσφέρει υπέρογκα ανταλλάγματα. Παρόλα αυτά και οι δύο φάνηκαν διατεθειμένοι να καταβάλλουν τη μέγιστη δυνατή προσπάθεια για να επιτευχθεί η συμφωνία με την Αμερική. Ο Καραμανλής εξ αρχής είχε αντιληφθεί ότι η παραμονή των βάσεων στο ελληνικό έδαφος θα συνέβαλε θετικά στην ασφάλεια και άμυνα της χώρας. Από την

άλλη, ο Παπανδρέου, αρχικά ως αντιπολίτευση, υποστήριζε ότι οι βάσεις ικανοποιούσαν μονάχα τα συμφέροντα της Αμερικής και γι' αυτό τάσσονταν υπέρ της απομάκρυνσής τους. Στην πράξη όμως, όταν ανέλαβε την εξουσία συνειδητοποίησε ότι οι βάσεις συνδέονται άμεσα με την διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων στην περιοχή της Μεσογείου και με την σχέση Ελλάδας-Αμερικής και Τουρκίας. Σε μια εποχή που ο κίνδυνος εξ ανατολάς ήταν υπαρκτός, η Ελλάδα χρειαζόταν τη διατήρηση των καλών σχέσεων με την Αμερική, προκειμένου να μην αυξήσουν την παρεχόμενη βοήθεια προς την Τουρκία και η θέση της Ελλάδας γίνει πιο ευάλωτη. Ένα σημείο διαφοροποίησης ήταν ότι ο Καραμανλής ουδέποτε αναφέρθηκε στην οριστική απομάκρυνση των βάσεων, σε αντίθεση με τον Παπανδρέου που παρουσίαζε ως βασικό στόχο της κυβέρνησής του, την μελλοντική αποχώρηση. Έτσι, αποφάσισε να εκμεταλλευτεί το διφορούμενο σημείο του ελληνικού και αγγλικού κειμένου, υποστηρίζοντας ότι είχε πετύχει τον στόχο του, την μελλοντική απομάκρυνση των βάσεων. Γίνεται κατανοητό ότι μια κυβέρνηση της οποίας η θητεία θα έληγε το 1985 δεν θα μπορούσε να προαποφασίσει τις πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης του 1988, κάτι το οποίο σαφώς γνώριζε και ο Παπανδρέου. Επιλέγοντας όμως να ερμηνεύσει το διφορούμενο σημείο ως επιβεβαίωση της απομάκρυνσης, θα παρουσιάζονταν ως συνεπής στις προεκλογικές του δηλώσεις, δεν θα δυσαρεστούσε τους Έλληνες που στην πλειοψηφία τους διαπνέονταν από αντιαμερικανισμό, αλλά και το εσωτερικό του κόμματός του. Παράλληλα, φαίνεται να φέρνει επιπλέον προσκόμματα στις διαπραγματεύσεις για να μη δώσει την εντύπωση της υπερβολικής συνεργασίας με τους Αμερικανούς. Έτσι, φαινομενικά είχε ταχθεί υπέρ της οριστικής απομάκρυνσης, όμως έχοντας κατανοήσει τον κομβικό ρόλο των βάσεων για τη χώρα ουδέποτε θέλησε πραγματικά να τις απομακρύνει, καθώς έτσι θα έχανε έναν βασικό μοχλό πίεσης προς την Αμερική και ασφάλειας για την χώρα. Σε αυτό συνηγορούν και τα λόγια του ίδιου που παραδέχτηκε ότι ήταν πρόθυμος να εξετάσει την παράταση παραμονής των βάσεων, εάν οι όροι ήταν ευνοϊκοί για την Ελλάδα, αποδεικνύοντας ότι στόχος του ανέκαθεν ήταν να τις χρησιμοποιήσει για να διεκδικήσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη για την χώρα.

3.6.α. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στη δεύτερη θητεία του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία

Η έλλειψη διαλόγου ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία και οι εκκρεμότητες που έμεναν άλυτες, έφεραν το Μάρτιο του 1987 τις χώρες στα πρόθυρα του πολέμου. Αιτία για την όξυνση της κατάστασης θεωρήθηκε η πρόθεση της Τουρκίας να πραγματοποιήσει έρευνες σε αμφισβητούμενα ύδατα, που βρίσκονταν στο ενδιάμεσο της Σαμοθράκης και της Θάσου. Με τούτο τον τρόπο η Τουρκία ήθελε να υπερασπιστεί τα οικονομικά της συμφέροντα, αντιδρώντας στα σχέδια της ελληνικής διεθνούς κοινοπραξίας North Aegean Petroleum Co, που είχε την εκμετάλλευση των πετρελαίων της Θάσου να εξερευνήσει τα ύδατα ανατολικά του νησιού για αναζήτηση νέων κοιτασμάτων πετρελαίου (Περιβολάρης, 2023, σελ. 145-160). Για αυτό το σκοπό η Τουρκία σκόπευε να στείλει το γνώριμο από το 1976 στους Έλληνες ωκεανογραφικό σκάφος Σισμίκ-1 συνοδεία μεγάλου αριθμού πολεμικών πλοίων. Πιθανή επίθεση στο Σισμίκ-1 από την ελληνική πλευρά θα θεωρούνταν αιτία πολέμου (*casus belli*). Ο Παπανδρέου αντέδρασε άμεσα, προειδοποιώντας ότι η Ελλάδα ήταν πρόθυμη να υπερασπιστεί τα δικαιώματά της και κάλεσε σε επιστράτευση και ετοιμότητα των ενόπλων δυνάμεων. Παράλληλα, δηλώνοντας την πεποίθησή του ότι πίσω από την τουρκική πράξη κρύβεται μια διεθνής συνωμοσία της Τουρκίας με τις Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ, έκλεισε τις αμερικανικές βάσεις στη Νέα Μάκρη δηλώνοντας απερίφραστα κατ' αυτό τον τρόπο την αμφιβολία του ότι οι Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ θα έμεναν ουδέτερες σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης (Περιβολάρης, 2023, σελ. 145-160). Παράλληλα, ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Κ. Παπούλιας μετέβη εσπευσμένα στην Βουλγαρία για διαβουλεύσεις, μια στρατηγική κίνηση που επηρέασε την στάση των Η.Π.Α.. Παρά το γεγονός ότι ο Βούλγαρος πρωθυπουργός δεν δεσμεύτηκε να υπερασπιστεί την Ελλάδα σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου, εντούτοις τον διαβεβαίωσε ότι τα σύνορά της Ελλάδας με τη Βουλγαρία δεν διέτρεχαν κανένα κίνδυνο. Οι εξελίξεις έδειχναν ότι μια λάθος κίνηση δεν θα οδηγούσε μόνο την Ελλάδα σε τροχιά σύγκρουσης με την Τουρκία, αλλά θα ενέπλεκε την Αμερική και το ΝΑΤΟ και πιθανά μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Συνεπώς, η Αμερική φοβούμενη τον κλονισμό του νοτιοανατολικού τμήματος του ΝΑΤΟ, το ενδεχόμενο αποχώρησης της Ελλάδας από το δυτικό μέτωπο και το κακό παράδειγμα προς μίμηση

που ενδεχομένως έδινε η χώρα με το κλείσιμο των αμερικανικών βάσεων, αποφάσισε να δράσει ασκώντας πιέσεις στην Τουρκία για να υποχωρήσει. Το βράδυ της 27^{ης} Μαρτίου ο Τούρκος πρωθυπουργός δήλωσε ότι εάν η Ελλάδα δεν έβγαине εκτός των έξι ναυτικών μιλίων των χωρικών υδάτων της το ίδιο θα έκανε και η Τουρκία. Την επομένη, το Σισμίκ-1 αναχώρησε για τα Δαρδανέλια και αφού παρέμεινε για τρεις ημέρες σε τουρκικά χωρικά ύδατα επέστρεψε στην Τουρκία (Περιβολάρης, 2023, σελ. 145-160). Με αυτό τον τρόπο η κρίση αποκλιμακώθηκε και η κυβέρνηση Παπανδρέου που δήλωνε «συγκρατημένα αισιόδοξη», ζήτησε από την Τουρκία την προσφυγή του ζητήματος οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο, ενώ απέσυρε το αίτημά της αναστολής της βάσης στη Νέα Μάκρη προς ικανοποίηση του State Department (Wallace, 1987). Η *Washington Post*, αναφερόμενη στο συμβάν το χαρακτήρισε ως «υπερεκτιμημένο» και άφησε να εννοηθεί ότι η κρίση στο Αιγαίο εξυπηρέτησε τους πολιτικούς σκοπούς του Παπανδρέου στο εσωτερικό της χώρας. Πράγματι, η δυναμική του στάση έναντι της Τουρκίας και η τακτική που ακολούθησε, έτυχαν της υποστήριξης του ελληνικού λαού αλλά και της πλειονότητας των πολιτικών ηγετών της χώρας. Σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα, η τακτική του Παπανδρέου στο εν λόγω ζήτημα δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί από κανέναν. Ο βαθμός αποτελεσματικότητας της τακτικής στο εσωτερικό γίνεται αντιληπτός και από την αλληλεγγύη προς την κυβέρνηση. Εκπρόσωποι της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας, την εβδομάδα πριν από το συμβάν στο Αιγαίο, είχαν οργανώσει πορεία διαμαρτυρίας, την οποία όμως ακύρωσαν για να δείξουν συμπαράσταση στην ελληνική κυβέρνηση κατά την διάρκεια των δύσκολων αυτών καιρών για το έθνος. Παρόμοια έπραξαν και κάποια εργατικά συνδικάτα που με τη σειρά τους ακύρωσαν προγραμματισμένες διαδηλώσεις (Jenkins, 1987).

Παρουσιάζοντας την κρίση του 1987 στον ελληνικό λαό κατά την διάρκεια του υπουργικού συμβουλίου, ο Παπανδρέου έκανε λόγο για παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας και για προσπάθεια των Τούρκων να διχοτομήσουν το Αιγαίο. Η έρευνα του Σισμίκ αποτελούσε παραβίαση της συμφωνίας της Βέρνης (1976) που η Τουρκία υποστήριζε με τη σειρά της ότι σεβόταν σε αντίθεση με την κυβέρνηση Παπανδρέου. Πράγματι, ο Παπανδρέου αρνούνταν την ισχύ της Βέρνης, καθώς προέβλεπε διάλογο και διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, στα οποία δεν ήταν διατεθειμένος να προβεί. Στη συνέχεια, πρόβαλε ως χρέος της κυβέρνησής του την προάσπιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας και την πρόθεσή του να παραπέμψει, από κοινού με την Τουρκία, το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο

δικαστήριο της Χάγης. Ο διάλογος για να καταρτίσουν ένα συνυποσχετικό με την Τουρκία ήταν επιθυμητός, όμως για οποιοδήποτε άλλο ζήτημα ήταν απορριπτέος καθώς θα αφορούσε περαιτέρω κυριαρχικά δικαιώματα που διεκδικούσε η Τουρκία. Αξιοσημείωτη ήταν η πεποίθησή του ότι οι Η.Π.Α. έφεραν ευθύνη για τα γεγονότα και τις εξελίξεις στο Αιγαίο, καθώς αφενός στήριζαν στρατιωτικά την Τουρκία με αυξανόμενο ρυθμό και αφετέρου έδειχναν ανοχή έναντι της τουρκικής κατοχής των εδαφών της Κύπρου με αποτέλεσμα να δίνουν περιθώρια στην Τουρκία να διατηρεί προκλητική στάση. Τέλος, δήλωσε στον ελληνικό λαό ότι εάν πίσω από την στάση της Τουρκίας κρύβονταν η επιθυμία των Η.Π.Α. να οδηγήσουν Ελλάδα και Τουρκία σε διαπραγματεύσεις, η ελληνική κυβέρνηση δεν θα το δέχονταν (Ανδρέας Παπανδρέου, 1987).

Μάλιστα, η CIA προχώρησε σε ένα αποκαλυπτικό έγγραφο στο οποίο αποτύπωνε τις εκτιμήσεις της για τα αποτελέσματα ενός ελληνοτουρκικού πολέμου το 1987 (CIA, 1987). Συγκεκριμένα, όσον αφορά την περιοχή της Θράκης, υποστήριξε ότι καμία από τις δύο πλευρές δεν θα κατάφερνε να αποκτήσει ένα ουσιαστικό πλεονέκτημα. Στο Αιγαίο, όπου η Ελλάδα είχε πλεονέκτημα αέρα και θάλασσας έναντι της Τουρκίας, η κατάσταση θα ήταν διαφορετική. Έτσι, θα κατάφερνε να υπερασπιστεί τα μεγάλα νησιά της, όμως πιθανολογείται ότι η Τουρκία θα επικρατούσε σε ένα από τα μικρότερα νησιά του Αιγαίου. Ως πιθανότερος στόχος παρουσιάζονταν το νησί του Καστελόριζου. Η κατάληψη εδάφους από τη μία ή την άλλη πλευρά θα όξυνε τον σύγκρουση, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να σταματήσει με πολιτικά μέσα και παρέμβαση του NATO και των Η.Π.Α. Επιπροσθέτως, η δυναμική στάση του Παπανδρέου κατέστησε σαφές ότι σε σχέση με το παρελθόν, η Ελλάδα ήταν έτοιμη να ακολουθήσει μια δυναμική τακτική και να προχωρήσει σε πολεμική σύρραξη με την Τουρκία. Εάν γίνονταν αυτό, στην περίπτωση της Κύπρου θα υπήρχαν μεγάλες εκατέρωθεν απώλειες, αλλά αναμένονταν η επικράτηση της Τουρκίας στο νησί. Ο μεγαλύτερος αριθμός και ο πιο σύγχρονος πολεμικός εξοπλισμός των Τούρκων, καθώς και τα αεροσκάφη που προέρχονταν από την Αμερική και τον Καναδά, θα της χάριζαν προβάδισμα και θα περιόριζαν την επιτυχημένη εναέρια επίθεση της Ελλάδας έναντι σημαντικών τουρκικών εγκαταστάσεων. Συνεπώς, η ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή αυτή της Μεσογείου θα έγερνε υπέρ της Τουρκίας (CIA, 1987).

3.6.β. Σύγκριση τακτικής Καραμανλή και Παπανδρέου στις κρίσεις 1976 & 1987

Κοινός παράγοντας ανάμεσα στην κρίση του 1976 και του 1987 ήταν η αδυναμία της Ελλάδας και της Τουρκίας να βρουν μια κοινώς αποδεκτή λύση αναφορικά με το ζήτημα της ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Οι δύο πρωθυπουργοί έδρασαν με γνώμονα την προάσπιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας, επιλέγοντας την τακτική που πίστευαν ότι θα την υπηρετούσε. Αναλυτικότερα, ο Καραμανλής τάσσονταν υπέρ του διαλόγου και της ειρηνικής οδού αναφορικά με τις εκκρεμότητες με την Τουρκία. Την παραπάνω τακτική ακολούθησε και στη κρίση του 1976 δείχνοντας αυτοσυγκράτηση και ήπια στάση. Έτσι, αποφάσισε αρχικά να διαμαρτυρηθεί, καθώς η λύση της βίας ήταν απορριπτέα από τον πρωθυπουργό. Προφανώς η Τουρκία δεν είχε θορυβηθεί από τις αρχικές διαμαρτυρίες της ελληνικής πλευράς και έτσι δεν δίστασε να προβεί από τις 6 μέχρι τις 15 Αυγούστου 1976 σε σεισμολογικές έρευνες στις αμφισβητούμενες περιοχές. Ο Καραμανλής, προσπαθώντας να εξαντλήσει όλους τους ειρηνικούς διπλωματικούς δρόμους, κατέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. και στο Διεθνές Δικαστήριο. Πίσω από τις κινήσεις του κρύβονταν η προσπάθειά του να μη δυσαρεστήσει σε μεγάλο βαθμό τον ελληνικό λαό, αλλά και την αντιπολίτευση που τον πίεζε για μια πιο δυναμική λύση στο ζήτημα. Η στρατηγική επιλογή του όμως εκ των υστέρων αποδείχθηκε ότι δεν απέδωσε, γιατί μεταφέροντας το ζήτημα στο Συμβούλιο Ασφαλείας, το μετέτρεψε σε πολιτικό με αποτέλεσμα η Ελλάδα να χάσει τις νομικές της αξιώσεις. Παράλληλα, το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας όχι μόνο δεν ήταν ωφέλιμο για την χώρα, αλλά επηρέασε αρνητικά και το Διεθνές Δικαστήριο. Το αποτέλεσμα των κινήσεων του Καραμανλή ήταν οι χλιαρές πιέσεις από την Αμερική προς την Τουρκία, η αποκλιμάκωση της έντασης, πράγμα το οποίο επιθυμούσε, καθώς το ζήτημα της σταθερότητας της Ελλάδας ήταν βασική του επιδίωξη. Από την άλλη όμως, οι κινήσεις αυτές είχαν ως απόρροια η χώρα, παρόλο που παραβιάζονταν τα δικαιώματά της, να αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο με την προκλητική Τουρκία. Το αποτέλεσμα των στρατηγικών επιλογών του Καραμανλή ήταν η χώρα να οδηγηθεί σε διμερείς επαφές με την Τουρκία, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν προς όφελος της τελευταίας αφού επιθυμούσε τις απευθείας διαπραγματεύσεις ξεδιπλώνοντας όλες τις απαιτήσεις. Φυσικά οι επαφές, σε όποιο επίπεδο έγιναν, ούτε άλλαξαν κάτι ούτε η Ελλάδα ζημιώθηκε. Θα πρέπει να

αναφέρουμε ότι την προαναφερθείσα περίοδο η στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τις Η.Π.Α. και το NATO ήταν αυξημένη στην περιοχή.

Η τακτική που επέλεξε ο Παπανδρέου στην κρίση του 1987 ήταν εκ πρώτης άποψης εκ διαμέτρου αντίθετη με την ειρηνική επιλογή του Καραμανλή. Ο άνθρωπος που στην κρίση του 1976 είχε πει το περίφημο «Βυθίσατε το Χόρα», όντας πρωθυπουργός και ερχόμενος αντιμέτωπος με μια παρόμοια κρίση, έδειξε δυναμισμό, αποφασιστικότητα και ψυχραιμία. Η στρατηγική του επιλογή να στείλει τον υπουργό Εξωτερικών στην Βουλγαρία ήταν ορθή, καθώς λειτούργησε ως φόβητρο για την Αμερική, η οποία ανησύχησε για την αποσταθεροποίηση της νοτιοανατολικής πτέρυγας της συμμαχίας, αλλά και την αποσκίρτηση της χώρας από τη Δύση. Ταυτόχρονα, η απόφασή του να κλείσει τη βάση στη Νέα Μάκρη, ενέτεινε τις πιέσεις στην Αμερική, με αποτέλεσμα ενώ στην κρίση του 1976 η Αμερική να τηρήσει ουδέτερη στάση, ακολουθώντας μόνο παρασκηνιακές πιέσεις απέναντι στην Τουρκία, στην κρίση του 1987 αντέδρασε τελείως διαφορετικά, πιέζοντας έντονα την Τουρκία να αλλάξει στάση. Παράλληλα, η ετοιμότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, θορύβησε την Τουρκία με αποτέλεσμα αυτή να αναδιπλωθεί. Χαρακτηριστικό είναι ότι το Σισμίκ ουδέποτε έπλευσε σε αμφισβητούμενα εδάφη κατά την κρίση του 1987 και γρήγορα επέστρεψε στη βάση του. Η αποτελεσματικότητα των κινήσεων του Παπανδρέου γίνεται αντιληπτή και από το αντίκτυπο που είχαν στο εσωτερικό της Ελλάδας. Η πλειοψηφία των Ελλήνων και της πολιτικής ηγεσίας επικρότησε την αποφασιστική και δυναμική τακτική του πρωθυπουργού. Για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια η Ελλάδα έδειξε δυναμική στάση απέναντι στην Τουρκία.

3.7 Επιστροφή στο διάλογο-Νταβός 1988

Η κρίση του 1987 οδήγησε στην αλλαγή της πολιτικής τακτικής του Παπανδρέου απέναντι στην Τουρκία, θέτοντας πλέον τον διάλογο ως άμεση προτεραιότητα. Ο Τούρκος πρωθυπουργός Οζάλ, έχοντας διαφορετική άποψη από το στρατιωτικό κατεστημένο της χώρας του, πίστευε ότι η συνεργασία ανάμεσα στις δύο χώρες θα ήταν πιο ωφέλιμη σε σύγκριση με την πολεμική απειλή. Έτσι, οι δύο ηγέτες αποφάσισαν να συναντηθούν στο Νταβός της Ελβετίας στις 30 και 31 Ιανουαρίου 1988, γεγονός που δημιούργησε έκπληξη, τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και της Τουρκίας. Το ακριβές περιεχόμενο των συζητήσεων στο Νταβός είναι άγνωστο.

Πριν τη συνάντηση, ο Παπανδρέου υποστήριζε ότι στόχος του ήταν να διαπραγματευθεί με τον Οζάλ την δημιουργία κοινού συνυποσχετικού για τη Χάγη. Ο πρωθυπουργός κατά την διάρκεια της συνάντησης είχε αποκλείσει τους περισσότερους συνεργάτες του, εκτός του υπουργού Εξωτερικών Παπούλια, καθώς είχε αποφασίσει να αναλάβει τις διαπραγματεύσεις μόνος του. Οι συζητήσεις έγιναν μέσα σε κλίμα ευφορίας και ο πάγος ανάμεσα στους δύο πρωθυπουργούς έσπασε, καλλιεργώντας συναισθήματα αμοιβαίας συμπάθειας και εμπιστοσύνης, που έρχονταν σε αντίθεση με την τακτική του Παπανδρέου. Στο ανακοινωθέν που εξέδωσαν οι δύο πρωθυπουργοί αναφέρονταν ότι μια κρίση σαν αυτή του 1987 δεν θα έπρεπε να επαναληφθεί, καθώς επέτρεπε σε τρίτες χώρες να αναμειγνύονται και να εκμεταλλεύονται την ελληνοτουρκική ένταση προς όφελός τους. Οι χώρες ήταν επομένως πρόθυμες να σφυρηλατήσουν δεσμούς φιλίας και ως εκ τούτου, αποφασίστηκε η δημιουργία επιτροπών, η άμεση τηλεφωνική γραμμή μεταξύ τους και η ετήσια συνάντησή τους. Ανάμεσα στα θέματα που συζητήθηκαν ήταν η ελληνική πρόταση για παραπομπή του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας στο διεθνές δικαστήριο. Ο Οζάλ υποστήριξε ότι αυτή τη λύση δεν θα μπορούσε να την παρουσιάσει στον λαό του, καθώς εάν γίνονταν η προσφυγή στο διεθνές δικαστήριο, η Τουρκία θα αποκτούσε πολύ μικρό ποσοστό υφαλοκρηπίδας, γύρω στο 8% και έτσι αντιπρότεινε τον διμερή διάλογο (Συρίγος, 2015, σελ.387). Ο Παπανδρέου ανταπάντησε ότι η αύξηση των ελληνικών χωρικών υδάτων ήταν δικαίωμά της χώρας, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Επειδή όμως οι δύο πρωθυπουργοί δεν μπορούσαν να βρουν κοινή λύση, αποφασίστηκε το ζήτημα να μπει στο περιθώριο. Όταν ο Παπανδρέου αναφέρθηκε στο ζήτημα της αποστρατικοποίησης της Κύπρου, ο Οζάλ δεν σχολίασε. Το κοινό ανακοινωθέν που παρουσίασαν είχε ασάφειες, όμως ήταν ένα ριζοσπαστικό κείμενο για τα δεδομένα εκείνης της εποχής, που αν εφαρμόζονταν θα εγκαινίαζε μια νέα περίοδο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (Συρίγος, 2015, σελ.387).

Η αλλαγή της στάσης του Παπανδρέου, που μέχρι πρότινος θεωρούσε τον διάλογο με την Τουρκία ως ένα τρόπο παραχώρησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας με το μόνο ζήτημα που προτίθονταν να συζητήσει να είναι η οριοθέτηση της ελληνικής υφαλοκρηπίδας, εξέπληξε τον ελληνικό λαό. Πλέον, η κυβέρνηση Παπανδρέου προτίθετο να προχωρήσει σε έναν διάλογο δίχως όρους, όπως για παράδειγμα η αποχώρηση του τουρκικού στρατού από την Κύπρο ή η αποκήρυξη του τουρκικού ψευδοκράτους. Δεν διαπραγματεύονταν δύο βασικά ζητήματα, δηλαδή το Κυπριακό και την υφαλοκρηπίδα. Έτσι, στο Νταβός ο Παπανδρέου δέχτηκε να μπουν στο

περιθώριο τα δύο αυτά ζητήματα και ασχολήθηκε με την επίλυση άλλων εκκρεμοτήτων. Αργότερα, ο ίδιος ο πρωθυπουργός δεχόμενος την πίεση των εθνικιστών και της έντονης κριτικής στο εσωτερικό της χώρας, χαρακτήρισε την παραπάνω του κίνηση ως «*mea culpa*», δηλαδή ως δικό του λάθος. Μια μερίδα Ελλήνων αδυνατούσε να καταλάβει την ξαφνική μεταστροφή του ανένδοτου μέχρι τότε πρωθυπουργού και ήταν αρνητική, ενώ μια άλλη έθετε όλες της τις ελπίδες στο Νταβός. Στον αντίποδα, ο τουρκικός λαός άσκησε κριτική στον πρωθυπουργό Οζάλ για την απόφασή του να άρει το μυστικό διάταγμα του 1964, σύμφωνα με το οποίο οι περιουσίες των Ελλήνων υπηκόων που είχαν απελαθεί θα περνούσαν στο τουρκικό κράτος. Βέβαια, το πνεύμα του Νταβός ήταν εφήμερο και δεν επέφερε ουσιαστικές αλλαγές. Το πιο αξιοσημείωτο ήταν η αλλαγή της στάσης του Παπανδρέου. Η καλή του σχέση και συμπάθεια που ένιωθε προς τον Οζάλ σε συνδυασμό με την έλλειψη κατάλληλης προετοιμασίας τον οδήγησαν σε λάθη. Βέβαια, έστω και προσωρινά η καχυποψία ανάμεσα στις δύο χώρες που προηγουμένως είχε οδηγήσει στην κρίση του 1987 είχε καμφθεί (Ηρακλείδης, 2007, σελ.155-158).

Υπάρχουν διαφορετικές εκτιμήσεις για την αλλαγή στάσης του Παπανδρέου, ο οποίος από την εποχή που βρίσκονταν στην αντιπολίτευση, τάσσονταν με δριμύ κατηγορώ ενάντια στην Τουρκία και σε άρνηση για οποιαδήποτε μορφή διαλόγου μαζί της. Την παραπάνω τακτική ακολούθησε και κατά κύριο λόγο όσο βρίσκονταν στην εξουσία, με μοναδική εξαίρεση στο Νταβός, όπου τάχθηκε υπέρ του διαλόγου. Μετά όμως το εφήμερο πνεύμα του Νταβός, επέστρεψε ξανά στην αντιπαλότητα με την Τουρκία. Τι κρύβονταν λοιπόν πίσω από την εχθρική στάση του Παπανδρέου; Ίσως όντως ο πρωθυπουργός πίστευε ότι η Τουρκία είχε επεκτατική πολιτική έναντι της Ελλάδας και ότι επιθυμούσε την αλλαγή του status quo του Αιγαίου. Συνεπώς, σε μια τέτοια περίπτωση, οποιαδήποτε μορφή διαλόγου μαζί της θα ήταν επικίνδυνη και επιζήμια για τη χώρα. Ο Παπανδρέου πίστευε επίσης ότι η Τουρκία επεδίωκε να οδηγήσει την Ελλάδα στο τραπέζι του διαλόγου, ώστε να καλλιεργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για να εκπληρώσει δύο βασικούς της στόχους, δηλαδή την συνεκμετάλλευση εναερίου και υδάτινου χώρου στο Αιγαίο, καθώς και τις πιθανές πηγές πετρελαίου που βρίσκονταν εκεί, αλλά και να οδηγήσει στην αποδοχή του ψευδοκράτους Ντενκτάς και στην επακόλουθη διχοτόμηση της Κύπρου. Ίσως πάλι πίσω από την ξαφνική του μεταστροφή κρύβεται η ειλικρινής του συμπάθεια προς τον Οζάλ και έτσι, έστω προσωρινά, επηρεάστηκε ακολουθώντας ηπιότερη στάση. Ίσως πάλι, ποτέ στην πραγματικότητα δεν θεωρούσε την Τουρκία τόσο επικίνδυνη, αλλά

έχοντας καταλάβει τον έντονο εθνικισμό που διακατείχε τους Έλληνες, αποφάσισε να δράσει λαϊκίστικά και να εκμεταλλευτεί τα αντιαμερικανικά και αντιτουρκικά συναισθήματα του λαού προς όφελός του για να αναλάβει την εξουσία. Ακόμη και αν η παραπάνω εικασία είναι ορθή, με τις δηλώσεις του από τον καιρό που βρισκόταν στην αντιπολίτευση, είχε οδηγήσει στην έξαρση του εθνικισμού και στην καλλιέργεια της εικόνας του «πατριώτη». Έτσι, ήθελε να μείνει συνεπής στην εικόνα του «υπερασπιστή» και όχι του «αναθεωρητή» πολιτικού που θα πετύχαινε αν άνοιγε μια νέα σελίδα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, εγκαινιάζοντας μια περίοδο συνεργασίας ανάμεσά τους.

3.8 Κριτική στην εξωτερική πολιτική του Παπανδρέου

Οι επιλογές του Παπανδρέου πρέπει να κριθούν με βάση τις συνθήκες που είχαν επικρατήσει κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της Ελλάδας. Στο εξωτερικό, το ψυχροπολεμικό κλίμα ήταν οξύμενο, ενώ στο εσωτερικό μεγάλη μερίδα Ελλήνων είχε ενστερνιστεί τη θεωρία περί εξάρτησης, θεωρώντας ότι οι Αμερικανοί είναι υπεύθυνοι για τα δεινά της χώρας. Συνεπώς, ο λαϊκιστής Παπανδρέου έπρεπε να προσαρμοστεί στα παραπάνω δεδομένα και να αναθεωρήσει τον στενό ιδεολογικό προσανατολισμό που μέχρι τότε κυριαρχούσε, σύμφωνα με τον οποίον η Ελλάδα έπρεπε να ταχθεί στο πλευρό της Δύσης. Προσπαθούσε να είναι απρόβλεπτος και να πετυχαίνει τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη, τόσο για τη χώρα όσο και για το κόμμα του. Οι βασικότερες αποκλίσεις του σε σχέση με τις προεκλογικές του δηλώσεις, εντοπίζονται στις απόψεις του σχετικά με τη σχέση της Ελλάδας με τις Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ. Όταν ανέλαβε τα ηνία της χώρας, συνειδητοποίησε την δυναμική της τριγωνικής σχέσης Αθήνα-Ουάσινγκτον-Άγκυρα και την ανάγκη διατήρησης της αμερικανικής αρωγής. Οι ρηξικέλευθες απόψεις του εν τέλει δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στην πράξη, καθώς θα ήταν δυσλειτουργικές. Για να μη φανεί ασυνεπής ωστόσο, ο πολιτικός του λόγος διατηρεί μια αντιαμερικανική ρητορεία, εντούτοις οι στρατηγικές και πολιτικές του επιλογές παρουσιάζουν ελάχιστες διαφοροποιήσεις με την κυβέρνηση του φιλοδυτικού Καραμανλή. Οι κινήσεις του ήταν προσεκτικά επιλεγμένες και οι αντιρρήσεις του απέναντι στην Αμερική ουδέποτε έπλητταν τα ζωτικά της συμφέροντα. Με τα λίγα προσκόμματα που έφερνε, κατάφερε να διατηρήσει τη συνοχή του κόμματος του

ΠΑΣΟΚ, καθώς διατηρούνταν η βασική του ιδεολογία, αλλά και να ικανοποιήσει το λαό που ανέμενε την αλλαγή που είχε προεκλογικά ευαγγελιστεί. Βέβαια, η αντιδυτική του ρητορική συχνά οδηγούσε σε ψύχρανση των σχέσεων με την Αμερική, άρα και στον περιορισμό της αποτελεσματικότητας των ελληνικών θέσεων. Έτσι, το μόνο που πετύχαινε ήταν η δημιουργία της εντύπωσης της ανεξαρτησίας της Ελλάδας από τη Δύση, η οποία όμως δεν αναβάθμισε τη θέση της χώρας σε διεθνές επίπεδο, ούτε την βοήθησε να δώσει λύση στα βασικά της προβλήματα κυρίως αυτά με την Τουρκία.

Όσον αφορά την Τουρκία, αποφάσισε να κλείσει όλους τους διαύλους επικοινωνίας. Η παραπάνω επιλογή είναι λανθασμένη, καθώς εφόσον δεν είχαν διευθετηθεί βασικά ζητήματα, όπως η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, ήταν επόμενο να δημιουργηθούν προβλήματα, όπως και έγινε με την κρίση του 1987 που οι χώρες βρέθηκαν στα πρόθυρα του πολέμου. Οι στρατηγικές του επιλογές στην εν λόγω κρίσιμη στιγμή ήταν ορθές και έτσι φαινομενικά βγήκε νικητής. Αργότερα όμως, κατά τη διάρκεια της συνάντησής του με τον πρωθυπουργό Οζάλ στα πλαίσια του Νταβός, φάνηκε απροετοίμαστος, σε αντίθεση με τον Τούρκο που ήταν σταθερά προσανατολισμένος στους στόχους του, δηλαδή την ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τη δημιουργία καλής εντύπωσης για να διεκδικήσει την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΟΚ.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής του Παπανδρέου έγινε στην πορεία όχι η απομάκρυνση της χώρας από τη Δύση, αλλά η αποκόμιση της μεγαλύτερης δυνατής ωφέλειας έναντι της Τουρκίας, αλλά και η άσκηση μιας πιο ανεξάρτητης εθνικής πολιτικής.

4. Συμπεράσματα

Η εξωτερική πολιτική των Κωνσταντίνου Καραμανλή από το 1974 έως το 1981 και του Ανδρέα Παπανδρέου από το 1981 έως το 1989, παρότι παρουσίαζαν σημαντικές ρητορικές διαφορές, στην πράξη είχαν πολλά κοινά σημεία και στόχευαν στη σταθερότητα και την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας.

Μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επικεντρώθηκε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας και στη σταθεροποίηση της χώρας. Οι βασικοί πυλώνες της εξωτερικής του πολιτικής περιλάμβαναν την επαναφορά της Ελλάδας στη Δύση και την επανένταξή της στις δυτικές δομές, κυρίως το NATO και την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Η ένταξη στην ΕΟΚ το 1981 αποτέλεσε κομβικό σημείο της εξωτερικής του πολιτικής. Στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, προσπάθησε να διατηρήσει την ειρήνη μέσω διαλόγου, αποφεύγοντας τις υποχωρήσεις σε θέματα εθνικής κυριαρχίας, αν και η Τουρκία παρέμενε ένας σταθερός και δύσκολος αντίπαλος με συνεχείς προκλήσεις. Παράλληλα, ευθυγραμμίστηκε με τα συμφέροντα των Η.Π.Α. και του NATO, θεωρώντας την αμερικανική υποστήριξη απαραίτητη για την αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών, ιδιαίτερα από την Τουρκία. Η πολιτική του Καραμανλή χαρακτηρίστηκε από μια σταθερή και μεθοδική προσέγγιση προς την εδραίωση της Ελλάδας ως σταθερού και αξιόπιστου μέλους της ευρωπαϊκής και βορειοατλαντικής κοινότητας, κάτι που ενισχύθηκε από την υπογραφή της συμφωνίας ένταξης στην ΕΟΚ το 1979. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα θεωρήθηκαν από τον Καραμανλή ως αναγκαίο κακό, ένα στοιχείο που ενίσχυε την αμυντική ικανότητα της χώρας και εξασφάλιζε τη στρατηγική συμμαχία με τις Η.Π.Α.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, από την άλλη πλευρά, προσπάθησε να προωθήσει μια πιο ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, χωρίς όμως να απομακρύνεται ουσιαστικά από τη Δύση. Αν και διατήρησε τις σχέσεις με τη Δύση, υιοθέτησε αντιδυτική ρητορική, κερδίζοντας την υποστήριξη του λαού και δίνοντας έμφαση σε μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική που περιλάμβανε σχέσεις με τον Τρίτο Κόσμο και το Κίνημα των Αδεσμεύτων. Στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, υιοθέτησε μια σκληρή στάση και έκλεισε τους διαύλους επικοινωνίας, εκτός από μια σύντομη προσπάθεια συμφιλίωσης στο Νταβός το 1988, όπου έγινε μια σημαντική αλλά προσωρινή προσέγγιση με την τουρκική πλευρά. Παρά την αντιδυτική ρητορική, διατήρησε τις βασικές συμμαχίες με τις Η.Π.Α., κατανοώντας την αναγκαιότητα της αμερικανικής υποστήριξης για την

εθνική ασφάλεια. Η πολιτική του Παπανδρέου περιλάμβανε επίσης την προώθηση της περιφερειακής συνεργασίας στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο, καθώς και την ενίσχυση της αμυντικής ικανότητας της χώρας μέσω προγραμμάτων εκσυγχρονισμού των ενόπλων δυνάμεων. Το ζήτημα των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά σημεία της εξωτερικής του πολιτικής. Παρά τις έντονες αντιδράσεις και τη ρητορική περί απομάκρυνσής τους, οι βάσεις παρέμειναν, ανανεώνοντας τις συμφωνίες με τέτοιους όρους που να φαίνονται ευνοϊκοί για την Ελλάδα, διασφαλίζοντας παράλληλα τη στρατιωτική και πολιτική υποστήριξη των Η.Π.Α.

Οι δύο ηγέτες έδρασαν σε διαφορετικά διεθνή περιβάλλοντα. Τη δεκαετία του 1970, η Ελλάδα έπρεπε να αποκαταστήσει τη δημοκρατία και τη θέση της στη Δύση μετά την πτώση της χούντας και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Ο Καραμανλής επικεντρώθηκε στη σταθεροποίηση και την ένταξη στην ΕΟΚ, εν μέσω ενός Ψυχρού Πολέμου που απαιτούσε σαφή τοποθέτηση και συμμαχίες. Τη δεκαετία του 1980, η παγκόσμια γεωπολιτική σκηνή χαρακτηριζόταν από την ένταση του Ψυχρού Πολέμου και την αυξανόμενη σημασία των πολυπολικών σχέσεων. Η άνοδος του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ευρώπη και η μεταβολή των πολιτικών ισορροπιών επέτρεψαν στον Παπανδρέου να υιοθετήσει μια πιο δυναμική και ανεξάρτητη προσέγγιση, προσπαθώντας να ισορροπήσει μεταξύ των δεσμεύσεων της Ελλάδας στη Δύση και μιας πιο πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής.

Το τρίγωνο σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας-Αμερικής ήταν καθοριστικό και για τις δύο περιόδους. Ο Καραμανλής, με μια στρατηγική που στηριζόταν στη διπλωματία και την ενίσχυση των σχέσεων με τις Η.Π.Α., επιδίωκε να διατηρήσει την ειρήνη και να αποτρέψει τις συγκρούσεις με την Τουρκία. Ο Παπανδρέου, ενώ διατηρούσε την ίδια ουσία, προτιμούσε μια πιο συγκρουσιακή στάση απέναντι στην Τουρκία, χρησιμοποιώντας την αντιδυτική ρητορική για να ενισχύσει την εσωτερική πολιτική του θέση. Οι κινήσεις του Παπανδρέου, παρά τη ρητορική, δεν οδήγησαν σε ουσιαστική ρήξη με τις Η.Π.Α., αλλά ήταν προσεκτικά σχεδιασμένες ώστε να μην βλάψουν τα στρατηγικά συμφέροντα της Ελλάδας.

Συνοψίζοντας, παρότι η εξωτερική πολιτική των Καραμανλή και Παπανδρέου φαινομενικά διέφερε, οι δύο ηγέτες είχαν αντιληφθεί ότι η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει στο πλευρό της Δύσης και της Αμερικής για την εθνική της ασφάλεια. Οι διαφορές τους εντοπίζονταν κυρίως στη ρητορική και στην τακτική προσέγγιση, με τον Καραμανλή να επιδιώκει μια σταθερή ευθυγράμμιση με τη Δύση και τον

Παπανδρέου να επιλέγει μια πιο ανεξάρτητη, αλλά ουσιαστικά συμβιβαστική στάση. Και οι δύο κατάφεραν να αφήσουν το στίγμα τους στην ελληνική εξωτερική πολιτική, προσαρμόζοντας τις στρατηγικές τους στις ανάγκες και τις συνθήκες της εποχής τους. Ο Καραμανλής, με τη συντηρητική και φιλοδυτική πολιτική του, ενίσχυσε την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, ενώ ο Παπανδρέου, με την πιο ριζοσπαστική και πολυδιάστατη προσέγγισή του, προσπάθησε να προωθήσει την εθνική ανεξαρτησία και την περιφερειακή συνεργασία.

5. Βιβλιογραφικές αναφορές

Πρωτογενές αρχειακό υλικό

1. CIA (1987), *A CIA declassified National Intelligence Estimate (NIE) over the Greece-Turkey Balance of Power after the Aegean crisis of 1987*, ανάκτηση στις 05/03/2024, από: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP93T00837R000400080010-1.pdf>
2. Ierodiconou, A., (1983), *Greece Links Fate of U.S. Bases to Aid Ratio With Turkey*, Washigton Post., ανασύρθηκε στις 3/04/2024, από: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1983/02/05/greece-links-fate-of-us-bases-to-aid-ratio-with-turkey/eedebd73-2801-4b14-8903-ebac1b96ca58/>
3. Jenkins, L., (1987), *GREEK LEADER MAKES USE OF AEGEAN SEA DISPUTE: EVEN CRITICS LINE UP BEHIND PAPANDREOU*, The Washington Post, ανάκτηση στις 02/03/2024, από: https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/03/31/greek-leader-makes-use-of-aegean-sea-dispute/e16abdfb-b0a8-4021-8fc1-cea68a0e9f43/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR0n-GJzDOru-n95ts1imKq05uFj2w7_k7Wgdwig4IUSwM3WbgAhI0qQ1J4_aem_ASsKBPO_88h1GIa69ZFx6fxngrZa5JEV3FJzrP_R7SBY71KfqLOuezp3lS774Ps7f0g_ygpzclRPzwDPusCxQraZ
4. Office of the Historian (χωρίς ημερομηνία), *Memorandum of Conversation*, ανάκτηση στις 05/05/2024, από: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d67>
5. Office of the Historian (χωρίς ημερομηνία), *The Letter From Greek Prime Minister Karamanlis to President Carter*, ανάκτηση στις 05/03/2024, από https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d179?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR1ITUwWc9VoCBxvGO86P7hAgrHPjHspW9Ep5jMbltm6v4g-ccsbMHbEl2s_aem_ASvKTVuhWBtmg7txzjKA_s5bV6A80deKbEE0EutCebGN E79unqq2xFZew7NLVTyFMRXnKy-WStJNY9x4-12hvRw7

6. Republic of Turkiye: Ministry of Foreign Affairs (χωρίς ημερομηνία), *Background Note on Aegean Disputes / Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. Republic of Turkiye: Ministry of Foreign Affairs, ανάκτηση στις 10/06/ 2024, από <https://www.mfa.gov.tr/background-note-on-aegean-disputes.en.mfa>
7. UPI ARCHIVES (1983), “*The future of American military bases in Greece is...*”, ανάκτηση στις 10/04/2024 από: <https://www.upi.com/Archives/1983/06/16/The-future-of-American-military-bases-in-Greece-is/4499424584000/>
8. UPI ARCHIVES (1983), *Greece and the United States reached an agreement today...*”, ανάκτηση στις 10/04/2024 από: <https://www.upi.com/Archives/1983/07/15/Greece-and-the-United-States-reached-an-agreement-today/4634427089600/>
9. Wallace, C. P., (1987), *Greece, Turkey Ease Tensions in Aegean Dispute*, Los Angeles Times, ανάκτηση στις 03/04/2024, από: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-03-29-mn-1224-story.html>
10. Αρχείο Κωνσταντίνου Σημίτη 1974-1989, Ίδρυμα Σημίτη, Αθήνα.
11. Βαρελά, Α. Κ. (χωρίς ημερομηνία), *Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου*, ανάκτηση στις 10/04/2024 από https://www.academia.edu/26437652/%CE%97_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B
12. Διαμαντής, Γ. Θ., (2023). *ΠΑΣΟΚ: Οι εκλογές του '81 και η άνοδος στην εξουσία*, ΤΑ ΝΕΑ: Ιστορικό Αρχείο, ανάκτηση στις 29/05/2024 από <https://www.tanea.gr/2023/10/18/istoriko-arxeio/pasok-oi-ekloges-tou-81-kai-i-anodos-stin-eksousia/>
13. Εφημερίδα Καθημερινή, Περίοδος, 1982-1988.
14. Καραμανλής Κ, (1992-1997), *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, Εκδοτική Αθηνών, том.1 &10.
15. Κονσολάκης, Σ. (2023), *Πόσο «παράδοξη» είναι η διαφορά του εύρους εναέριου χώρου και χωρικών υδάτων στο Αιγαίο; Μια απάντηση*. Militaire Human First, ανάκτηση στις 10/06/2024 από <https://www.militaire.gr/poso-paradoxi-einai-i-diafora-toy-eyroys-enaerioy-choroy-kai-chorikon-ydaton-sto-aigaio-mia-apantisi/>
16. ΠΑΣΟΚ (1974), *Διακήρυξη βασικών αρχών και στόχων ΠΑΣΟΚ*, Αθήνα, ανάκτηση στις 8/05/2024 από: <https://pasok.gr/diakhyryxh/>

17. ΠΑΣΟΚ (1978), *Πρακτικά Συνεδρίασης Κεντρικής Επιτροπής*, Αθήνα, Αρχείο Ινσόσιαλ.
18. ΠΑΣΟΚ (1980), *Πρακτικά 5^{ης} Συνόδου Κεντρικής Επιτροπής*, Αθήνα, Αρχείο Ινσόσιαλ.
19. ΠΑΣΟΚ (1981), *Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής*, Αθήνα: Αρχείο Ινσόσιαλ.
20. Πρακτικά της Βουλής:1974-1989, *Επιλογή από ομιλίες του Κωνσταντίνου Καραμανλή και του Ανδρέα Παπανδρέου*.
21. ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, (2023), ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ - ΥΠΟΥΡΓΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1987, Βίντεο, ανάκτηση στις 20/05/2024 από YouTube https://www.youtube.com/watch?v=LyT0Irpj4Q6E&ab_channel=%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%93%CE%9C%CE%99%CE%9F%CE%A4%CE%A5%CE%A0%CE%91%CE%91%CE%A0%CE%9F%CE%A4%CE%97%CE%9D%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%96%CE%A9%CE%97%CE%A4%CE%97%CE%A3%CE%A7%CE%A9%CE%A1%CE%91%CE%A3
22. Χατζηβασιλείου, Ε., (2023), *1981: Βέτο Παπανδρέου στην σύνοδο του NATO*, Καθημερινή, ανάκτηση στις 05/03/2024, από <https://www.kathimerini.gr/world/562736503/1981-veto-papandreoy-sti-synodo-toy-nato/>

Δευτερογενής βιβλιογραφία

1. Hale, W., (2016), *Τουρκική εξωτερική πολιτική 1774-2000*, (επιμ.) Αντώνης Δεριζιώτης,. Αθήνα: Πεδίο
2. Hotham, David., (1986), *Οι Τούρκοι*, Φλώρος: Αθήνα
3. Iatrides, J., O., (2018), «Αμερικανικές παρεμβάσεις στην Ελλάδα του Πρώιμου Ψυχρού Πολέμου: Η αναζήτηση του «ισχυρού ανδρός και η «λύση Παπάγου»», στο Ν. Μαραντζίδης, Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Χαντζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
4. Βαληνάκης, Γ. (2003), *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
5. Βαρελά, Α, Κ.(2004), *Ανδρέας Παπανδρέου*, Αθήνα: Σαββάλας.

6. Βερέμης, Θ. Μ. & Κολιόπουλος Ι. Σ., (2013), *Νεότερη Ελλάδα: Μία Ιστορία από το 1821*, Αθήνα: Πατάκης.
7. Βερέμης, Θ., (2017), *Ανδρέας Παπανδρέου: Μεγάλες προσδοκίες*, Αθήνα: Πατάκης
8. Δοκανάρης, Ν.Σ., (2004), *Η Μεταπολεμική Ελλάδα: Η εσωτερική πλευρά του ελληνικού πολιτικού δράματος*, Ιωάννινα: Ιδιωτική Έκδοση
9. Ηρακλείδης, Α., (2007), *Άσπονδοι γείτονες: Ελλάδα- Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
10. Ιωακείμης, Π. Κ., (2020), *Επιτεύγματα Και Στρατηγικά Λάθη Της Εξωτερικής Πολιτικής Της Μεταπολίτευσης: Προβλήματα Και Λύσεις, Παθογένειες Και Προκλήσεις*, Αθήνα: Θεμέλιο.
11. Κλάψης, Α., (2017), *Ο Κωσταντίνος Καραμανλής και η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1974 -1980*, ανάκτηση στις 29/05/2024 από https://www.academia.edu/7638364/%CE%9F_%CE%9A%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9A%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%BB%CE%AE%CF%82_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B7_%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7%CF%82
12. Λάμπρου, Γ., (2008), *Τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, 1960-2008*, Λευκωσία: Πάργα.
13. Μητσοτάκης, Κ., (2006), *Οι Συμπληγάδες Της Εξωτερικής Πολιτικής: Εσωτερικές Και Διεθνείς Πιέσεις Στις Ελληνοαμερικάνικες Διαπραγματεύσεις Για Τις Βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα: Πατάκης.
14. Παπαδιαμάντης, Δ., (2018), «Control through penetration: Πρόσθετα στοιχεία για τη διαμόρφωση της στάσης των ΗΠΑ έναντι της χούντας», στο Ν. Μαραντζίδης, Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Χαντζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο*.
15. Περιβολάρης, Π., (2023), *Η «Αλλαγή» & η αλλαγή στο Κυπριακό: Ανδρέας Παπανδρέου και Κύπρος 1981-1989*. Αθήνα: Παπαζήση.

16. Ριζάς, Σ., (2018), «Το Κέντρο, η Κεντροαριστερά και ο Ψυχρός Πόλεμος», στο Ν. Μαραντζίδης, Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Χαντζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
17. Ριζάς, Σ., (2018), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, Αθήνα: Μεταίχμιο
18. Ροζάκης, Χ., (2000), *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990*», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
19. Σακκάς, Γ., (2015), *Η Ελλάδα στη Μεσόγειο 1950-2004*, Ανακτήθηκε στις 5/01/2024 από την διαδικτυακή πηγή: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5104?locale=en>
20. Σακκάς, Γ., (2018), «Η Ελλάδα, οι ΗΠΑ και η αραβοισραηλινή διένεξη στη Μέση Ανατολή, 1967-1973», στο Ν. Μαραντζίδης, Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Χαντζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
21. Σβολόπουλος, Κ., (1997), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Τομ. 12, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
22. Σβολόπουλος, Κ., (2008), *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Αθήνα: Εστία.
23. Σβολόπουλος, Κ., (2014), *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Εστία.
24. Στεφανίδης, Ι., (2021), *Ψυχρός Πόλεμος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.
25. Συρίγος, Α., (2015), *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
26. Χουρχούλης, Δ., (2018), «Η προώθηση της πολιτικής διεθνούς ύφεσης από την πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου και οι αντιδράσεις της Δύσης, 1981-1985», στο Ν. Μαραντζίδης, Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.